

İSTANBUL RUMELİ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

**II. MEŞRUTİYET'TEN 1960'A KADAR TÜRK SİYASAL
YAŞAMINDA ÇOK PARTİLİ HAYAT**

SİYASET BİLİMİ VE EKONOMİ ANABİLİM DALI
YÜKSEK LİSANS TEZİ

Hazırlayan

Kıvanç ERTÜRK

Tez Danışmanı

Dr. Öğretim Üyesi Süleyman ÖZMEN

İSTANBUL-2020

İSTANBUL RUMELİ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

**II. MEŞRUTİYET'TEN 1960'A KADAR TÜRK SİYASAL
YAŞAMINDA ÇOK PARTİLİ HAYAT**

SİYASET BİLİMİ VE EKONOMİ ANABİLİM DALI
YÜKSEK LİSANS TEZİ

Hazırlayan

Kıvanç ERTÜRK

Tez Danışmanı

Dr. Öğretim Üyesi Süleyman ÖZMEN

İSTANBUL-2020

TEZ TANITIM FORMU

YAZAR ADI SOYADI : Kıvanç ERTÜRK
TEZİN DİLİ : Türkçe
TEZİN ADI : Birinci Meşrutiyet - 1950 Arası Türkiye'de Çok Partili Hayata Geçişte Etkili Olan İç ve Dış Faktörlerin Değerlendirilmesi
ENSTİTÜ : İstanbul Rumeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
ANABİLİM DALI : Siyaset Bilimi ve Ekonomi
TEZİN TÜRÜ : Yüksek Lisans
TEZİN TARİHİ : 03.01.2020
SAYFA SAYISI : 99
TEZ DANIŞMANLARI : Dr. Öğretim Üyesi Süleyman ÖZMEN
DİZİN TERİMLERİ : Tek parti hayatı, çok partili yaşam, anayasalcılık, demokrasi, siyasi parti.

TÜRKÇE ÖZET : Osmanlı İmparatorluğu'nda 1839 Tanzimat Fermanıyla başlayan demokratikleşme hareketlerinin en önemli ortak noktası, devletin temel olarak özgürleşmesi ve dünya konjonktüründe yaşanan gelişmelere uyum sağlama sorunuydu. Osmanlı döneminde yapılan çeşitli reformlarla başlayan bu süreç, Cumhuriyet'in ilanı ile daha belirgin bir hale geldi. Çok partili demokratik bir hayata geçiş, Türkiye Cumhuriyeti'nin bu süreçteki en önemli dönüm noktalarından birisini teşkil etmiştir. I. Dünya Savaşı'ndan sonra, Türkiye'nin iç ve dış politikalarında yaşanan gelişmeler, çok partili hayatı da beraberinde getirmiştir. Bu bağlamda I. Dünya Savaşı'ndan 1950'lere kadar savaştan kaynaklanan etkilerin Türkiye'ye yansımaları oldukça önemlidir. Bu dönemde, Türkiye özellikle Batıya dönük politikalara önem vermiştir. Ülke çapında ekonomik, sosyal ve politik alanlara tesir eden ve 1946 yılında Türkiye Cumhuriyeti'nin dış politikasındaki gelişmeleri etkileyen II. Dünya Savaşı, çok partili bir siyasi yaşama geçmeyi de tetiklemiştir.

DAĞITIM LİSTESİ : 1. İstanbul Rumeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsüne
2. YÖK Ulusal Tez Merkezine

İmzası
Kıvanç ERTÜRK

T.C
İSTANBUL RUMELİ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Kıvanç ERTÜRK' ün "II. Meşrutiyetten ' ten 1960'a kadar Türk Siyasal Yaşamında Çok Partili Hayat" adlı tez çalışması, jürimiz tarafından Siyaset Bilimi ve Ekonomi Anabilim Dalı Siyaset Bilimi ve Ekonomi YÜKSEK LİSANS tezi olarak kabul edilmiştir.

Başkan

Prof. Dr. İbrahim ŞİRİN
Üye
Kocaeli Üniversitesi

Üye

Doç. Dr. Ali DENİZLİ
Üye
İstanbul Rumeli Üniversitesi

Üye

Dr. Öğr. Üyesi Süleyman ÖZMEN
Danışman
İstanbul Rumeli Üniversitesi

Yukarıdaki imzaların, adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylarım.

ONAY

.... / / 2020

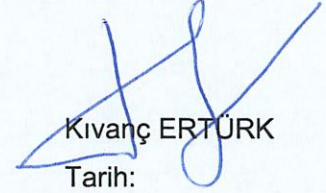
Dr. Öğr. Üyesi Atilla AYDIN

Enstitü Müdürü

BEYAN

T.C. İstanbul Rumeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Lisansüstü Tez/Proje Yazım kılavuzu yazım kurallarına uygun olarak hazırladığım bu Tez/Proje içindeki tüm veri, bilgi ve dokümanların doğru ve tam olduğunu, akademik etik ve ahlak kurallarına uygun bir şekilde elde edildiğini belirtirim. Lisansüstü Tez/Proje Yazım çalışmasında kullandığım verilerde herhangi bir değişiklik yapmadığımı ve çalışmanın özgün olduğunu bildiririm.

Aynı zamanda bu çalışmanın özünde olmayan tüm materyal ve sonuçları tam olarak aktardığımı ve yararlandığım bütün kaynakları atıf yaparak belirttiğimi ve bu Lisansüstü Tez/Proje Yazım sırasında patent ve telif haklarının ihlal edici bir davranışımın olmadığını belirtir; aksi bir durumda aleyhime doğabilecek tüm hak kayıplarını kabullendiğimi beyan ederim.

Kıvanç ERTÜRK

Tarih:

İmza:

ÖZET

II. MEŞRUTİYET'TEN 1960'A TÜRK SİYASAL YAŞAMINDA ÇOK PARTİLİ HAYAT

Osmanlı İmparatorluğu'nda Tanzimat ile başlayan demokratikleşme hareketlerinin en önemli ortak noktası, halkın temel olarak özgürleşmesi sorunuydu. Osmanlı döneminde yapılan çeşitli reformlarla başlayan bu süreç, Cumhuriyet'in ilanı ile belirgin bir hale geldi. Yaşanan tüm bu dönemlerde siyasi partiler demokrasilerin temel unsurları olmuştur. Çok partili demokratik bir hayata geçiş, Türkiye Cumhuriyeti'nin demokrasi sürecindeki en önemli dönüm noktalarından birisini teşkil etmiştir. I. Dünya Savaşı sonrası ortaya çıkan koşullar, ülke çapında başlayan liberalleşme ve demokratikleşme girişimlerini hızlandırmıştır. İktidar partisi olan Cumhuriyet Halk Partisi ile partiye muhalefet hareketlerinde yaşanan yirmi yılı aşkın gelişmeler, yeni bir siyasi partinin kurulması beklentisini ortaya çıkarmıştır. Nihayetinde I. Dünya Savaşı'ndan sonra, Türkiye'nin iç ve dış politikalarındaki gelişmeler çok partili hayatı da beraberinde getirmiştir. Bu bağlamda II. Dünya Savaşı'ndan 1950'lere kadar savaştan kaynaklanan etkilerin Türkiye'ye yansımaları oldukça önemlidir. Bu dönemde, Türkiye özellikle Batıya dönük politikalara önem vermiştir. Batıya ve Batı politikalarına uyum sağlamaya çalışmış ve doğrudan demokratikleşme hareketlerine önem vermiştir. Böylece II. Dünya Savaşı'ndan sonra tek partili sistem sona ermeye başlamıştır. Bu nedenle, çok partili yönetim biçimine geçiş Türkiye için zorunlu olmaya başlamıştır. Ülke çapında ekonomik, sosyal ve politik alanlara tesir eden ve 1946 yılında Türkiye Cumhuriyeti'nin dış politikasındaki gelişmeleri etkileyen I. Dünya Savaşı, çok partili bir siyasi yaşamı geçmeyi de tetiklemiştir.

Anahtar kelimeler: Tek parti hayatı, çok partili yaşam, anayasalcılık, demokrasi, siyasi parti.

SUMMARY

AN EVALUATION STARTING FROM SECOND CONSTITUTIONAL PERIOD THROUGH 1960, POLITICAL LIFE DURING MULTIPARTY TRANSITION PERIOD IN TURKEY

The most important common point of the democratization movements that started with the Tanzimat in the Ottoman Empire was the problem of the liberation of the state. This process, which was revealed by reforms in the Ottoman period, became even better with the proclamation of the Republic. Political parties have been the essential elements of democracies. Multiparty decided to take life has been one of the most important turning point for the Republic of Turkey on the way to the goal of a democratic Republic. The post-World War II conditions have accelerated the liberalization and democratization initiatives that have begun throughout the country. For more than twenty years in the ruling party, the Cumhuriyet Halk Party, and the opposition movements among the people, the expectation that a new party will be established. After the World War II, developments in Turkey's domestic and foreign policies have brought multiparty life is inevitable. World War II to the 1950s in Turkey and it is important because it affects caused by the war. This period has been a period when Turkey turned particularly to the routes of the Western World. As a country, it struggled to adapt to this new culture and entered the democratization movement directly. Thus, II. After World War II, the one-party system began to come to an end. As such, the transition to the form of multi-party administration has been a compulsory situation for our country. Country-wide economic, social and political fields in the year 1946 which influences affecting developments in the Republic of Turkey's foreign policy ith World War II, was triggered to undergo a multi-party political life.

Key words: Single party life, multi-party life, constitutionalism, democracy, political party.

İÇİNDEKİLER

ÖZET.....	I
SUMMARY.....	II
İÇİNDEKİLER.....	III
KISALTMALAR.....	V
GİRİŞ.....	1
BİRİNCİ BÖLÜM	
GENEL HATLARIYLA SİYASAL HAYAT	
1.1. Siyasal Davranışlar	3
1.1.1. Siyasal Tutum ve Davranışların Oluşumu ve Değişimi.....	3
1.1.2. Siyasal Kültür	4
1.1.3. Siyasal Toplumsallaşma	6
1.1.4. Siyasal Katılım	7
1.2. Siyasal Partiler	10
1.2.1. Siyasal Partilerin Doğuşu	12
1.2.2. Türkiye’de Siyasal Partilerin Ortaya Çıkışı	13
1.3. Parti Sistemleri	14
1.3.1. Tek Parti Sistemi.....	15
1.3.2. İki Partili Sistem	16
1.3.3. Çok Partili Sistem	17
1.4. Siyasi Partilerin Görevleri	19
İKİNCİ BÖLÜM	
TÜRKİYE’DE DEMOKRASİNİN GELİŞİM SÜRECİ	
2.1. Osmanlı Dönemi Demokratikleşme Adımları	21
2.1.1. I. Meşrutiyet	22
2.1.2. II. Meşrutiyet	23
2.1.2.1. II. Meşrutiyetle Birlikte Çok Partili Yaşam Denemeleri	24
2.1.2.2. İttihat ve Terakki	25
2.2. Osmanlı Sonrası Yeni Türk Devleti.....	27
2.2.1. 1921 Anayasası	28
2.3. Saltanatın Kaldırılması ve Cumhuriyetin İlanı	29
2.3.1. Türkiye Cumhuriyeti’nin Kurulması.....	30
2.3.2. Halifeliğin Kaldırılması.....	31
2.3.3. 1924 Anayasası	32

2.3.4.	Halk Fırkası.....	33
2.3.5.	Devrimlere Karşı Tepkiler.....	34
2.4.	Cumhuriyet Sonrası Çok Partili Denemeler	35
2.4.1.	Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası	35
2.4.2.	Serbest Cumhuriyet Fırkası.....	38
2.5.	Çok Partili Hayata Geçiş Süreci ve Muhalefet Partileri.....	40
2.5.1.	Milli Kalkınma Partisi	41
2.5.2.	1946-1950 Yılları Arası Demokrat Parti	44
2.5.3.	Sol Muhalefetler	46
2.5.4.	Türkiye Sosyalist Partisi	47
2.5.5.	Türkiye Sosyalist Emekçi ve Köylü Partisi	48
2.6.	İlk Çok Partili Seçimler (1946)	49

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

TÜRKİYE'DE ÇOK PARTİLİ HAYATA GEÇİŞTE İÇ FAKTÖRLER

3.1.	Ekonomik Bunalımların Siyasetle İlişkisi.....	53
3.2.	Türkiye'de Çok Partili Hayata Geçiş Öncesinde Ekonomik Durum.....	54
3.2.1.	İkinci Dünya Savaşı Esnasında Ülkenin Genel Durumu	56
3.2.2.	Milli Korunma Kanunu ve Etkileri.....	59
3.2.3.	Varlık Vergisi ve Toprak Mahsulleri Vergisi	60
3.2.4.	Topraklandırma Kanunu ve Etkileri	62
3.3.	Politika ve Ordu İlişkisi.....	64

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

TÜRKİYE'DE ÇOK PARTİLİ HAYATA GEÇİŞTE DIŞ FAKTÖRLER

4.1.	II. Dünya Savaşı Sırasında ve Sonrasında Dünyadaki Genel Durum.....	68
4.2.	Türkiye'nin II. Dünya savaşı'nda ve Sonrasında Uyguladığı Politikalar	69
4.2.1.	Demokrasinin Zaferi ve Türkiye'nin Durumu.....	72
4.2.2.	CHP'nin Demokrasi Anlayışındaki Değişim	74
4.2.3.	Türkiye'de Siyasal Dönüşüm.....	75
4.3.	Türkiye-Amerika İlişkileri ve Demokrasiye Geçişte ABD'nin Rolü	76

SONUÇ	79
--------------------	----

KAYNAKLAR	81
------------------------	----

KISALTMALAR

ABD	: Amerika Birleşik Devletleri
BMM	: Büyük Millet Meclisi
CHP	: Cumhuriyet Halk Partisi
DP	: Demokrat Parti
MKP	: Milli Kalkınma Partisi
NATO	: North Atlantic Treaty Organization
SCF	: Serbest Cumhuriyet Fırkası
TBMM	: Türkiye Büyük Millet Meclisi
TSP	: Türkiye Sosyalist Partisi

GİRİŞ

Dünya ve Türkiye tarihinde 1945 yılı dönüm noktası özelliğine sahiptir. II. Dünya Savaşı'nın sona ermesiyle kurulan yeni dünya düzeni ve Türkiye'nin bu yeniliğe uyum sağlamak adına siyasi sahada gerçekleştirdiği yenilikler oldukça mühimdir. Savaş öncesinde popüler olan totaliter rejimler mağlup olmuş ve Müttefik devletlerin kazanması dünyadaki güç dengelerini değiştirmiştir. Ayrıca savaş öncesinde dünyanın güçlü devletleri arasında yer alan İngiltere ve Fransa, savaştan yorgun çıkmışlar ve bu yeni düzeninin arka planında durmuşlardır. Savaş sonrasında dünyada parlayan iki süper güç, Amerika Birleşik Devletleri (ABD) ile Sovyetler Birliği (SSCB) olmuştur. Savaş sonrasında kazanan taraflar arasında yer alan SSCB, Türkiye'yi yakından ilgilendiriyordu. 1925 tarihli Türk-Sovyet Dostluk ve Barış Anlaşması, Rusya'nın girişiyle tek taraflı olarak feshedildikten sonra başlayan siyasi baskılar, Türkiye'yi derinden rahatsız etmekteydi.

Bu olaylar yaşanırken Türkiye'de iktidarı elinde tutan tek partili yönetim sisteminin, çok partili bir sisteme geçme kararı alması dikkati çekmektedir. Dış politik ortamda şartların değişim göstermesi ve Türkiye'ye doğru can sıkıcı bir baskı ortamı kurulmasının; iktidar yönetiminin bu kararında önemli bir faktör olarak rol aldığı akla getirilmesi gereken bir konudur.

Çok partili yaşama geçiş dönemi, Türk siyasal hayatında en önemli dönemler arasında gösterilebilir. Türkiye'de çok partili sisteme geçiş dönemi 1945-1950 yılları arasında kapsamış olsa da tarihi temelleri açısından çok daha gerilere uzanmaktadır. Bu dönemin başlangıcı Tanzimat yıllarına kadar dayanmaktadır. 17. yüzyıl ile 20. yüzyıl arasında geçen uzunca süreçte gerçekleştirilen ve farklı şekillerde yapılan yenilikler Osmanlı Devleti'nin demokratikleşme gelişimi üzerinde bir hayli etkili olduğu göz ardı edilemez. Başka bir şekilde ifade etmek gerekirse, devleti kurtarma çabaları eş zamanlı bir biçimde demokrasi yolunda ilerleme gayretleri ile birarada yaşanmış, çağdaşlaşma ile demokratikleşme süreci aynı çizgide ve etkileşim halinde oluşmuştur.

Osmanlı Devleti'nde Batılılaşma hareketleri ilk olarak Tanzimat Dönemi'nde başlamıştır. Gerek Fransız Devrimi kaynaklı dış politik gelişmeler olsun gerekse ülke içinde meydana gelen isyanlar olsun dönemin biçimlenmesinde etkin rol almıştır. Osmanlı tarihine Batı modeli şekil alan özgürleşme adına gelişen hareketlerin başlangıcı olarak geçen önemli bir diğer gelişme de Yeni Osmanlılar Hareketi olmuştur. Bu hareketi peşinden takip eden diğer olaylar ise Jön Türkler ve İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin kuruluşu olmuştur. Bu gelişmelerin en mühim ortak özellikleri devleti kurtarmak amacıyla başlamış olmalarıdır. 17. yüzyılın sonlarına doğru başlayan 19. yüzyılın başlarında hızlanarak süren toplumsal değişim ve bu duruma öncülük rolü gören yeni Batılı kurumlar bu değişim hareketine ortam hazırlamışlardır.

Bununla birlikte yeni oluşan bürokratik düzen, etkileri bugünlere değin uzanan halkın üst yönetim tarafından düzene konulması ve biğimlendirilmesi alışkanlığının da harekete geğireni olmuştur.

Türkiye'de ilk siyasi amaçlı orgtler, Osmanlı döneminde bağımsızlık elde etmeye çalışan azınlıklar ve baskıcı rejime karşı kurulmuş Jn Türkler tarafından oluşturulmuştur. İlerleyen süreçte Meşrutiyet'in ilan edilmesi, geniş bir siyasi faaliyet döneminin başlangıcını teşkil eder. Bu dönemde önemli siyasi kuruluşlardan olan İttihat ve Terakki Cemiyeti, on yıla yakın bir zaman diliminde Türk siyasi yaşamına yön vermiş ve damgasını vurmuştur. Türk siyasi tarihinde kendisinden sonra doğacak olan partiler üzerinde etkisi olduğu göz ardı edilemez.

Osmanlı Devleti'nin okşu ile Anadolu'da baş gösteren işgallere karşı direniş başlamış ve Mustafa Kemal Paşa öncülüğünde yeni bir döneme adım atılmıştır. Atatürk'ün liderliğinde başlayan Milli Mücadele hareketi ülkenin kurtuluşu ve demokratikleşmesinde mihenk taşı olmuştur. Bu hareketin en önemli yönü gücünü halktan almasıydı. 29 Ekim 1923 tarihinde Cumhuriyet'in ilan edilmesiyle ülkenin hem adı hem de kaderi değişmiştir.

1923-1945 yılları arasındaki dönemde yer alan uluslararası sistem, kısa süreli değişken ittifak oluşumların ve süreli nitelikli bir takım ittifakların ortaya çıkmasına neden olmuştur. Türkiye'nin güvenlik kaygısı sonucunda Batı bloğunda yer almaya karar vermesi zerine Türkiye - ABD ilişkileri başlamış ve kısa zamanda yakınlaşma sağlanmıştır. Bu yakınlaşmanın n şartı olarak çok partili siyasi sisteme geçme kararı gösterilebilir. Bu dönemde Türkiye'nin Batı ile olan ilişkilerinde ön planda yer alan en mühim konu mali yardım ve güvenlik konusunda duyduğu endişeler olmuştur. Türkiye'nin dış politikada yönünü Batıya çevirmesi ağdaşlaşma sürecinin devamı şeklinde kabul edilebilir.

BİRİNCİ BÖLÜM

GENEL HATLARIYLA SİYASAL HAYAT

1.1. Siyasal Davranışlar

İnsan doğası gereği çevresiyle iletişim içinde olan bir varlıktır. Bu süreçte insanların, sosyolojik ve psikolojik olarak etkisi altında kaldıkları toplumsal hadiseler sonucunda siyasete katılma ya da katılmama durumları bulunmaktadır. Siyasal davranış, en ufak bir meraktan ileri seviyedeki bir katılımına kadar kişinin siyasal ortamda sergilediği tüm davranışları olarak tanımlanmaktadır. Sosyal bilimler sözlüğünde siyasal davranışın tanımı “Bireyi siyasal etkinliklere iten temel güdü, his, inanç ve düşüncelerin meydana getirdiği davranış biçimleri, bunları çözümlmeyi konu edinen disiplin” olarak ifade edilmektedir¹

Siyasal davranışlar, insanların kendilerini siyasi açıdan toplumda kendilerini ifade etmeleri adına, çoğulculuk, katılım, şeffaflık zemininde siyasi ortamlarda seslerini duyurmalarına imkan tanımaktadır. Davranış, insanların dışarıdan gelen etkilere gösterdikleri tepkilerdir. Aynı şekilde siyasal davranışları da, kişinin siyasi alandan kaynaklanan etkilere verdikleri tepkileri oluşturmaktadır. Bu tepkiler uyma şeklinde olabildiği gibi uymama şeklinde de olabilmektedir. Uyma şeklinde gerçekleşen siyasal davranış, üç türde ortaya çıkmaktadır. Birinci olarak “itaat”, ikinci olarak “özdeşleşme” ve üçüncü olarak da “benimseme” şeklindedir. İtaat türündeki uyma davranışının altında yatan neden cezalandırılma veya ödüllendirilme güdüsüdür. Özdeşleşmenin altında beğenilen bir başkası gibi olma güdüsü vardır. Benimsemenin kaynağında da doğru olduğuna inanılan şeyi yapmak isteme güdüsü bulunmaktadır. Diğer taraftan uymama davranışı ise ters tepki ya da özgürlük güdüsünün etkisiyle ortaya çıkmaktadır.²

1.1.1. Siyasal Tutum ve Davranışların Oluşumu ve Değişimi

Öncelikle siyaset hakkında edinilen bilgilere bazı öngörülebilir kaynaklardan ulaşılmaktadır. Bu kaynaklar hem doğrudan hem de dolaylı olabilmektedir. En yakın ve ilk aşamadaki kaynakları, aile, yakın çevre ve eğitim kurumları oluşturmaktadır. Sonraki dairededeki kaynaklar ise gazete, dergi, gibi kitle iletişim araçlarıdır. Bunun yanı sıra zıt yönde bir siyasal tutum söz konusu değildir; ancak bu oluşum bünyesinde çok sayıda yeni etkenlerle karşılaşmak mümkündür. Bunlara ilave olarak siyasal toplumsallaşma vasıtası olan bireyin hayatını geçirdiği çevre, eğitim durumu, arkadaşları, deneyimleri, katıldığı sosyal gruplar, dini inançları ve kültürel değerleri

¹ Mustafa Acar ve Ömer Demir, *Sosyal Bilimler Sözlüğü*, Adres Yayınları, Ankara, 2005, s. 33.

² Vahit Çalışır, *Kırda Siyasal Davranış: Çukurova Örneği*, Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi, 2017, s.145-147.

gibi çeşitli toplumsal faktörler gösterilebilir. Örnek verilecek olursa çocukluğundan itibaren bir A partisine oy veren ve her türlü parti faaliyetlerinde aktif bir şekilde rol alan bir ailenin çocukları da bu durumdan etkileneceklerdir. Bu çocuklar henüz oy veremeseler de bu partiye karşı sempati duyacaklardır. Zira çocuklar yaşamlarını birlikte sürdürdükleri ailelerinden kendilerini soyutlayamazlar. Çocuklar büyüdüleri zaman bu tutumlarını devam ettirebilirler ya da vazgeçebilirler. Bu durum ise ancak o siyasi partinin onların algılarında ne anlam ifade ettiği ile açıklanabilir.³

Bireyin siyasi tutum ve davranışlarının gerçekleşmesinde öncelikli olarak rol alan faktörlerin başında, sosyal yaşamı gelmektedir. Mesela, bireyin çevresinde karşılaştığı otoriter ilişkiler onun siyasi davranışlarında etkili olmaktadır. Otoriter bir babanın oğlu, demokratik içerikli tartışmalara ve demokrasinin gereği olan hoşgörü ortamlarına karşı kendisini yakın görmeyecektir. Otoriter bir yönetim, babanın yerini alacak bir liderin tartışılmaz üstünlüğü onun için daha kabul edilir seçenek olacaktır. İleriki yaşamında da kendisi fırsatını bulduğu zaman otoriter bir yönetim benimseyecektir.⁴ Bu bağlamda bireyin siyasi tutum ve davranışlarının ilk olarak ailesinde başladığını ifade etmek doğru olacaktır.

Bir kişinin zaman içinde siyasi görüşleri değişebilir. Yetişkinlik yıllarındaki seçimler, olgunluk ve yaşlılık çağlarında değişime uğrayabilir. Kişiler, kimi zaman siyasi yapıda oluşan değişikliklerden dolayı yıllardır süren alışkanlığını değiştirmek durumunda kalabilmektedir. Türkiye’de 27 yıl süren tek partili dönemden çok partili hayata geçişte bu değişimin etkilerini o yıllarda yaşayan Türk vatandaşlarında görmek mümkündür; çünkü insanlar 27 yıl gibi uzunca bir süre oy verdikleri tek partiyi ve yıllanmış siyasi alışkanlıklarını, çok partili döneme geçince farklı bir partiye oy vererek değiştirmişlerdir. Birçok kişi böylelikle hayatlarında ilk defa demokrasiyle tanışmışlardır. Aynı zamanda yıllar boyu sorgulama şansı elde edemeden oy vermek zorunda kaldıkları partinin yanında bir alternatif ile karşılaşmışlardır. Bu geçiş beraberinde o dönem halkının deneyimsizliklerinden kaynaklı bazı siyasi aksaklıklara da neden olmuş olabilir. Her şeye rağmen vatandaşlar seçimlere katılım göstererek siyasi olarak tercihlerini kullanmışlardır. Zaman ilerledikçe insanlar siyasi yönden bilgi ve tecrübe sahibi olmuş, geride kalan alışkanlıklarını ve değer yargılarını tekrar irdemiş ve siyasi hayata daha eleştirel gözle bakmaya başlamışlardır.⁵

Siyasi hayatın işleyişi ile alakalı gelişen hadiseler, siyasi tutum ve tavırların oluşumunda önemli etkiye sahiptir. O dönem Fransa’da Üçüncü ve Dördüncü

³ Çağla, *age*, s. 139.

⁴ Ahmet Taner Kışlalı, *Siyaset Bilimi*, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara, 2011, s. 139-141.

⁵ Aydemir, *age*, s. 102-105.

Cumhuriyet rejimlerinin işleyişindeki bozukluklar ve siyasi yaşamdaki istikrarsızlık, otoriter ve milliyetçi eğilimlerin yanı sıra kaderci ve boyun eğici eğilimlerin artmasına yol açmıştır. Bu durumun benzerini daha önce Türk Halkı da yaşamıştır. Siyasi rejimde oluşan şiddet ve istikrarsızlık beraberinde korku ve usanmayı getirmiştir. Bu gelişmeler Türkiye’de hem otoriter eğilimi özendirmiş hem de siyasal duyarlılığı artırmıştır.⁶ Bu durum çok partili yaşama geçişe zemin hazırlayan nedenlerden biri olmuştur.

Savaşlar, ekonomik krizler, köklü kırılışlar kuşakların siyasi yönden bakış açılarının değişmesine neden olmakta ve bu davranışların sonraki nesillere geçmesine yol açmaktadır.⁷ Bu hususta İkinci Dünya Savaşı Türkiye açısından tam anlamıyla bir dönüm noktası olmuştur. Bu savaşta faşist rejimlerin yenilgiye uğramasıyla, dünya genelinde liberal demokrasinin önemi artmış ve bu yönde değişimler başlamıştır.

Halkın siyasi tutumlarının değişmesinde kamuoyunun payı da göz ardı edilemez. Bu noktada kamuoyu ikiye ayrılmaktadır. İlki fikir ve düşüncelerin ortaya konulduğu kamuoyudur. Bireylerin politik karar vermelerinde bu tarz kamuoyu etkili olmaktadır. Diğeri ise sessiz kamuoyu olan halktır.⁸ Türkiye’de ilk zamanlarda ikinci türdeki kamuoyu çok fazla etkili olduğu söylenemez; çünkü o dönemde halk henüz kamuoyu oluşturacak bir yapıda değildi ve o bilince sahip değildi. Bu bağlamda Türkiye’nin daha önceki yılları değerlendirilebilir. 1908’de başlayan çok partili hayat sürecinde dahi halk tam anlamıyla bu süreçte var olamamış ve aktif bir kamuoyu oluşturamamıştır. Bu yıllarda siyasi rejim, yönetici kadroların tekelinde yön bulmuştur.

Siyasi tutumların değişikliğe uğramasında bir diğer önemli faktör de kentleşmedir. Hızlı kentleşme ve sanayileşme ile birlikte insanların hayatlarında birçok değişiklik meydana gelmiştir. Toplumlar kitle iletişim araçlarına yönelmeye başlamış, okuryazarlık oranı artmış, insanların hayat standartları değişmiş ve tarım dışı uğraşlar insanların gelir kaynağını oluşturmuştur. Meydana gelen bu hadiseler, siyasi kültürleri pek çok yönden etkilemiştir. Toplumsal sınıf olarak bireylerin yukarı veya aşağı yönlü sınıf değişikliği, siyasi bakış açılarında değişikliklere neden olmuştur. Örneğin ekonomik yönden zayıf bir aileden gelen çocuk, eğitim hayatı sonunda iyi bir okuldan mezun olup konumunu daha yükseğe taşıyabilir. Sonrasında içinden geldiği sınıfın değer yargılarını inkar edip, içinde bulunmak istediği sınıfın değer yargılarını benimsemeye başlayabilir. Diğer yandan iflas etmiş zengin bir iş

⁶ Ahmet Taner Kışlalı, *Siyaset Bilimi*, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara, 2011, s. 139-141.

⁷ Esat Çam, *Siyaset Bilimine Giriş*, Der Yayınları, İstanbul, 1997, s.178.

⁸ Metin İşçi, *Genel Olarak ve Türkiye’de Siyasal Değişme*, Der Yayınları, İstanbul, 1998, s. 66.

adaminin oğlunun önceki siyasi görüşü ile sonraki görüşü arasında farklılıklar yaşandığı görülebilir.⁹

1.1.2. Siyasal Kültür

Siyasal kültür ise, kamuoyundan farklı bir şekilde insanların basitçe belli siyaset sorunlarına göstermiş oldukları tepkilerden öte toplumsal olaylar ve kişisel deneyimler neticesinde ortaya çıkan; toplumun ve insanların yaşantılarının meydana getirdiği bir üründür. Kısacası bir siyasi sistem içerisinde işleyen değerler topluluğuna siyasal kültür denilmektedir. Bir topluma ait siyasal kültür, o toplum içinde yer alan bireylerin siyasi öğeler karşısında gösterdiği davranış, tavır, bakış açısı ve eğilimlerinden meydana gelmektedir.¹⁰

Siyasi öğeler ile ilgili fikir, anlayış, davranış, duygu ve eğilimler; toplumun sahip olduğu değerler, örfler, geçmiş, motifler, semboller ve kişisel tecrübeler gibi unsurlar tarafından belirlenmektedir. Ayrıca siyasal kültür, kişilerin; “siyasal olana ilişkin sahip oldukları değerler, ritüeller, semboller ve inançların meydana getirmiş olduğu bir kavram” olarak ifade edilmektedir. Bu bağlamda siyasal kültür, siyasi düzenin ortaklaşa geçmişinin ürünü olduğu gibi toplumu meydana getiren üyelerin yaşamlarının bir sonucudur. Yani kökeni, bir taraftan kamuya ait hadiseler, bir taraftan da hususi tecrübelerle dayanmaktadır.

Siyasal kültür, çocukluk çağından itibaren gelen değerler, tutumlar, inançlar ve çevre gibi etmenlerle bir bütün halinde belirlenir ve bireyin hayatı süresince devam eder. Tecrübe edilen kültür, kişisel ve toplumsal bilinç düzeyini siyasal olarak belirler, benzeştirir ya da ayırıştırır.¹¹ Kısacası siyasal kültürü siyasi sosyalizasyon şeklinde ortaya çıkarmaktadır. Bu bakımdan siyasal kültür, örgütleri etkilemekte ve onların da siyasal sosyalizasyonu etkilemesine katkıda bulunmaktadır. Bu karşılıklı etkileşim siyasal kültür üzerinde değişime yol açmakta ve bunun neticesinde de siyasal davranışlar ortaya çıkmaktadır. Bu etkileşim zinciri helezoni bir süreçtir, öngörüldüğü biçimde ilerlediği müddetçe rejimin düzenli bir biçimde işlerliğini sağlamaktadır.¹²

Siyasal kültür ile ilgili çok sayıda kaleme alınmış eser mevcuttur. Bu kaynaklar arasında en kapsamlı olanı ve klasik bir eser türü olarak kabul edilen Almond ve Verba

⁹ Ahmet Taner Kışlalı, *Siyaset Bilimi*, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara, 2011, s.145.

¹⁰ Andrew Heywood, *Siyaset* (Editör: Buğra Kalkan), (Çev.Bekir Berat Özipek), Liberte Yayınları, Ankara, 2006, s. 290.

¹¹ Meltem Ünal Erzen ve Bahar Eroğlu Yalın, *Siyasal Kültürün Temel Paradigmaları Üzerine: Kültürden, Siyasal Toplumsallaşma, Örgütlenme ve Katılma Süreçlerine Yansyanlar*, İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi, 2011, sayı: 41, s. 50-52.

¹² Cengiz Çağla, *Yeni Başlayanlar İçin Siyaset Bilimi; Siyasal Düşünce ve İdeolojiler-Siyaset Sosyolojisi-Siyasal Seçkinler ve Aydınlar-Devlet Teorileri*, Omnia Yayınları, İstanbul, 2010, s. 69

tarafından yazılan *The Civic Culture* (1963) adlı eserdir. Burada Amerika, İngiltere, Batı Almanya, İtalya ve Meksika'nın yer aldığı beş ülke toplumunun siyasi içerikli davranışları üzerine bireylere bir anket uygulanmıştır. Bu çalışma ile demokrasilerin kültürel alt yapılarını ortaya koymak amaçlanmıştır. Araştırmacıların, bu konu ile ilgilenmelerinin temel nedenlerinden birisi Sovyet Devrimi, diğeri de faşist rejimlerin oluşmasıyla açık rejimlerin varlığının tehlikeye düşmesi ve onların devamına yönelik hissedilen kaygılardır. Bu çalışma neticesinde, siyasal kültürün siyasi düzen ve bilhassa da demokrasiye yönelik etkisini gün yüzüne çıkaran mühim verilere ulaşılmıştır. Heywood¹³ bu veriler sonucunda üç tane siyasi kültür modelinin, üç farklı siyasi yapıda olduğu tespit etmiştir. Birinci olan dinsel siyasal kültür, merkezci olmayan siyasal yapı ile aralarında uygunluk bulunmaktaydı. İkinci olan bağımlılık siyasal kültürü, yetkeci ve üniter bir işleyişle uyuşmaktaydı. Sonuncu olan katılımcı siyasal kültür ise demokratik bir modele paralellik içindeydi.

Aslında Almond ve Verba'ya göre bu üç ideal modelden hiçbiri düzenli bir şekilde demokratik sistemin esaslarını tam anlamıyla karşılamamaktadır. Ama her şeye rağmen bu modeller arasında en uygun siyasal kültür modelinin bağımlı ve katılımcı siyasal kültürlerin bir karışımı olduğu sonucuna ulaşmışlar ve bu karışım için de yurttaşlık kültürü (Civic Culture) adını kullanmışlardır.¹⁴

Bu siyasal kültür modellerinin daha net anlaşılması için çevremizdeki örneklerini göstermek mümkündür. Dinsel siyasal kültür, merkezci olmayan bir siyasi yapıya karşılık gelmektedir. Örnek verilecek olursa ülkemizde dini cemaat mensubu olan kişiler yıllarca devletteki merkezi yapıya karşı temkinli ve şüphe ile yaklaşmışlardır. Bağımlılık siyasal kültürüne örnek olarak ise Cumhuriyet Halk Partisi'ni yalnızca kurucusu Atatürk olduğu için, Atatürk'e olan bağlılığından ötürü Cumhuriyet Halk Partisi'ni beğenen, takip eden insanları örnek gösterebiliriz. Katılımcı siyasal kültür için ise demokrasinin ne anlam taşıdığını bilen, demokratik kültür hakkında yeterli bilince ulaşmış ve oy vereceği parti hakkında öncelikle ülkesi ve kendisi için yararlı olup olmayacağı konusunda değerlendiren bir vatandaş örnek verilebilir.

Bir toplumda yer alan mevcut baskın siyasi kültürü tam olarak anlamadan o toplum hakkında yapılan siyasi analizler eksik olacaktır. Toplumun bakış açısı ve kültürel normlarıyla siyaseti, ekonomisi, hukuku ve benzerleri arasında kuvvetli bir etkileşim bulunmamaktadır. Şöyle ki otoriter sistemin baskın, demokratik kültürün ise

¹³ Andrew Heywood, **Siyaset** (Editör: Buğra Kalkan), (Çev.Bekir Berat Özipek), Liberte Yayınları, Ankara, 2006, s. 290.

¹⁴ Cengiz Çağla, **Yeni Başlayanlar İçin Siyaset Bilimi; Siyasal Düşünce ve İdeolojiler-Siyaset Sosyolojisi-Siyasal Seçkinler ve Aydınlar-Devlet Teorileri**, Omnia Yayınları, İstanbul, 2010, s.71.

zayıf olduğu bir ülkede yüksek seviyede bir demokrasi kurmak belki mümkün olabilir ama böylesi bir rejimin varlığını devam ettirmek hiç de kolay olmayacaktır. Her ne kadar mükemmel yasalar hazırlanmış olsa da; sonuç itibariyle bu yasaları uygulamaya koyacak yine kişiler, yani toplum olacaktır. Yazılı bir anayasaya dahi sahip olmayan Birleşik Krallık günümüzde dünyanın en gelişmiş demokratik ülkeleri arasında yer almaktadır.¹⁵ Bu nedenle bir toplum için en mühim olan demokrasi kültürüne sahip olunmasıdır. Buna siyasi kültürde denilebilir.

1.1.3. Siyasal Toplumsallaşma

Siyasal toplumsallaşma kavram olarak, politik partiler ile toplumu oluşturan bireylerin aralarında hayat süresince devam eden doğrudan veya dolaylı olarak karşılıklı bir şekilde birbirlerini etkilemeleri neticesinde, bireyin zihninde politikayla alakalı düşünce, tavır ve değerlerin oluşması biçiminde ifade edilebilir. Bireyler, doğuştan siyaset hakkında katılımsal bilgilere sahip değildir. Bu bakımdan siyasal toplumsallaşma, politik değer, davranış ve düşüncelerin şahıs tarafından kabul edilmesi ya da politik düzen açısından toplum için gereken ve faydalı olan bilgi, beceri ve değerlerin halka öğretilme sürecidir. Siyasal toplumsallaşma, bu açıdan ele alındığında bir toplumdaki güç yapısında ortaya çıkan eşitsizliğin meşrulaştırılmasının aracı olarak da kabul edilebilir.¹⁶

Siyasal toplumsallaşmanın, insanlar arasında oluşması ve yayılması aile, eğitim kurumu, arkadaş çevresi, iş ortamı, siyasi partiler, sosyal hadiseler ve toplu haberleşme kaynakları gibi kurum ya da araçlar tarafından sağlanmaktadır. Bu konuda en önemli etmen ailedir. Kişi, siyasi bilinç adına ilk bilgileri ailesinden almakta ve aile ortamında güç ilişkileri ve dengeleri hakkında bilgi sahibi olmakta ve aynı zamanda otorite konusunda tecrübe edinmektedir. Bu nedenle aile, bireyi toplumsal kurumlarla iletişime hazırlayan ön kurum vazifesi görmektedir.¹⁷

Bir sonraki siyasal toplumsallaşmayı oluşturan faktör ise eğitim kurumlarıdır. Devletin direkt olarak müdahalede bulunduğu alanlardan birisi eğitimidir. Bilhassa totaliter ve otoriter rejimlerle yönetilen ülkelerde hükümet kendisine destek verecek kişiler yetiştirmek için okulları kullanmaktadır. Bunun yanı sıra ailenin, siyasal toplumsallaşmada sağladığı katkının az ya da çok olması ebeveynin eğitim seviyesine göre değişmektedir. Ailedeki eğitim düzeyi yükseldikçe öğretmenin çocuğa olan etkisinde düşüş görülmektedir.¹⁸

¹⁵ Yılmaz Esmer, *Türkiye Değerler Atlası*, İstanbul: Bahçeşehir Üniversitesi Yayınları, 2012, s. 4.

¹⁶ Çağla, *age*, 2010, s. 51.

¹⁷ Bilal Eryılmaz, *Kamu Yönetimi, Düşünceler-Yapılar-Fonksiyonlar-Politikalar*, Umuttepe Yayınları, Kocaeli, 2010, s. 45.

¹⁸ Çağla, *age*, 2010, s. 59.

Arkadaş grubu, çevre ve iş arkadaşları da kişinin siyasal toplumsallaşmasında önemli etkiye sahiptir. Bugün özellikle medya organlarının insanların siyasal toplumsallaşması üzerinde etkileri çok fazladır. Siyasi partiler, dernekler ve sendikalar gibi kuruluşlar, düzenledikleri miting, afiş, toplantı, yayınlar gibi araçlarla insanlar üzerinde etkili olmaktadır. Bireyler medya aracılığı ile bu kurumların etkisinde kalmakta ve aynı zamanda bu kurumlar bünyesinde edindiği arkadaş grubu ile etkileşime geçerek çok taraflı bir toplumsallaşma süreci oluşturmaktadırlar.¹⁹

Edinilen bilgiler ışığında siyasal toplumsallaşmanın doğrudan ve dolaylı oluşan bir süreç olduğunu, insan iradesinden bağımsız olduğunu söylemek mümkündür. Ancak kişinin olgunluk ve bilinç seviyesinde meydana gelen yükselişle, kişinin kendi toplumsallaşma şekli konusunda kısmen kendisinin de seçme hakkına sahip olduğunu ifade etmek gerekir.²⁰ Dünya değişime uğrarken insanlarda aynı şekilde değişiklikler yaşamaktadır. Geçmiş yaşantılar insanın tecrübe edinmesini sağlamakta, zamanla sosyal çevreleri değiştirmekte, teknolojik ilerlemeler bilgiye ulaşmasını hızlı ve kolay hale getirmekte, dünyadaki tüm değişiklikler ve hadiseler hakkında anında haberdar olmasını sağlamakta ve bu tür durumlar onun toplumsallaşmasında etkili olmaktadır. Bu değişim sürecinde ülkeler ve ülkelerin yönetim şekilleri de payına düşeni almaktadır. Dünya üzerindeki bu değişimin toplumları biraz daha demokrasiye doğru yaklaştırdığı görülmektedir. Bu duruma en uygun örnek olarak çok fazla geçmişe uzanmadan Ortadoğu'da görülen ve Arap Baharı adıyla bilinen halk devrimlerinde rastlamak mümkündür. Baskı ve zulme dayanamayan insanlar büyük gruplar halinde, dış desteklerin de etkisiyle, örgütler oluşturmuşlar ve özgürlük ve demokrasi yolunda seslerini duyurmaya çalışmışlardır. Bu da halkın artık siyasal bir toplum olduğunu kanıtlamakta ve onların yönetimde söz sahibi olmak istediklerini açık bir şekilde ortaya koymaktadır. Toplumda oluşan bu istek ise adil, özgür ve düzenli seçimleri gerektirmekte ve böylesi bir durumda birden fazla partinin yarışına da olanak sağlamaktadır.

1.1.4. Siyasal Katılım

Siyaset biliminin yanı sıra demokrasi yaklaşımının temel konuları arasında yer alan siyasal katılım, demokratik rejimler için vazgeçilmez bir unsurdur. Çağdaş demokrasinin en önemli özelliği halk ile yönetim arasında kurulan ilişkinin niteliğidir. Toplumun siyasi katılımıyla yönetimi etkisi altında tutması, yönetimin de bu

¹⁹ Bilal Eryılmaz, *Kamu Yönetimi, Düşünceler-Yapılar-Fonksiyonlar-Politikalar*, Umuttepe Yayınları, Kocaeli, 2010, s. 46.

²⁰ Çağla, *age*, 2010, s. 61.

tür bir etkiye karşı kapalı olmaması ve sosyal sorumluluk ve duyarlı davranış içinde olması halinde bu ilişki demokratik bir özellik kazanacaktır.²¹

Temel olarak halkın karar aşamalarında fikrini belirtmesi ve isteklerini duyurmasının bir şekli olan siyasi katılım kavramı için çok sayıda tanım yapılmıştır. Örneğin Çukurçayır'a²² göre demokrasiyi diğer yönetimlerden önde tutan niteliklerden birisi olan siyasal sisteme katılım, halkın siyaseti ve yönetimi etkileyerek, kendisine sunulmuş ülke yönetimi üzerinde değiştirebilme yetisini kullanmasıdır.

Bir başka tanıma göre siyasal katılım, toplumu oluşturan üyelerin siyasal sistem içerisinde konumlarının, davranışlarının ve değerlerinin şekillenmesine ve belirlenmesine katkıda bulunan eylemleri anlatan bir kavramdır.²³

Daha genel bir bakış açısıyla ele alınan bir tanımda G. Paryy, G. Moser ve N. Day tarafından yapılmıştır. Onlara göre; "Siyasi katılım, kamu politikalarının oluşturulması, yasalaştırılması ve yürütülmesi sürecinde yer almalıdır. Kamusal kararları etkileme amacındaki yurttaşların eylemleridir."²⁴

Katılım, bir şekilde vatandaşların siyasi organizasyonlarda bulunmalarını mümkün kılan eylemleri anlatan bir kavramdır.²⁵ Buna karşın toplumda her kesim aynı oranda siyasi ilgi içinde olmayabilir. Kimileri siyasi partilerde aktif bir şekilde yer almayı tercih ederken kimileri de siyasete karşı ilgisiz olabilmektedirler.²⁶ Halbuki siyaset bilimcilerinin bazılarına göre aile, iş ya da arkadaş grubunda gerçekleştirilen karşılıklı siyasi içerikli tartışmalar ve sohbetler de siyasi katılımın bir türüdür.²⁷

Zamanla siyasal hayatın kompleks bir durum içine girmesiyle, bireyler için de aktif bir şekilde katılımın gerekçeleri de artmıştır. Çünkü günümüzde artık her düzeyde, siyasal gündemin yakından izlenmesi, değişik mevzularda siyasi tutum içine girilmesi, çeşitli dernek ve siyasi partilere üye olunması gibi eylemleri gerektirmektedir. Buradan da anlaşılacağı üzere siyasal katılım, yalnızca seçimlerde gidip oy kullanmaktan ibaret değildir. Bu durum siyasal katılımın sadece bir boyutuna karşılık gelmektedir. Siyasal katılım oy verme eylemi haricinde de kişilerin yaşamında yer almaktadır.²⁸ Halkın siyasal sistem üzerinde yeterince etkili olabilmesi ancak belirli

²¹ Çağla, **age**, 2010, s. 81.

²² Mehmet Akif Çukurçayır, **Siyasal Katılma ve Yerel Demokrasi**, Yargı Yayınevi, Ankara, 2000, s. 47.

²³ Münci Kapani, **Politika Bilimine Giriş**, Bilgi Yayınevi, Ankara, 2013, s. 144.

²⁴ Çağla, **age**, 2010, s. 81.

²⁵ Çağla, **age**, 2010, s. 82.

²⁶ Kapani, **age**, 2013, s.144.

²⁷ Çağla, **age**, 2010, s. 82.

²⁸ Ahmet Nohutçu, **Kamu Yönetimi**, Savaş Yayınevi, Ankara, 2012, s. 551.

oranda ve direkt bir şekilde siyasal katılımıyla mümkün olacaktır. Demokrasi ile yönetilen ülkelerde siyasal katılma, iktidarda yer alacak liderlerin belirlenmesinde demokrasinin önemli etmenleri arasında yer almaktadır.

Kalaycıoğlu²⁹ siyasal katılım biçimlerini değişik boyutlarıyla ele alarak sınıflandırmıştır. Bu sınıflandırma şöyledir:

A. Kullanılan Teknikler Bakımından

- a) Seçim süresince gerçekleşen olağan katılım
- b) Şiddet kullanarak yasal ve meşru çizgiyi aşarak gerçekleşen olağandışı katılım. Örneğin protesto davranışı, baskı davranışı

B. Ulaştırmak İstenen Amaç Bakımından

- a) Siyasal rejim ve otoriteleri destekleyerek gerçekleşen olağan katılım,
- b) Siyasi rejim ve otoriteleri değişime zorlama yoluyla gerçekleşen protesto davranışı,
- b) Siyasi rejim ve otoritelere mutlak bağlılık yoluyla gerçekleşen baskı davranışı,

C. Toplumsal Değişim Meydana Getirme Bakımından

- a) Sınırlı ama sindire sindire toplumsal değişim meydana getirerek gerçekleşen olağan katılım,
- b) Radikal ve hızlı bir değişim oluşturarak gerçekleşen protesto eylemleri,
- c) Toplumsal değişiklik ve baskı yoluyla gerçekleşen baskı eylemleri.

İnsanlarda siyasi katılımın yoğunluğu farklı derecelerde görülebilmektedir. Bu durum farkına varılmayacak kadar kısa olabileceği gibi oldukça uzun süreç alan faaliyetler şeklinde de olabilmektedir. Amerikan kökenli ve siyasi alanda uzman olan Robert Dahl, halkın siyasete iştirakının dört boyutu olduğunu savunmaktadır. Dahl'a göre bu boyutlar ilgi, önemseme, bilgi ve eylem şeklindedir. İlgi boyutu, siyasi gelişmeleri izlemek ve takipçisi olmaya karşılık gelmektedir. Önemseme boyutu, kişinin siyasi hadiselerle gereken dikkati vermesidir. Bilgi boyutu, siyasal hadiselerle alakalı olarak malumat sahibi olmayı ifade etmektedir. Eylem boyutu ise kişinin siyasi hadiselerle faal bir şekilde katılımıdır.

Siyasal katılımı etkileyen bazı faktörler bulunmaktadır. Sosyo-ekonomik durum, bu faktörlerin ilkinin oluşturmaktadır. Bireyin sahip olduğu mesleği, aylık geliri ve statüsünün yüksek olması, onun siyasal katılımının yüksek oranda olmasını

²⁹ Ersin Kalaycıoğlu, *Siyasal Katılmanın Koşullarına Genel Bir Bakış: Türkiye Örneği, Türkiye'de Siyaset, Süreklilik ve Değişim*, Der Yayınları, İstanbul, 1998, s. 206.

sağlayacaktır. İkinci faktör ise siyasal katılım üzerindeki psikolojik durumdur. Toplumdaki baskı ne boyutta olursa olsun yine de birey, sonunda kendi zihin süzgecinden geçirdikten sonra belli eyleme dönüştürecektir. Diğer yandan sosyal girişkenlik ve özgüven duyguları da siyasal katılım üzerinde etkili olmaktadır. Son faktör olarak siyasi boyut gösterilebilir. Bireyin sahip olduğu demokratik inançları, bu süreci benimsemiş olması ve bağlılığını sürdürmesi onun siyasal katılımını etkilemektedir.³⁰ Mesela ülkemizde tek partili sistemden çok partili sisteme geçilmesiyle, siyasal katılım daha yaygınlaşmış, halkın siyasete olan ilgisi ve siyasal iktidardayer alanların sayısı artmıştır.

1.2. Siyasal Partiler

Siyaset, iktidar ilişkileri ve karar alma süreci bakımından ele alınsa da, bu iki temel yaklaşımın merkezinde siyasal partiler bulunduğu görülmektedir. Modern boyutta değerlendirildiğinde siyasal partilerin var oluşları çok yakın zamanlarda olmasına karşın, bu kuruluşlar dünya genelinde neredeyse tüm ülkelerin siyasal yaşamında olmazsa olmaz etmenleri ve en temel dinamik güçleri haline gelmişlerdir.³¹

Siyasal parti, kısaca olarak iktidar mücadelesi veren bir örgüt şeklinde tanımlanmaktadır. Bu tanımdan partinin kuruluş amacının iktidarı sağlamak olduğu, bu amaca ulaşabilmek adına da bir örgüt kurduğu ve bir örgüte sahip olduğu gerçeği anlaşılmaktadır.³² Bu bilgidен yola çıkarak siyasal partilerin, bir program ya da bir görüş çevresinde bir araya gelmiş, yönetimi kazanmak ya da bu konuma ortak olmak hedefini taşıyan devamlılığı olan örgütleri bünyelerinde barındıran kurumlar şeklinde tanımlanabilir.³³

Siyasal partiler, halkın içindeki mevcut yapısal farklılıkların, ideolojik farklılıkların yansımasıdır. Siyasal partiler sadece demokratik yönetimlerde değil demokratik olmayan yönetim türlerinde de siyasal sistemlerinin işleminde önemli rol üstlenmektedirler. Modern toplumlarda siyasal katılımın yüksek oranlarda olmasını gerekli kılar. Bu katılım için de en temel araç olarak siyasi partiler gösterilebilir.

Alman sosyolog Max Weber, *On Politics* kitabında (1919), siyasal partileri, çağdaş demokratik rejimin, oy verme olanağı tanıdığı büyük halk gruplarını etkilemek ve örgütlemek adına kalkışılan bir gayretin neticesi olarak görmüştür.³⁴

Siyasal partileri, diğer siyasal gruplardan farklı kılan birtakım kriterler mevcuttur. Joseph La Palombora ve Myron Weiner'ın kaleme aldığı *Political Parties and Political*

³⁰ Süleyman Ruhi Aydemir, *Siyasal Toplumsallaşma*, Mevzuat Dergisi, 2001, Sayı: 46 (4), s.104.

³¹ Münci Kapani, *Politika Bilimine Giriş*, Bilgi Yayınevi, Ankara, 2013, s.176.

³² Esat Çam, *Siyaset Bilimine Giriş*, Der Yayınları, İstanbul, 1997, s. 415.

³³ Kapani, *age*, 2013, s.176.

³⁴ Kapani, *age*, 2013, s.176.

Development (1966)'da bu kriterler dörde ayrılmıştır. İlk kriter olarak siyasal partilerin, genel olarak idarecilerinin varlık ümidinden daha uzun süren, daimi ve üst düzey kuruluşlar olduğu gösterilmektedir. İkinci kriter, siyasal partilerin bünyelerinde kompleks ve detaylı yapı barındırmalarıdır. Bugünün siyasal partileri yapılarında birçok örgütü, komisyonu, kolu, grubu ve organları bulundurmaktadır. Üçüncü kriter ise partilerin, kesinlikle iktidar sahibi olmayı veya iktidarı paylaşmayı ya da iktidar tarafından uygulanan faaliyetleri etkilemeyi amaçlayan örgütler olduğu belirtilmektedir. Son kriter olarak ise kendileri için mevcut durumdaki halk desteğini daha yükseğe çekmeyi amaçlayan örgüt olmalarıdır.³⁵

Siyasal partiler aynı hedeflere sahip olup benzer fonksiyonları yerine getirmek için kurulmuş olsalar da bazı ölçütler bakımından birbirlerinden ayrılmaktadırlar. Bu ölçütler, örgütsel yapılar, üyelikte takip edilen sistem, bağlı buldukları toplumsal kesim ve etkinliklerinde yönlendirici rol oynayan ideolojik olgular, parti içi ilişkiler, liderde bulunan nitelikler, üyelerin karar verme sürecine katılımı olarak gösterilebilir. Bu tarz değişkenler baz alınarak partiler bazı türlere ayrılmıştır. Bu sınıflamalardan en önemlisi M. Duverger *Les Parties Politiques* kitabında (1951) yapılmış ve üye sayısı ve yapılarına göre partiler, kadro partileri ve kitle partileri şeklinde iki grupta incelenmiştir.³⁶

Kadro partileri, demokrasinin ilk yıllarında oluşum göstermiş ve toplumun sağ kesimine hitap etmiştir. Niteliksel açıdan öneme sahip olan bu partiler toplumun üst sınıflarındaki seçkinler tarafından kurulmuştur. Parti üyeleri; toplumda etki yaratabilecek, partiye finansal destekte bulunabilecek, partinin prestijini yükseltecek saygın kişilerden oluşmaktadır. Partinin hedefi üye sayısını artırmaktan ziyade saygın kişileri partiye kazandırmaktır.³⁷

Kitle partileri ise sıradan kişilerce kurulmuş olup çoğunlukla parlamento dışında oluşum göstermişlerdir. Zengin kişiler tarafından kurulmadığı için bu tür partiler parasal sorunlarla karşı karşıyadırlar. Bu sorunun üstesinden gelebilmek amacıyla daha çok üye bulma ve bu üyelerden de muntazam şekilde aidat alma yoluna gidilmiştir. Bu bakımdan kitle partileri için sayısal çoğunluk önem arz etmektedir.³⁸

³⁵ Cengiz Çağla, *Yeni Başlayanlar İçin Siyaset Bilimi; Siyasal Düşünce ve İdeolojiler-Siyaset Sosyolojisi-Siyasal Seçkinler ve Aydınlar-Devlet Teorileri*, Omnia Yayınları, İstanbul, 2010, s. 92-93.

³⁶ Davut Dursun, *Siyaset Bilimi*, (1. Baskı), Beta Yayınları, İstanbul, 2002, s. 262.

³⁷ Dursun, *age*, 2002, s. 262.

³⁸ Dursun, *age*, 2002, s. 263.

1.2.1. Siyasal Partilerin Doğuşu

Her çağda siyasal anlamda örgütlenmeler görülmesine karşın, partiler 19. yüzyılda siyasal gerçek olarak var olmuştur. Önceki yıllarda değişik yapılanmalar iktidarın karşısında yer alıp gruplaşabiliyor, siyasi olarak bir mücadelede bulunuyorlardı. Lakin bu gruplar niteliksel olarak bir siyasi parti formatında değildi. Hatta meclislerin kurulmasından itibaren milletvekilleri kendi aralarında gruplaşmaya gitmişler ama yine bu yapılanma da partiyi meydana getirmemiştir.³⁹

Siyasal partilerin ilk örneği 1795 ve 1800 yılları arasında Amerika'da doğmuştur. Parlamenter sistemin uzun süren varlığına rağmen kurulmayı başaran parti Cumhuriyetçi Parti adıyla siyasal sahnede yerini almıştır. İngiltere'nin ilk siyasal partisi de 1877 senesinde Ulusal Liberal Federasyonu adıyla kurulmuştur. 1950'li yıllardan itibaren partilerin, Batı dışında tüm coğrafyaya hızla yayıldığı, siyaset ve iktidarda halkın sesini duyurmasında en önemli araç görevini üstlendiği görülmektedir.⁴⁰

Bu nedenle çağdaş manada siyasal partilerin ortaya çıkışı ilk defa 19. yüzyılda Batı Avrupa'da yapılan seçimlerle birlikte olmuştur. İnsanlara tanınan oy hakkının ilerleyen dönemlerde daha da genişlemesiyle de bugünkü durumuna kadar gelişmelerini devam ettirmişlerdir.⁴¹

Bu tarihlerde Avrupa'da kendilerine oy hakkı verilmeyen geniş bir kesim sesini çıkarmaya başlamıştır. Halk kanadında meydana gelen bu bilinçlenme ve yönetimlere yapılan baskılar sonucunda seçim kanunları hazırlanmak mecburiyetinde kalınmıştır. Dolayısıyla da çok sayıda insana oy kullanma hakkı verme zorunluluğu doğmuştur. Böylece siyasal güç oluşumunda söz hakkı bulunan seçmenlerin ortaya çıkması, üst sınıflardan olan yöneticilerin iktidarını sona erdirmiştir. Bu durum politik yaşamda köklü değişiklikleri beraberinde getirdiği gibi siyasal partilerin doğmasının da temelini oluşturmuştur.⁴²

Seçimlerle birlikte kanunda halk yararına bir takım değişiklikler yapılmıştır. Oy hakkı daha geniş kesimlere yayılmış ve daha çok katılım için mücadeleler daha da artmıştır. Söz sahibi olan seçmenlerde örgütlenme faaliyetleri başlamıştır. Örgüt sayıları arttıkça iktidarda yer alabilmek için rekabet ortamı oluşmuş ve muhalif gruplar kendi aralarında mücadele vermeye başlamışlardır. Bu durum modern anlamda siyasi partilerin doğmasını sağlamıştır. Diğer yandan sosyalleşme aşamaları, meşrulaşma

³⁹ Çam, **age**, 1997, s. 418.

⁴⁰ Ali Öztekin, **Siyaset Bilimine Giriş** (5. Baskı), Siyasal Kitabevi, Ankara, 2007, s. 76-77.

⁴¹ Ahmet Taner Kışlalı, **Siyaset Bilimi**, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara, 2011, s. 262.

⁴² Kapani, **age**, 2013, s.177.

ve bütünleşme hareketleri de halk arasında siyasi katılıma teşvik ettiği için siyasi partilerin oluşumunda da payı bulunmaktadır.⁴³

1789 tarihli Fransız İhtilali, 1830 tarihli Endüstri Devrimi ve 1848 tarihli İşçi Hareketleri gibi sosyal hadiseler, kendisinden sonraki neredeyse tüm tarihi, sosyal ve siyasal olaylar üzerinde büyük etki meydana getirmiştir. Fransız İhtilali, tutuculuk, toplumculuk ve erkincilik gibi ana siyasal görüşlerin doğmasına zemin hazırlamıştır. Sonrasında birçok toplumsal hareketlerin hız kazanmasına ve geniş halk gruplarının bu gelişmelere iştirak etmesine katkıda bulunmuştur. Aynı şekilde endüstri devrimi dünyadaki üretim şeklinin değişmesine yol açmış, sınıfsal yapılara neden olmuş ve kentsel dönüşümlerin de kısa süre içinde yeniden biçimlenmesini sağlamıştır. Modern burjuva döneminin oluşumu içinde yer alan tüm bu olaylar Batı toplumlarında başlamış ve sonrasında tüm dünyayı etkilemiştir.⁴⁴

1.2.2. Türkiye’de Siyasal Partilerin Ortaya Çıkışı

Türkiye’de siyasi partilerin kuruluş tarihi olarak 1908 yılında İkinci Meşrutiyet’in ilan edilmesinden itibaren gösterilebilir. Oysaki, siyasi özellik taşıyan dernek tarzı yapılar da 1839 tarihinde kabul edilen Tanzimat Fermanı sonrasında müsait olan şartlardan faydalanarak gün yüzüne çıkmıştır. Bu yıllarda oluşan ilk siyasi partilerde İslamcılık, Turancılık ve Baticılık olmak üzere üç ideolojinin hakim olduğu görülmektedir. Bunlar aynı zamanda o yıllarda devletin kurulmasına katkı sağlayan düşünce akımlarıydı. Bunlar dışında Osmanlı Sosyalist Fırkası adında sol bir parti dahi kurulmuştu. Siyasal parti özelliklerini taşıyan ilk yapılanma, 1889 yılında kurulmuş olan İttihat ve Terakki Cemiyetidir. Ancak II. Abdülhamit dönemindeki şartların uygun olmaması sebebiyle, örgüt 1908 yılında İkinci Meşrutiyet’in ilanına kadar varlığını gizli tutmuştur.⁴⁵

Türkiye’de siyasal partilerin varoluş süreçlerinin İttihat Terakki dönemine kadar uzanması ve dolayısıyla oldukça uzun bir süreli ömrü olması da göreceli olarak parti sisteminin kurumsallaşmasına önemli oranda katkısı olmuştur.⁴⁶

İttihat ve Terakki’nin kurulmasıyla başlayan siyasi partiler dönemi, değişik aşamalardan geçerek ilerlemeye devam etse de İttihat Terakki’nin üniter seçkincilik düşünceye sahip olması, bu yapının sonunu getirmiştir.⁴⁷ Daha sonrasında

⁴³ Çam, **age**, 1997, s. 419.

⁴⁴ Baykan Sezer, **“XIX: Yüzyıl”**, Hazırlayan: Ertan Eğribel, **XIX. Yüzyıl, Türkiye Sosyolojisi 2, Sosyoloji Yıllığı Kitabı**, Kardeşler Matbaası, İstanbul, 2001, Cilt 8, s. 32.

⁴⁵ Kışlalı, **age**, 2011, s. 264.

⁴⁶ Metin Heper, **Türkiye’de Devlet Geleneği**, (Çev.: Nalan Soyarık), Doğu Batı Yayıncılık, Ankara, 2006, s. 17.

⁴⁷ Kışlalı, **age**, 2011, s. 264.

Cumhuriyetin kuruluşuyla beraber devleti kuran Cumhuriyet Halk Partisi ile yola devam edilmiştir. Cumhuriyet Halk Partisi ülkeyi 1923 yılına kadar tek başına yönetmiştir. 1925 ve 1930 seneleri arasındaki süreçte Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası ve Serbest Cumhuriyet Fırkası gibi partiler, Cumhuriyet Halk Partisi'nin karşısında muhalefet olarak kurulmuş fakat beklenen sonuç alınamamıştır. Bu denemelerden istenilen netice çıkmayınca, 1946 senesine kadar CHP tekrar tek parti olarak yönetimi ele almıştır. İkinci Dünya Savaşı'nın bitişiyle dünyada gün yüzüne çıkan ayrışmalar Türkiye'yi de kendine ait bir taraf seçmeye zorlamıştır. İç ve dış faktörlerin etkisiyle ve şartların olgunlaşmasıyla Türkiye de çok partili yaşama adım atmak durumunda kalmıştır.⁴⁸

1.3. Parti Sistemleri

Parti sistemi terim olarak, siyasi yapıların işleyişine şekil veren, bu yapıların kendi aralarında ve kendi bünyelerindeki kompleks ve iç içe bağlantılar örgüsü şeklinde açıklanmaktadır. Partilerin sayısal yönden çok olmasının, oy oranları, milletvekili dağılımı ve oluşturulacak kabinenin biçimi ve kararlılığı üzerinde etkisi bulunmaktadır. Yani parti sisteminin yapısal ve işleyiş bakımından niteliği demokrasinin de yapısını ve kalitesini belirleyen temel etmenler arasındadır. Bu bakımdan etkili bir parti modelinin, itidalli bir şekilde ve modelin genel işleyişini bozmadan oluşan hareketli kitleleri bu işleyişin içine katabilen yapıya sahip olması gerekmektedir.⁴⁹

Parti sistemleri, geleneksel bir biçimde, sistem içinde yer alan partilerin sayısına bağıntılı olarak tek parti, iki parti ve çok parti sistemleri olarak sınıflandırılmıştır. Partilerin niceliksel yönü, modern siyasal sistemler için önemli bir yere sahiptir. Bu bakımdan yönetim sisteminde tek, iki ya da çok partinin bulunması arasında çok yönden farklılıklar oluşturmaktadır. Ancak bu noktada esas önemli fark, tek partili sistem ile diğer sistemler arasındadır. Çok sayıda partinin sistemde yer alması, karşı bir ses olarak muhalefetin de siyasal parti olarak yapılandığını göstermektedir. Diğer taraftan tek partili sistemler ise, muhalefetin değişik boyutlarda baskılandığı, bu kesime legal olarak örgütlenme olanağı verilmediği sistemlerdir.⁵⁰

1.3.1. Tek Parti Sistemi

Tek parti sistemi, bir ülkede bir partinin yönetimi elinde tuttuğu, rekabet ve yarışmanın yer almadığı parti sistemi olarak tanımlanmaktadır. Bu durum, tek partinin

⁴⁸ Çam, **age**, 1997, s. 419.

⁴⁹ Andrew Heywood, **Siyaset**, (Editör: Buğra Kalkan), (Çev.Bekir Berat Özipek), Liberte Yayınları, Ankara, 2006, s. 321.

⁵⁰ Kışlalı, **age**, 2011, s. 265.

tüm rakiplerini yarış dışı bırakarak iktidarı tekeline alması yönüyle çok partili sistemdeki mevcut rekabete bağlı mücadeleyle tasvir edilen siyasi sistemler ile arasındaki fark olarak net bir şekilde görülmektedir.⁵¹

Tek parti sisteminde uygulama, teorik bilgidan daha önce gelmektedir. Üstelik olayların gerisinde hiçbir şekilde teorinin yer almadığı durumlar olmuştur. Portekiz ve Türkiye gibi ülkeler bu duruma verilecek en iyi örneklerdir. Bu ülkeler tek parti sistemini yönetim teorilerinde yer vermeden uygulamaya koymuşlardır.⁵²

Tek partili sistemlerde de seçimler uygulanmaktadır. Ancak burada parlamenterler partinin belirlediği adaylardan seçilmektedir. Hazırlanan bu listeler nihayetinde halkın oyuna tabi tutulmaktadır. Ancak bu durum seçimden çok halkoylaması niteliği taşımaktadır; çünkü sonuç itibarıyla aday vekiller parti tarafından belirlense bile halkın çoğunluğunun onayı büyük önem arz eder. Zira bu durum tek partili sisteme demokratik bir nitelik kazandırmaktadır.⁵³

Tek parti sistemi, aslında karakteristik olarak bir diktatörlük rejimine karşılık gelmektedir. Bu sistemde ülke yönetimi, sürekli olarak veya uzun bir müddet tek partinin elindedir. Bu tek parti, legal yönden bir öğretiyi savunmakta ve bunu topluma zorla benimsetmeye çalışmaktadır. Bu sistemde artık devlet ile parti bütünleşmiştir. Partinin vazifesi, parti politikasını devlet bünyesinde egemen hale getirmek ve toplumun tamamına kabul ettirmektir.⁵⁴

Ülkede tek parti dışında alternatif bir partinin kurulması mümkün değildir. Tek parti sistemi, iktidarla alakalı her türden rekabeti reddeder ve böyle bir duruma yaklaşmak istemez. Ancak tek parti sistemlerinin tamamını aynı kategoride değerlendirmek doğru olmaz. Çünkü kendi aralarında ideolojik boyut, yönetim tarzı ve içyapı bakımından birtakım farklar bulunmaktadır. Bu farklılardan yola çıkılarak tek parti sistemini otoriter tek parti ve totaliter tek parti sistemleri olarak iki gruba ayırmak mümkündür.⁵⁵

1.3.2. İki Partili Sistem

Ülke yönetimini elde tutabilmek adına aynı imkanlara sahip bulunan iki esaslı partinin egemen olduğu sisteme denilmektedir. Bu sistemde aslında başka partiler de olabilir. Fakat iktidar sahipliği yalnızca iki partiarasında değişiklik göstermektedir.⁵⁶

⁵¹ Andrew Heywood, *Siyaset* (Editör: Buğra Kalkan), (Çev. Bekir Berat Özipek), Liberte Yayınları, Ankara, 2006, s. 372.

⁵² Maurice Duverger, *Siyasi Partiler*, (Çev.: Ergun Özbudun), Bilgi Yayınevi, Ankara, 1993, s. 336.

⁵³ Erdogan Teziç, *100 Soruda Siyasi Partiler*, Gerçek Yayınevi, İstanbul, 1976, s. 115.

⁵⁴ Şeref Gözübüyük, *Anayasa Hukuku*, Turhan Kitabevi, Ankara, 1999, s. 79.

⁵⁵ Kapani, *age*, 2013, s. 195.

⁵⁶ Heywood, *age*, 2006, s. 296.

İki partili sistemde yer alan genel nitelikler şu şekilde sıralanabilir.⁵⁷

- ✓ Parlamentoda daha çok sandalye sahibi olabilmek için seçim rekabet sadece iki parti arasında olması,
- ✓ Seçim neticesinde bir partinin çoğunluğu elde etmesi,
- ✓ Sayısal olarak çoğunluk sahibi olan partinin bir başına hükümeti kurma yetkisinin olması,
- ✓ Hükümeti kuran iktidar partisi ile muhalif tarafta yer alan partinin karşılıklı olarak yer değiştirme olasılığının bulunması.

İki partili sistem işleyişinde, öncelikli olarak yapı içinde kuvvetli durumda olan iki köklü partiyi temkinli, realist ve mesuliyet sahibi olmaya yönlendirmektedir. Seçimleri kazanabilmek için partilerin atacağı en önemli adım siyasal odak noktasına yaklaşmak ve özgür seçmen kitlesini elde etmek olacaktır. Bu nedenle merkeze yaklaşım hareketi partiler arasında bulunan farklılıkların azalmasına ve müşterek fikirlerin daha da artmasına neden olmaktadır.⁵⁸

İki partili sistemin mevcut iki türünden bahsetmek mümkündür. Bu türlerden ilki; *teknik parti sistemidir*. Bu sistemde rejime ait yaygın politik bakış açısı ve öncelikli ilkeleri iki parti tarafından da kabul edilmektedir. Bu aynı zamanda iki parti arasında yer alan ayrımın araçlara ve ikinci derece öneme sahip maksatlara yönelik olarak gelişen bir sistemdir. Bir diğer tür ise *metafizik iki parti sistemidir*. Bu sistemde partiler arası mücadele rejimin temelini ve siyasal yaşamın köklü etmenlerine yönelmiş durumdadır. Teknik iki partili sistemde yasama imkanı yüksek ve kolay iken metafizik iki parti sisteminin yasaması bir hayli zorlu ve düşük durumdadır. Metafizik iki parti sisteminde iki partinin karşıt uç noktalarda konumlanması söz konusudur. Bu durum da iki partili sistem için ciddi bir tehdit unsurudur.⁵⁹

ABD, İngiltere, Avustralya ve Yeni Zelanda gibi ülkelerde iki partili sistem günümüzde halen geçerli durumdadır. 1900'lü yılların başlarında İngiltere'de iki partili sistem Muhafazakar ve Liberal kesimden oluşmuştur. Sonrasında sosyalistlerin ortaya çıkması, İşçi Partisi'nin doğuşuna yol açmıştır. Ancak zaman içinde İşçi Partisi'nin güç kazanması iki partili sistemi bitirip çok partili bir sistemi oluşturmamıştır. Tam tersi bir şekilde liberaller zayıf bir halka olarak güç kaybına uğramış ve varlığını yitirmiştir. Dolayısıyla geriye kalan Muhafazakarlar ile Sosyalistlerin oluşturduğu iki büyük parti ile iki partili sistem yine varlığını sürdürmüştür. 22 Mayıs 2010 tarihinde

⁵⁷ Ali Yaşar Sarıbay, *Türkiye'de Demokrasi ve Politik Partiler*, Alfa Yayınları, İstanbul, 2001, s. 29.

⁵⁸ Ergün Özbudun, *Siyasal Partiler*, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, Ankara, 1979, s. 109.

⁵⁹ Teziç, *age*, 1976, s.115.

gerçekleştirilen seçimlerin neticesi ise İngiltere’de yıllar geçtikten sonra yeniden ortak yönetim kurma zorunluluğu gerektirmiştir. Şöyle ki seçimlerde hükümet kurmak için yeterli çoğunluğu elde edemeyen Muhafazakarlar mecburen Liberaller ile koalisyon kurarak iktidara gelmişlerdir.⁶⁰

Türkiye açısından ele alınacak olursa 1946 - 1960 yıllar arasındaki dönem iki partili sistemin görüldüğü dönemdir. Bu sistemin ülkede var olmasında, ABD’deki Cumhuriyetçiler ve Demokratlar ayrımının etkisinin olduğunu söylemek mümkündür.⁶¹

1.3.3. Çok Partili Sistem

İkiden daha çok sayıda partiden oluşan sisteme çok partili sistem denilmektedir. Bu sistem, iki partili sistem ile kıyaslandığında tek partinin yönetimde bulunma ihtimalini aza indirmekte ama koalisyon ihtimalini artırmaktadır. Genel olarak çok partili sistemlerde ortaya çıkan koalisyonlar, seçimler sonrasında belli bir süre partiler arasında müzakereleri gerekli kılmaktadır. Bu süreç sonunda istikrarlı ve tesirli bir politik yönetim modelini ortaya çıkarabileceği gibi, tam tersi bir şekilde kararsız ve kısa vadeli yönetim tiplerine de neden olabilmektedir.⁶²

Duverger⁶³ çok partili sistemin, ülkeler arasında farklılık göstereceği gibi aynı ülkenin tarihinde zaman içinde de farklılaşabileceğini ifade etmektedir. Parti sayılarını esas almak kaydıyla bu sistemi üçe ayırmıştır. Bunlar; üç parti, dört parti ve aşırı çok parti sistemi (*polypartism*) şeklinde sınıflandırma yapmıştır.

Sartori⁶⁴ de çok partili sistemler için, ılımlı çoğulculuk (*moderate pluralism*) ve kutuplaşmış çoğulculuk (*polarized pluralism*) şeklinde bir sınıflama yoluna gitmiştir.

Ancak onun sınıflamasında parti sayıları göz önüne alındığı gibi ideolojik uçlar, uçlar arasındaki uzaklık, merkeze yaklaşım ve merkezkaç eğilimleri gibi unsurlarda göz önüne alınmaktadır. Bu tür kategorilendirme yaklaşımı beraberinde parti kutuplaşması kavramını da getirmiştir. Üç veya dört parti ile yürüyen bir itidalli çoğulcu yapının, iki uçlu olduğu ve merkezci eğilimleri bünyesinde barındırdığı ifade edilmektedir. Ama diğer yandan beş partiden daha fazla olan aşırı çoğulcu bir sistem ise ikiden çok kutupludur. Bu sistemde yüksek düzeyde kutuplaşmalar görülür ve merkezkaç eğilimlere rastlamak daha sıktır.

⁶⁰ Maurice Duverger, *Siyasi Partiler*, (Çev.: Ergun Özbudun), Bilgi Yayınevi, Ankara, 1993, s. 298.

⁶¹ Feroz Ahmad, *Demokrasi Sürecinde Türkiye 1945-1980*, Hil Yayın, İstanbul, 2010, s. 12.

⁶² Heywood, *age*, 2006, s. 302.

⁶³ Duverger, *age*, 1993, s. 336.

⁶⁴ Giovanni Sartori, “*European Political Parties: The Case of Polarized Pluralism*”, Edt. J.La Palombara, M. Weiner, *Political Parties and Political Development*, Princeton University Press, 1966, s. 139.

İlimli çoğulculuk sisteminde çok partili sisteme göre kutuplaşma durumu ve partiler arası ideolojik mesafelerde uzaklık çok değildir. Siyasi yapılar esaslı problemler bakımından aralarında benzerlik taşımaktadırlar. Ayrıca sisteme zıt olan partiler önemli konuma sahip değildirler. Genel olarak sistem başlıca iki eğilim üzere biraraya gelmiş olduklarından parti sistemi iki uçludur. Bu sistemde yer alan partilerin hepsi değişik ortak yönetimlerde bulunma imkanı kazanabilirler. Sistemde mevcut bulunan partiler merkez seçmenin oylarını elde etmek amacıyla birbirleriyle rakip konumdadırlar. Böyle bir durumda partiler daha ılımlı, sorumlu ve gerçekçi olma eğilimi gösterirler.⁶⁵

Kutuplaşmış çoğulcu parti sisteminde adından da anlaşılacağı üzere partiler ideolojik olarak birbirlerinden uzak uçlarda yer alırlar. Hatta öyle ki; ülkenin temel meseleleri hakkında bile partiler ortak bir noktada buluşamazlar. Mevcut partilerin aşırı uçlarda varlık göstermesi, çok yönlü bir kutuplaşmanın ortaya çıkmasına neden olmaktadır. Bu uç partiler ile işbirliği yapmakta merkez partiler zorluk yaşamakta ve çıkış yolunu merkez hükümetlerinkurulmasında bulmaktadır. Dolayısıyla bu vaziyet iktidarı elde edemeyen uç partileri sorumluluktan uzak davranışlar sergilemeye itmektedir. Bu tarz uç kutuplarda konumlanma çoğulcu bir sistemin hakim olduğu koalisyon hükümetlerinin ömrü çoğunlukla kısa vadeli olmaktadır. Bu sistemde kurulan hükümetler uzun vadeli politikalara odaklanmak yerine ancak günlük sorunlarla ilgilenebilmektedir.⁶⁶

Son olarak atomlaşmış parti sisteminden bahsetmek mümkündür. Bu parti sistemi genel manada kutuplaşmış çoğulculuğa benzemektedir. Atomlaşmış parti sisteminde kurumsallaşma seviyesi oldukça düşüktür ve her bir bölünme kendisine siyasal olarak temsil fırsatı aramaktadır. Bilhassa Afrika ve Asya'daki bazı ülkelerde bu sistemle karşılaşmak mümkündür. Bu tarz parti sistemleri, tek parti sistemi ile aşırı çok parti sistemi arasında git gel şeklinde değişiklikler taşımaktadır.⁶⁷

1.4. Siyasi Partilerin Görevleri

Günümüzün modern dünyasında siyasi partiler, yapısal ve işlevsel olarak farklılık arz etse de temel siyasi yapılanmada önemli bir yere sahiptir. Bugün artık siyasi partinin yer almadığı bir sisteme rastlamak neredeyse mümkün değildir. Bu nedenle çağımızın demokrasilerinin partiler demokrasisi olarak da adlandırılması uygun görülmüştür.⁶⁸

⁶⁵ Özbudun, *age*, 1979, s. 111.

⁶⁶ Teziç, *age*, 1976, s. 112.

⁶⁷ Ali Yaşar Sarıbay, *Türkiye'de Demokrasi ve Politik Partiler*, Alfa Yayınları, İstanbul, 2001, s. 30. *Gülbahar Atasever, Siyasal Parti Tipolojisi*, Editör: Turgay Uzun, İttihat ve Terakkiden Günümüze Siyasal Partiler, (15-28), Ankara, Orion Kitabevi, 2013, s. 28.

İşlevsel olarak siyasi partiler ilk hedef olarak iktidarı ele geçirmeyi görev bilmektedirler. Bunun dışında siyasi partiler, farklı görev ve sorumlulukları da yerine getirmektedirler. Bu görevleri her durum, zaman, yer ve parti için genellemek riskli bir durumdur. Zira her parti içinde yer aldığı sistemin şartlarına göre hareket eder. Örneğin demokratik bir sistemde bulunan partilerin görevleri ile baskıcı sistemde yer alan partilerin görevleri arasında birçok farklılık bulunabilir. Her şeye rağmen normal şartlar altında siyasal partilerin önemli görevleri yerine getirdikleri söylenebilir.

Siyasi partiler ilk olarak temsil vazifesini yerine getirmektedir. Temsil bir yönüyle, partilerin seçmenlerinin ve üyelerinin fikirlerine yanıt verme ve anlatabilme yeteneği olarak da tanımlanmaktadır.⁶⁹ Vatandaşlar da aynı zamanda şahsi menfaatlerini koruma altına almak için siyasi partilere katılma tercihinde bulunurlar. Çünkü siyasi partilerin içinde bulundurduğu uzman bilgisi ve siyasi nitelikler vatandaşların siyasi hayatta özel bir tür temsile sahip olmalarını sağlamaktadır.⁷⁰

Siyasi partiler toplum adına ortak hedefleri belirleme sürecinde, toplum yararına birçok menfaatin ortaya konulmasına ve yerine getirilmesine katkı sağlarlar. Bu bakımdan partiler, genel olarak işletmelerin, işçilerin veya diğer grupların haklarını savunmaktadırlar.⁷¹ Ancak bu sorumluluğu gerçekleştirirken ortaya çıkan farklılıklar, çıkar kavgalarına neden olmaktadır. Her parti siyasal mücadelesini yerine getirirken, aynı zamanda siyasal ve toplumsal bütünleşmeye katkıda bulunmaktadır. Böylelikle demokratikleşme yolunda önemli yükleri omuzlamış olurlar.⁷²

Vatandaşların siyasal olarak sosyalleşmesinde siyasi partiler önemli rol üstlenmektedir. Toplumda bireylerin siyasi katılımları, siyasal bilinç sahibi olmalarında ve politik konularda fikir edinmelerinde siyasi partiler aracı kurum olarak görev yaparlar.

Siyasal partilerin bir diğer önemli görevi de, muhalefette yer aldıklarında iktidara gerekli konularda eleştiri yöneltmek ve onu denetlemektir. Böylelikle iktidarın politika ve icraatları takip ve kontrol edilirken diğer taraftan muhalefet partileri vatandaşları etkileyerek kendi lehlerine bir kamuoyu oluşmasını sağlamaktadır.⁷³

⁶⁹ Andrew Heywood, **Siyaset**, Editör: Buğra Kalkan, Çev: Bekir Berat Özipek, Ankara, Liberte Yayınları, 2006, s. 362.

⁷⁰ Alan Dahl, **Demokrasi Üzerine**, Çev. Betül Kadioğlu, Ankara, Phoneix Yayınevi, 2010, s. 203.

⁷¹ Heywood, **age**, 2006, s. 365

⁷² Ahmet Taner Kışlalı, **Siyaset Bilimi**, Ankara, İmge Kitabevi Yayınları, 2011, s. 288

⁷³ Şeref Gözübüyük, **Anayasa Hukuku**, Ankara, Turhan Kitabevi, 1999, s. 80.

İKİNCİ BÖLÜM

TÜRKİYE'DE DEMOKRASİNİN GELİŞİM SÜRECİ

2.1. Osmanlı Dönemi Demokratikleşme Adımları

Türkiye tarihinde demokratik olma süreci ele alındığında Osmanlı Devleti'nde 1808 yılında Sened-i İttifak ile başlayan, 1839 yılında Tanzimat Fermanı ile hızlanan ve 1923 yılında Türkiye Cumhuriyeti'nin başlangıcından günümüze kadar devamlılığı olan bir süreç olduğu söylenebilir⁷⁴

Tanzimat Fermanı, Osmanlı Devleti'nde gidişatın çöküş yaşadığı bir dönemde 3 Kasım 1839'da reformu savunan isimlerden olan Hariciye Nazırı Reşit Paşa tarafından yazılmıştır. Ferman, saray dışında devletin önde gelen kişileri ve yabancı uyruklu politikacılardan oluşan bir gruba okunmuştur. Osmanlı hükümetinin amaçlarını ortaya koyan bu ferman içerik olarak esaslı dört değişimi için vaatte bulunmuştur. Bunlardan ilki, kişilerin can, namus ve malının güvenliğinin sağlanması, ikincisi kesenek sisteminin yerine daha düzenli bir vergilendirme sistemi getirilmesi, üçüncüsü mecburi askerlik sistemi getirilmesi ve sonuncusu ise din ayrımı yapılmaksızın her bireye kanunlar önünde eşit haklar tanınmasıdır.⁷⁵

Batının etkisiyle Osmanlı Devleti'nde son döneminde siyasi çözümler başlamıştır. Bu çözümler toplumun iktisadi yapısında bunalımlara ve merkezi iktidarın zayıflamasına neden olmuştur. Batı dünyasındaki bağımsızlık, eşitlik, milliyetçilik gibi görüşlerin yaygınlaşması Osmanlı bünyesindeki çeşitli azınlıklar tarafından kabul görmüş ve devlete karşı ayaklanma girişimlerine yol açmıştır. Osmanlı aydınları tarafından Batı'nın üstünlüğünün ana unsuru olarak ideolojik yapı görülmüş ve devletin kurtuluşunun eşitlik ve özgürlükten geçtiği savunulmuştur.⁷⁶

1856 yılındaki Islahat Fermanı ise batının siyasi baskısıyla ecnebi azınlığın haklarını koruma altına almak maksadıyla düzenlenmiştir. Osmanlı döneminde önceden getirilen ve bu son uygulanan fermanda İslami kesime sağlanan hakların tamamının diğer dinlere mensup olanlara da sağlanması esasını sunmuştur. Tüm dinlerin serbestçe uygulanabilmesi, yabancılar arasında çıkan uyuşmazlıklara kendi kuruluş ve din adamlarının ilgilenmesi, her toplumun kendine ait okulunu açma yetkisinin tanınması kabul edilmiştir. Bu bakımdan demokratikleşme süreci, Batılılaşma hareketleriyle aynı zaman diliminde olduğu görülmektedir. Yani

⁷⁴ Davut Dursun, *Demokrasi Sorunu ve Türk Demokrasisi*, İstanbul, Şehir Yayınları, 2001, s. 121.

⁷⁵ Eric Jan Zürcher, *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*, Çev: Yasemin Saner Gönen, İstanbul, İletişim Yayınları, 1998, s. 79.

⁷⁶ Muzaffer Sencer, *Türkiye'de Siyasal Partilerin Sosyal Temelleri*, İstanbul, May Yayınları, 1974, s. 15.

parlamenteer sistem demokratikleşme yolunda bir gereklilik olarak değil, sadece batıda olduğundan dolayı istenmiştir. ⁷⁷

2.1.1. I. Meşrutiyet

Tanzimat ve Islahat Fermanları'nın dayandıkları belli bir taban ve kadro olmadığı için yaptırım güçleri de fazla olamamıştır. Bu nedenle Osmanlı'nın kurtuluşuna çare olamamıştır. Ayrıca bu fermanlar hem Müslümanlar hem de Hıristiyanlar tarafından muhalif tepkiler toplamıştır. Tüm eleştirilerin yanı sıra Tanzimat döneminin, batıya karşı demokratik mücadeleler verip meşrutî bir sistemi hedefleyen bir neslin yetişmesine katkı sağlaması da göz ardı edilemez. 1865 yılında kurulan "Genç Osmanlılar" cemiyeti de bu amaçla yola çıkmıştır. ⁷⁸

Genç Osmanlılar, getirilen yasaların rejiminin sadece kuru bir vaadi şeklinde kalmasını kurumsal sorun olarak görmüştür. Bu duruma en iyi çözüm ise halkı temsil eden bir meclis ile mümkün olabilirdi. Bu sebeple Genç Osmanlılar nominal bir anayasanın yürürlüğe konmasını ve yasama organının oluşturulmasını talep ediyorlardı. Onlara göre meselenin altında yatan asıl neden özgürlüklerin yok olmasıdır. Bunu sağlayacak tek yol da anayasal bir idarenin kurulmasıydı. Bunun yanı sıra, padişahlı bir meşrutiyet düzeni istemelerinden egemenliğin kaynağının değişirmeyi amaçlamamaları da dikkat çekicidir. ⁷⁹

1876 yılında Genç Osmanlılar'ın gayretleri neticesinde "Kanuni Esas" ilan edilmiş ve meşrutî düzen getirilmiştir. Bu kanun ülke çapında meydana gelen bir devrim neticesinde ilan edilmemiştir. Ancak halkın tamamının siyasi hakları yönünden eşit olması, devlet yönetimine katılabilmeleri ve denetleme haklarının olmasını benimseyen parlamenteer bir sisteme dayandırılmak istenmiştir. ⁸⁰

1876 Anayasası'nda padişahın etkisi çok yoğun olduğu için yeterince kişi hak ve özgürlüklerine yer verilmemiştir. Bu nedenle halkçı rejim için önemli adım olarak görmek oldukça güçtür. Bu süreçte sadece Meclis'in seçim ile kurulmuş olması, demokrasinin temelini oluşturan genel oy yönünde pozitif bir ilerleme olarak değerlendirilebilir. ⁸¹

⁷⁷ İlhan Arsel, *Teokratik Devlet Anlayışından Demokratik Devlet Anlayışına*, Ankara, A.Ü. Hukuk Fakültesi Yayınları, 1975, s. 24.

⁷⁸ Ergün Aybars, *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi*, 3. Baskı, İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Döner Sermaye İşletmesi Yayınları, 1996, s. 25.

⁷⁹ Şerif Mardin, *Jön Türklerin Siyasi Fikirleri (1895-1908)* 2. Baskı, İstanbul, İletişim Yayınları, 1983, s. 31.

⁸⁰ Ergün Aybars, *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi*, 3. Baskı, İzmir, Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Döner Sermaye İşletmesi Yayınları, 1996, s. 25.

⁸¹ Taner Timur, *Türk Devrimi ve Sonrası, 1919-1946*, Ankara, Doğan Yayınları, 1971, s. 67.

Ancak devletin monarşik ve teokratik özelliğinde hiçbir değişikliğe yer verilmemiştir. Hatta Saltanat'ın Osmanlı sülalesine ilişkin olduğu, padişahın mukaddes ve sorumluluktan uzak olduğu ibareleri yasada yazılı olarak ifade edilmiştir. Sosyal temellere dayanmayan ve siyasal yapı ve dayanıklı birimleri içermeyen 1. Meşrutiyet Dönemi, 1877–1878 yıllarındaki Osmanlı-Rus harbinin yol açtığı negatif ortamı fırsat bilen 2. Abdülhamit'in Kanun-i Esasi'yi uygulamaya koymaktan cayması ile sona ermiştir. Abdülhamit tarafından "Osmanlıcılık" yerine "İslamcılık" devletin genel ideolojisi haline getirilmiştir. Yaklaşık olarak 30 yıl süren bu dönem "İstibdat" dönemi olarak adlandırılmaktadır.⁸²

2.1.2. II. Meşrutiyet

20. yüzyılın başlarında Osmanlı Devleti hem dıştan hem de içten parçalanırken, öbür taraftan finansal ve maddi açıdan Avrupalı devletlerin denetimine tabi olmuştur. Bu durumun neticesi olarak, milli hazine hızlı bir şekilde ülke dışına akmaya başlamış ve halk yoksulluğa itilmiştir. II. Abdülhamit'in istibdat rejimi yenileşme çabalarını vehalkın demokratikleşme yolundaki ilerleyişini durdurmuştur. Baskı rejimi ve korku, halkın batıkültürü ve fikirlerinden yararlanmasına engel olmuştur.⁸³

1889 senesinde İbrahim Temo tarafından İstanbul'da İttihat ve Terakki Cemiyeti kurulmuş ve Abdülhamit'e karşı gizlice örgüt kurmaya başlanmıştır. Yine aynı sene Ahmet Rıza Bey de Paris'te Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti'ni kurmuştur. Ülke sınırları içinde ve dışında bu tür cemiyetlerin sayısı artmaya başlamıştır. Bunların hepsine "Jön Türk" ya da "Genç Türk" hareketi denmektedir. Bu hareketin esas gayesi 1876 Kanunu Esasi'sini tekrardan uygulamaya koymak ve Meşrutî düzeni getirmektir.⁸⁴

İttihat ve Terakki Cemiyeti 1908 yılına kadar geçen sürede olgunlaşma dönemini tamamlamıştır. Bu sürede Jön Türkler'in büyük bir kısmı ülke sınırları dışında farklı türden yapılar ve haberleşme araçları yardımıyla bu oluşumu kurmak için çabalamışlardır. Ordudan bazı subaylar kaçmış, Yıldız ve Babıali üzerinde baskılar kurmuşlardır. Birkaç öldürme olayı ve padişaha gönderilen tehditler, Abdülhamit'in asker ve sivil bürokratik kesimin gücünü anlamasını sağlamıştır. Böylelikle 1908'de Jön Türk hareketi, Abdülhamit'in anayasal meşrutî düzeni kabul etmesinde öncü olmuştur.⁸⁵

⁸² Ergün Aybar, *Türkiye Cumhuriyeti Tarih*, (3. Baskı),. İzmir, Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Döner Sermaye İşletmesi Yayınları,1996, s. 26

⁸³ Yusuf Hikmet Bayur, *Türk İnkılabı Tarihi*, Ankara, Türk Tarih Kurumu Kütüphanesi, 1964, s. 10.

⁸⁴ Ergün Aybars, *İstiklal Mahkemeleri*, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1975, s. 33.

⁸⁵ Emre Kongar, *İmparatorluktan Günümüze Türkiye'nin Toplumsal Yapısı*, 4.Basım, İstanbul, Remzi Kitapevi, 1981, s. 66.

İttihat ve Terakki Cemiyeti, Meşrutiyet'in ilk yıllarında yeni bir dönemin temellerini atmıştır. Ancak cemiyete dahil olan Mustafa Kemal, meşruti düzenin kurulmasının problemlerin üstesinden gelmede yetersiz olacağı inancını taşımaktaydı. Cemiyetin tez vakitte parti haline dönüştürülmesinin ve askeriyenin siyasete karıştırılmamasının doğru olacağını belirtmiştir. Bu görüşleri, onun cumhuriyetçi olarak suçlanmasıyla ve cemiyet içindeki diğer kişiler tarafından isteklerinin geri çevrilmesiyle karşılık bulmuştur.⁸⁶

1908 yılı Aralık ayında gerçekleştirilen seçimlerde İttihat ve Terakki parlamentoda çoğunluğu elde etmiştir. Her ne kadar bir parti şeklini almamış olsa da arka planda padişahı ve yürütmeyi tamamen kontrol altında bulundurmaya başarmıştır. Diğer taraftan üzerinden çok fazla zaman geçmeden, Mustafa Kemal'in Meşruti düzenin meselelerin çözüme kavuşturulmasında yetersiz olacağı savını haklı kılan olaylar başlamıştır. 31 Mart Olayı ile padişah destekçileri ayaklanmış. Ordunun ileri gelenleri tarafında seferberlik ilan edilerek ayaklanma bastırılmış ve Abdülhamit tahttan indirilmiştir. Onun yerine 5. Mehmet Reşat padişah olarak getirilmiştir. Tüm bu gelişmelerden sonra yeni bir döneme başlangıç yapılmış ve hukuki alanda demokratik gelişimlere daha fazla yönelim için adımlar atılmıştır.⁸⁷

2.1.2.1. II. Meşrutiyetle Birlikte Çok Partili Yaşam Denemeleri

II. Meşrutiyetle birlikte Osmanlı Devleti dönemi kapanmış ve yeni bir dönem başlamıştır. Bu süreci yeni bir devletin kuruluşunda rol alacak seçkin bir kadronun oluştuğu bir dönem olarak nitelendirmek doğru olabilir. Demokrasi yolunda ise bu dönemde ilk defa olarak açık ve özgür parti hayatı başlatılmıştır.⁸⁸

1908 ile 1913 yılları arasındaki 5 yıllık sürede II. Meşrutiyetin çok partili rejimi işlerlik kazanmıştır. İttihat ve Terakki partisi bu süreçte egemen parti konumuyla siyasi hayatta faal durumdaydı. Ahrar Fırkası ise partinin karşısında yer alan tek güçlü rakipti. Bu iki büyük partinin yanı sıra küçük partiler ve cemiyetlerin kurulduğu görülmektedir. Fedakaran-ı Millet Cemiyeti, Osmanlı Demokrat Fırkası, İslahat-ı Esasiye-i Osmaniye Fırkası, Ahali Fırkası gibi isimler bu küçük yapılanmalara örnek gösterilebilir. Bu yapılanmalar tesirli bir muhalif yapı kuramamış örgütler olarak dönemin siyasi sahnesinde yer almışlardır.⁸⁹

Kurulan partiler program, hedef ve görüş açısı yönüyle farklı olsalar da, ortak yanları da bulunmaktaydı. Hiçbirisi maddi ve toplumsal zemine dayanmamaktaydı.

⁸⁶ Ergün Aybars, *İstiklal Mahkemeleri*. Ankara, Bilgi Yayınevi, 1975, s. 36.

⁸⁷ Aybars, *age*, 1975, s. 37.

⁸⁸ Niyazi Berkes, *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, İstanbul, Doğu-Batı Yayınları, 1978, s. 398.

⁸⁹ Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Partiler*, C. I, İkinci Meşrutiyet Dönemi, 2.Basım, İstanbul, Hürriyet Vakfı Yayınları, 1988, s. 12.

Şöyle ki bu partiler toplum içindeki ekonomik veya toplumsal baskılar sonucu değil, yönetici kesimin kendi aralarındaki gösterdikleri mücadeleler sonucunda kurulmuştur. II. Meşrutiyetin en dikkat çekici tarafı Osmanlı tarihinde ilk kez aklını kullanan bir toplum manzarası çizmesidir. Bu dönemde siyasal özgürlükler tanınmaya başlanmış, vatandaşların hak ve hürriyetleri anayasadaki yazılı belgeler ile güvence altına alınmış ve bu durumun doğal bir sonucu olarak tartışma ortamlarının oluşmaya başlamıştır.⁹⁰

Osmanlı Devleti'nin son zamanlarında çıkan bu tartışma ortamlarında ülke hızla dağılmaya doğru sürüklenirken bu kötü gidişi durdurmak için bazı çözüm yolları, kurtuluş formülleri ortaya atılmaya başlanmıştır. Bu yollardan bazıları uygulama şansı bulmuş, bazıları ise sadece fikir aşamasında kalmıştır. İslamcılık, Osmanlıcılık, Batıcılık, Türkçülük bu süreçte ortaya çıkan teorik görüşlerden olmuştur. Bunlardan İslamcılık ve Osmanlıcılık tarihte kendilerine ayrı bir yer edinirken, Türkçülük ve Batıcılık Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulması yolunda önemli bir zemin hazırladığı söylenebilir.⁹¹

2.1.2.2. İttihat ve Terakki

Askeri Tıbbiye mektebi öğrencilerinden bir grup tarafından 1889'da İttihat-ı Osmani Cemiyeti gizlice kurulmuştur. Kuruluşundan kısa bir süre sonra hızla öğrenciler ve memurlar arasında yayılmaya başlamıştır. 1895 yılında Ahmet Rıza Bey'in liderliğinde Paris'te yer alan bir muhalif grupla yapılan görüşme sonrasında cemiyet, Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti adını almıştır.⁹²

İttihat ve Terakki, meşrutiyet döneminin baş aktörü olarak ciddi değişiklikler geçirmiştir. Osmanlı İmparatorluğu'nun son kırk yılına şekil veren İttihat ve Terakki tarihte çeşitli gelişmelere neden olmuştur. Bu süreçte neredeyse tüm gücü elinde tuttuğu için bazı sapmalar meydana gelmiş olabilir. İktidarda yer alması, kamu kaynaklarını yönlendirme gücü, partinin kadroları arasında meydana gelen sürtüşme ve çatışmalara yol açmıştır.⁹³

Getirilen bazı hukuki düzenlemelerden sonra çeşitli görüş ve düşüncede partiler kurulmuştur. 1911 yılında bu partilerin etkin hale gelmelerinden rahatsızlık duyan İttihat ve Terakki Cemiyeti, Meşrutî düzenden çeşitli şekilde uzaklaşmalar başlamış ve Ocak 1911'de Meclis'i sonlandırmıştır. Yeniden seçimlere gidilmesiyle İttihat ve Terakki daha büyük bir çoğunluk elde ederek Yeni Meclis'te yer almıştır. Yeni Meclis'e

⁹⁰ Tunaya, *age*, 1988, s. 9.

⁹¹ Orhan Doğan, *Türk İnkılap Tarihi*, Kahramanmaraş, Fa Ajans, 2009, s. 71.

⁹² Nurşen Gürboğa, *"II Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e Siyasal Yaşam."* Türk Siyasal Hayatı Ünite 1, Anadolu Üniversitesi Açıköğretim Yayınları, Eskişehir, 2013, s. 3.

⁹³ Ridvan Akın, *Türk Siyasal Tarihi 1908-2000*, Oniki Levha Yayıncılık, İstanbul, 2010, s. 18.

muhallif partilerden yalnızca altı tanesi girebilmiştir. İttihat ve Terakki'nin karşısında yer alan Halaskar Zabitan grubu, kurulan bu Meclis'i dağıtmış ve yeni bir Meclis oluşturmuştur. Ancak bu oluşum çok uzun süre devam edememiştir. Dönemin dış olaylarından kaynaklı çöküntü ortamını bahane eden Enver Bey'in yönetimindeki az sayıdaki subay grubu, 23 Ocak 1912'de Meclis'e baskın yapmıştır. Babıali Baskını adıyla tarihe geçen bu hareket sonrasında bir parti halini alan İttihat ve Terakki, yönetimi tamamen ele geçirmiş ve kamu hak ve özgürlüklerin tümüyle vatandaşların elinden alındığı bir süreci başlatmıştır.⁹⁴

Daha önceden 31 Mart Oayı sonrasında getirilen sıkıyönetim ile başlayan sınırlamalar, Babıali Baskını'yla daha da hız kazanmıştır. 1909 yılında getirilen yeni düzenle demokratik düzenlemeler kaldırılmış ve Meclis'i kapatma yetisi Ayan Meclisi'nin elinden çekilerek, padişaha devredilmiştir. Böylelikle İttihat ve Terakki Partisi, çok güçlü olmayan padişah Mehmet Reşat'ı istediği gibi yönlendirme fırsatına kavuşmuş ve yönetimde tek söz sahibi olma imkanını elde etmiştir.⁹⁵

Bu gelişmeler neticesinde İttihat ve Terakki yönetimi tek hakim unsur olarak, çok partili düzene son vermiştir. Kendisine muhalif tüm karşıt oluşumları tasfiye ederek, istediği dernek ve cemiyetlerin kurulmasına müsaade etmiştir. 1913 ile 1918 yılları arasında süren bu tek partili diktatörlük döneminde hiçbir siyasi partinin kurulmasına müsaade edilmemiştir.⁹⁶

Ahmad'a⁹⁷ göre İttihatçılar, son kazanışlarından sonra her ne pahasına olursa olsun iktidarı elinden bir daha kaçırmamaya kararlıydılar. Bu amaçla kurulan otoriter düzende, baskı ve şiddeti toplumda gündelik düzen haline getirmişlerdir. İktidar uğruna mücadele verirken kutsal hiçbir şey tanımıyorlardı. En küçük başkaldırı suçlu işleyenler, bunun cezasını hayatlarıyla ödemeye hazırlıklı olmaları gerekiyordu.

İktidara hükmeden İttihat ve Terakki bünyesindeki liderlerin, devleti yönetmek adına gerekli özelliklere, ülke ve toplum gerçeklerinin farkına varmış akılcı fikirleri taşımamaları, devleti kaçınılmaz sona sürüklemelerine neden olmuştur. İttihat ve Terakki'nin hesap edilmeden kalkıştığı yayılcılık politikasının bir neticesi olarak girilen I. Dünya Savaşı sonucu ağır yenilgi alınmış ve ülke İtilaf Devletleri tarafından

⁹⁴ Aybars, *age*, 1975, s. 38.

⁹⁵ Aybars, *age*, 1975, s. 39-40.

⁹⁶ Tunaya, *age*, 1988, s. 373.

⁹⁷ Feroz Ahmad, *İttihat ve Terakki (1908-1914)*, Çev: Nuran Ülken, Sander Yayınları, İstanbul, 1971, s. 373.

parçalanmıştır. Bu olumsuz süreç kendisinden sonra yeni bir dönemin başlangıcını da beraberinde getirecektir.⁹⁸

2.2. Osmanlı Sonrası Yeni Türk Devleti

1916 itibariyle tarihinden sonra Osmanlı İmparatorluğu, İtilaf Devletleri'nin kendi aralarında paylaşım konusu olmaya başlamıştır. Mayıs 1919 tarihinden sonra da paylaşma yerini yağmaya bırakmıştır. Tüm bunlar yaşanırken Padişah ve devletin ileri gelenleri, her istenileni yerine getirmekte ve devletin geleceğini İngiltere'nin inisiyatifine bırakan bir yol izlemekteydiler. Osmanlı'yı içinde bulunduğu bu çıkmazdan kurtarmak adına başka politikalar izleyenler de olmuştur. Kurtuluşu Amerikan mandasında arayanlar ve yöresel kurtuluş isteği içinde olanlar bunlardan en önemlileridir. Bu politikaların temelinde yine Osmanlı İmparatorluğu ve padişah kavramları bulunmaktaydı.⁹⁹

Tüm bu gelişmelerin yaşandığı ortamda Mustafa Kemal Paşa, yeni inanç ve programa dayalı bir politikanın temellerini atmak için Anadolu'ya çıkmıştır. Atatürk'ün savunduğu bu politikanın esaslarını,

“hakikat-ı halde, içinde bulunduğumuz tarihte, Osmanlı Devleti'nin temelleri çökmüş, ömrü tamam olmuştu... Osmanlı Devletinin istiklali, padişah, halife, hükümet, bunlar hepsi kavramı kalmış bir takım anlamsız sözlerden ibaretti... O halde ciddi ve gerçek karar ne olabilirdi? Efendiler, bu vaziyet karşısında bir tek karar vardı. O da ulusal egemenliğe dayanan kayıtsız şartsız bağımsız yeni bir Türk Devleti kurmak” ifadeleri açık ve net bir şekilde ortaya koymuştur¹⁰⁰

Atatürk'ün ifadelerinden de anlaşılacağı üzere bu politikanın temelini tam bağımsız yeni Türk Devleti'ni kuracak fikir ve eylemler oluşturmaktadır. Anadolu'da atılan ilk adımlardan olan Amasya Genelgesi'nde milli bağımsızlık ve milli egemenlik görüşleri üzerinde durulmuştur. Hemen onu takip eden Erzurum, Sivas Kongreleri ile de bağımsızlık ilan edilmiş ve BMM'nin açılışı ile atılan adımlar yasal bir zeminde somut hale getirilmiştir. BMM'nin öncelikli gayesi tam bağımsızlık iken, Misak-ı Milli ile de ülke sınırları gerçekçi bir şekilde çizilmiştir. Kararlı atılan adımlardan sonra 1921 yılı Türkiye için cephelerde ve dış politikada önemli başarıların kazanıldığı bir sene

⁹⁸ Mete Tuncay, **Siyasal Tarih (1908–1923)**, Türkiye Tarihi 4, Çağdaş Türkiye,(1908-1980), Cem Yayınevi, İstanbul, 1990, s. 38.

⁹⁹ Aybars, **age**, 1996, s. 294.

¹⁰⁰ Mustafa Kemal Atatürk, **Nutuk (1919-1920)**, Cilt 1, Haz: Zeynep Korkmaz, Başbakanlık Basımevi, Ankara, 1984, s. 9.

olarak yerini almıştır. 1. ve 2. İnönü Muharebeleri ile Sakarya Muharebesi'nde elde edilen başarılar dış politikada çok olumlu sonuçlar vermiştir.¹⁰¹

2.2.1. 1921 Anayasası

1921 Anayasası ile hedeflenen en mühim şey, ülkedeki ulusal birliktelik ve toplu ruhu ortaya koyacak yetki kaynağını net bir biçimde belirlemek olmuştur.¹⁰²

1921 Anayasası 3. maddesinde "Türkiye Devleti" ifadesini belirterek, gerçekte fiilen varlığı son bulmuş olan Osmanlı Devleti'nin hukuki olarak da kesin bir dille ortadan kalktığı vurgulanmıştır. Getirdiği kararlarla devlet içinde egemenliğin gerçek kaynağını, uygulanışını ve istenen politik rejimi belirlemiştir. Bu noktadan hareketle anayasanın maddeleri ele alınacak olursa, 1. Maddede "Egemenlik kayıtsız şartsız milletindir. Yürütme milletin kaderinidoğrudan, kendisinin yönetmesi temeline dayanır" ifadeleri yer almaktadır. Öte yandan 1921 Anayasası'nın son maddesinde 5 Eylül 1920 tarihli Nisab-ı Müzakere Kanunu'nun varlığı tanınmıştır. Bu kanun kapsamında Meclis'in gayesinin saltanat ve hilafeti kurtarmak olduğuna dikkat çekilmiştir. Bu detaylara rağmen gerçekte 1921 Anayasası yine de hakimiyetin ve yönetimin hakiki, koruyucusu, çıkış yeri gibi mevzularda aldığı kararlarla tekerkliğe ve padişahlığa son veren nitelikte olması büyük önem taşımaktadır. Aynı maddenin 2. fıkrasında ise, yönetim şeklinin halkın kendi kendini yönettiği bir halk idaresi olduğu belirtilerek gerçek bir demokrasi rejimi kurma ideallerinin altı çizilmiştir.¹⁰³

Bu anayasa eşliğinde halk idaresi kurma yolunda oldukça mesafe kat edilmiştir. İllerde ve bucaklarda bulunan yönetimlerin idareleri seçilmiş yönetici meclislerin yetkisine bırakılmış ve bu meclislerin ekonomi, sağlık, eğitim ve sosyal yardım gibi konularda işlerliklerinin artırılması için öneriler getirilmiştir. Ancak bu kararlar Kurtuluş Savaşı'nın devam ettiği o günlerde tam anlamıyla uygulamaya konulamamıştır.¹⁰⁴

İlk maddede egemenliğin millette olduğu ifade edildikten sonra bu kararın uygulanışı hususunda da açıklık getirilmiştir. 2. maddede "Yasama ve yürütme yetkisi halkın tek ve hakiki temsilcisi olan Büyük Millet Meclisi'nde belirir ve toplanır." ifadeleri belirtilirken 3. maddede "Türkiye Devleti, Büyük Millet Meclisi tarafından yönetilir ve Hükümeti, Büyük Millet Meclisi Hükümeti ismini taşır." denmiştir.¹⁰⁵

¹⁰¹ Ergün Aybars, *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi* (3. Baskı), Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Döner Sermaye İşletmesi Yayınları, İzmir, 1996, s. 295.

¹⁰² Nuri Bülent Esen, *Türk Anayasa Hukuku*, 2. Basım, Ayyıldız Matbaası, Ankara, 1971, s. 61.

¹⁰³ Esen, *age*, Ankara, 1971, s. 62.

¹⁰⁴ Mümtaz Soysal, *Anayasaya Giriş*, 2. Baskı, A. Ü, Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara, 1969, s. 159.

¹⁰⁵ Kemal Dal, *Türk Anayasa Hukuku*, A.Ü. İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi Yayınları, Ankara, 1978, s. 36.

Büyük Millet Meclisi, egemen olan halkın temsilcisi ve onlar adına devleti yönetecek tek otorite olarak tanınmıştır. 23 Nisan 1920 tarihinde de anayasa, resmi olarak meclisi açmış ve oluşturulan düzenin şekil verdiği güçler ilkesini kabul etmiştir. Bu durumun neticesinde Meclis Hükümeti sistemini korumuş ve bunu hukukileştirmiştir.¹⁰⁶

2.3. Saltanatın Kaldırılması ve Cumhuriyet'in İlanı

Yurtta verilen mücadelelerden Yunanlı birliklere karşı kazanılan galibiyet, Ankara hükümeti açısından kendine güven adına olumlu etkisi olmuştur. Diğer taraftan padişahın, Ankara Hükümeti ile ülkenin kazandığı zafere sevinmesi yerine, işgalci güçlerin yanında yer alması ve ülkenin kurtuluşu için etkili hiçbir fonksiyonda bulunmaması, Mustafa Kemal ve çevresinde bulunan kişilerin kendilerini çok sayıda girişim için yeterli görmelerine yardımcı olacak sebepleri oluşturmuştur.¹⁰⁷

Dış politika sahasında da İtilaf devletleri de sürekli bir çıkar gözetmekteydiler. Ülkenin içinde bulunduğu durumdan faydalanmak amacıyla Lozan'da yapılacak konferansa hem İstanbul Hükümetini hem de TBMM'yi davet etmişti. Osmanlı İmparatorluğu'nun devamı adına bunu bir fırsat olarak gören Tefik Paşa, Ankara hükümetine telgraf çekerek konferansa katılmak için temsilciler göndermelerini istemişti. İstanbul Hükümeti'nin önceliği alma çabası Ankara'da bulunan tüm grupların tepkisini toplamıştır. TBMM başkanı olarak Mustafa Kemal Paşa ise Türkiye'de artık fiili ve meşru tek hükümetin TBMM hükümeti olduğunu, dış politikada da ülkenin ancak bu hükümet tarafından temsil edileceğini bildirmiştir.¹⁰⁸

Bardağı taşıran bu son damladan sonra ülkedeki mevcut iki başlılığın sona erdirilmesi için müsait bir ortam oluşmuştur. Saltanatın kaldırılmasını içeren bir kanun teklifi hazırlanmış ve meclise verilmiştir. Bu teklif hemen kabul görmese de, komisyon ve mecliste süren uzun tartışmalar sonrasında 1 Kasım 1922 tarihinde kabul edilmiştir. Bu kanun kapsamında halifelik makamı ve saltanat makamı birbirinden ayrılmış, halifelik makamının devamı uygun görülürken ve saltanat makamının kaldırılmasına karar verilmiştir.¹⁰⁹

2.3.1. Türkiye Cumhuriyeti'nin Kurulması

Saltanatın kaldırılmasının ardından devletin yönetim şekli sorgulanmaya başlanmış ve aralıklarla Meclis ortamında tartışmaların konusu haline gelmiştir. Çünkü mecliste bulunan kişiler ve gruplar, saltanatın kaldırılmasıyla devlet

¹⁰⁶ Dal, *age*, 1978, s. 37.

¹⁰⁷ Anıl Çeten, *Atatürk ve Cumhuriyet*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, 1981, s. 220.

¹⁰⁸ Cezmi Eraslan, *Siyasal Alanda Yeniden Yapılanma*, Editör: Cemil Öztürk, İmparatorluktan Ulus Devlete Türk İnkılap Tarihi, Pegem Akademi Yayıncılık, Ankara, 2009, s. 159.

¹⁰⁹ Yılmaz Yıldız, *Atatürk İlkeleri ve İnkılapları Tarihi*, Nobel Yayınları, Ankara, 2009, s. 98.

başkanlığını teşkil eden makamın boş kaldığını düşünüyorlardı. Bu düşüncenin ardında halifelik ile bağ kurma arzusu vardı ve amaç halifeye siyasal otorite olarak tanımaktı.¹¹⁰

Bu nedenle en kısa zamanda, oluşturulan sistemin taşıdığı anlamın ve adının ilan edilmesi, netlik kazandırılması mecburiyeti doğmuştur. Atatürk "Nutuk" adlı eserinde saltanat sonrası Cumhuriyet Dönemi'ne geçişe değinirken, oluşturulan düzenin adının aslında belli olduğunu şu sözleri ile ifade etmektedir:

*"Devlet idaresini, Cumhuriyet'ten söz etmeksizin milli hakimiyet ilkeleri çerçevesinde her an Cumhuriyet'e doğru yürüyen rejim etrafında yoğunlaştırmaya çalışıyorduk."*¹¹¹

Ancak o sıralar Meclis'in mevcut kadrosuyla çözüme ulaşmanın imkansızlığı anlaşılmıştır. Bu kadro Kurtuluş Savaşı yıllarında yoğun bir şekilde çalıştığı için artık yorulmuş ve bundan sonrası için yapılması gereken devrimler karşısında tavır almaya başlamıştır. Bu sebeplerden dolayı Cumhuriyet yönetimini ve beraberinde gelecek devrimlere destek verecek bir meclisin oluşumu için seçimlerin yeniden yapılması gerekiyordu. Bu amaçla harekete geçilmiş ve Mustafa Kemal'in yanında yer alacak yeni bir siyasi ekip kurulması adına teşebbüslere başlanmıştır. Bu esnada verilen milli mücadelede kazanılan zaferi yasal olarak belgeleyen Lozan Barış Antlaşması, 24 Temmuz 1923 tarihinde kabul imzalanmıştır. Bu durum Mustafa Kemal için motive kaynağı olmuştur. 9 Eylül 1923 tarihinde Halk Fırkası kurulmuş ve seçimlerde oy çoğunluğu ile Meclis söz sahibi olmuştur.¹¹²

28 Ekim 1923 tarihinde hükümet bunalımı ortaya çıkmış, Fethi Bey istifa etmiş ve yeni hükümetin nasıl kurulacağı üzerine tartışmalar başlamıştır. Mustafa Kemal Paşa durumu arkadaşları ile değerlendirmeye almış ve yapılan toplantıda bu belirsiz gidişe artık son verilmesi gerektiğini savunmuştur. Meclis Hükümeti'nin yetersizliği karşısında, Mustafa Kemal Paşa'nın görüşleri çevresi tarafından destek bulmuştur. Paşa tarafından sunulan çözüm, devlet başkanının başbakanı atadığı, başbakanın da belli bir programa bağlı kalarak uyumlu çalışabileceği bir hükümet kurduğu ve bunu devlet başkanına tasdik ettirilip, meclisin onayına sunduğu kabine yönetim şeklidir. Doğal olarak bu sistemin hayata geçirilmesi için ise Cumhuriyet'in ilanını gerekli kılmaktadır.¹¹³

¹¹⁰ Çeten, **age**, 1981, s. 229.

¹¹¹ Atatürk, **age**, 1984, s. 447.

¹¹² Çeten, **age**, 1981, s. 232.

¹¹³ Orhan Doğan, **Türk İnkılap Tarihi**, Fa Ajans, Kahramanmaraş, 2009, s. 213.

Gerekli hazırlıklar tamamlandıktan sonra kanun tasarısı 29 Ekim günü Mustafa Kemal Paşa tarafından TBMM'ye sunulmuş ve oy birliği ile kabul edilmiştir. 29 Ekim 1923 günü, 364 sayılı kanun gereğince Cumhuriyet ilan edilmiş ve Türk Devleti'nin rejim sorunu da ortadan kalkmıştır.¹¹⁴

2.3.2. Halifeliğin Kaldırılması

1921 Anayasası, 1 Kasım 1922 tarihinde saltanatın kaldırılması ve sonrasında 29 Ekim 1923 tarihinde Cumhuriyetin ilan edilmesi ile kurulan yeni devlet, millet odaklı yeni bir egemenlik anlayışı getirmiştir. Öte yandan Osmanlı padişahlarının eskiden beri sahip oldukları saltanatla birleşik olan halifelik makamı, milletin dini hassasiyetinin bir neticesi olarak, saltanat ile aynı anda kaldırılması mümkün olmamış ve bu teşebbüs için biraz daha beklemek mecburi olmuştur. Cumhuriyet karşıtı düşünceleri bir ölçüde, halifelik makamının ilerideki konumuyla alakalı kaygı pekiştirmiştir. İstanbul'da yer alan çevreler ve diğer illerdeki çoğu kişi hanedana bağlılık içindeydiler, ama aynı zamanda halifenin, Mustafa Kemal'in siyaseten üstünlüğüne karşı olabilecek muhtemel tek kuvvet olarak algılamaktaydılar.¹¹⁵

Bu arada Abdülmecit yanında destekçi toplayarak görkemli törenlerde boy göstererek, basın önünde iddialı açıklamalarda bulunmaktadır. Bilhassa Hindistan'daki Müslüman halk İngiltere'nin de etkisi ile Halife'ye bağlılıklarını bildirmelerinden sonra Halife, ödeneklerinin artırılmasını istemiştir. Bu gelişme sonrasında, konuyla alakalı olarak Mustafa Kemal ve İsmet Paşa arasında şu yazışma gerçekleşmiştir:

*"Halife kendi özel hayatı ve dış yaşayışı ile ecdadı padişahların yolunu tutmuş görünmektedir. Cuma alayları, yabancı devlet temsilcileri yanına memurlar göndererek ilişkiler kurmak, gösterişli gezintiler, saray hayatı, sarayında yedek subaylara varıncaya kadar kabul etmek, onların şikayetlerini dinleyerek onlarla birlikte ağlamak gibi davranışlar bu cinstendir... Halife ve bütün dünya kesin olarak bilmelidir ki, bugün var olan ve korunmakta bulunan Halife'nin ve halifelik makamının gerçekte ne dini ve ne de siyasi bakımdan hiç bir anlamı ve varolma gerekçesi yoktur. Türkiye Cumhuriyeti safsatalarla varlığını ve istiklalini tehlikeye atamaz. Bizde hilafet makamı olsa olsa tarihi bir hatıra olmaktan öteye bir önem taşıyamaz."*¹¹⁶

Bu ifadelerden de anlaşılacağı üzere Mustafa Kemal açıkça halifeye ikazlarda bulunmuştur.

¹¹⁴ Doğan, *age*, 2009, s. 213.

¹¹⁵ Eric Jan Zürcher, *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*, Çev: Yasemin Saner Gönen, İstanbul İletişim Yayınları, İstanbul, 1998, s. 244.

¹¹⁶ Atatürk, *age*, 1984, s. 447.

Mustafa Kemal, halifeliğin sadece Meclis kararı ile kaldırılmasının zor olduğunu fark etmiştir. Bu nedenle Şubat 1924'te tüm komutanların bulunduğu İzmir'de gerçekleşen harp etkinliklerinde halifelğe son verilmesi ile ilgili karar hakkında paşaların fikrini almıştır. Türk Silahlı Kuvvetleri'nin Yüksek Komutan Heyeti'nce bu karar onaydan geçmiş ve sonrasında Mustafa Kemal tarafından Meclis'e getirilmiştir.¹¹⁷

Ordunun da desteğinin alınması üzerine hükümet tarafından harekete geçilerek 3 Mart 1924 tarihinde verilen kanun teklifi ile halifelik kaldırılmış ve Osmanlı hanedanı mensuplarının ülkeyi terk etmeleri emredilmiştir. Bu karar ile Türkiye Cumhuriyeti'nin laikleştirilmesi yolunda önemli bir adım daha atılmıştır.¹¹⁸

2.3.3. 1924 Anayasası

Türkiye'de 1924 Anayasası, içeriği bakımından milli egemenlik ilkesine dayanan ilk anayasa olarak kabul edilmektedir. Anayasa'da egemenliğin kaynağı ve uygulanışı konularına açıklık getirilmekte ve meclis üstünlüğü ilkesi ile parlamenter sistemin nasıl bir arada bulunduğu da ortaya konulmaktadır.¹¹⁹

Parlamenter sisteme doğru yaklaşan 1924 Anayasası temel oluşumunu, yasama organı ve yürütme organı arasında gelişen ilişkilerde ve Cumhurbaşkanlığının taşıdığı önemli konumda da görmektedir. Bu konuya Anayasa'nın 44. maddesi açıklık getirmektedir. Madde gereğince, Başbakan, Cumhurbaşkanı tarafından Meclis üyelerinden atanacağı, hükümet üyelerinin Başbakan tarafından belirlenip, Cumhurbaşkanının onayına sunulduktan sonra, Meclis'ten güvenoyu alınacağı bir sistem ortaya konulmuştur. Aynı zamanda 46. maddede parlamenter sisteme uygun bir şekilde Başbakan ile Bakanlar Kurulu'nun sahip olduğu yetkiler tekrar gözden geçirilerek düzenlenmiş ve hükümetin genel işleyişinden tamamının ama kendilerine ait bakanlıklarını ilgilendiren iş ve işleyişten tek başlarına sorumlu olacakları belirtilmiştir.¹²⁰

Parlamenter sistemin vazgeçilmez bir ilkesi olarak 1924 Anayasası'nda bir kez daha yeniden meclisin hükümeti her an denetim altına alması, gerekli durumlarda hükümetin indirilebileceği kuralı kabul edilmiştir. Bu bakımdan bir önceki anayasa ile kıyaslandığında, bu anayasada yer alan maddelerin ulusal egemenlik prensibini daha az önemseyen şekilde tabir edilmektedir. Ancak 1924 Anayasası'nın ilk maddesinde

¹¹⁷ Ümit Özdağ, *Ordu Siyaset İlişkileri*, Bilge Oğuz yayınları, İstanbul, 1998, s. 3.

¹¹⁸ Yılmaz Yıldız, *Atatürk İlkeleri ve İnkılapları Tarihi*, Nobel Yayınları, Ankara, 2009, s. 105.

¹¹⁹ Soysal, *age*, 1969, s. 172.

¹²⁰ Soysal, *age*, 1969, s. 172-173.

Türkiye devletinin bir Cumhuriyet olduğu belirtilmek suretiyle, Cumhuriyet rejimi ile milli egemenliğin daha da geliştirileceği görüşü hakim olmuştur.¹²¹

2.3.4. Halk Fırkası

Birinci Meclis, iç ve dış gelişmelerden kaynaklanan zorlamalardan dolayı son toplantısını yaparak 6 Nisan 1923 tarihinde dağılmıştır. Halk Fırkası'nı kurma kararı, meclis tarafından seçim ile alakalı karar alınmadan evvel gruplara ayrılmaların ve münakaşaların yoğunlaştığı bir devre olan 1922 yılı sonlarına doğru alınmıştır. Mecliste seçim kararı alınması üzerine Mustafa Kemal, Anadolu ve Rumeli Müdafai Hukuk Cemiyeti reisi adıyla 8 Nisan 1923'te bir bildirge yayınlamıştır.¹²²

Bu bildirgede dokuz ilke belirtilmiş ve Anadolu ve Rumeli Müdafai Hukuk Grubu'nun Halk Fırkası'na dönüşeceği ifade edilmiştir. Aslında meclis içinde kendini temsilen bir grubu da oluştuktan sonra Anadolu ve Rumeli Müdafai Hukuk Cemiyeti, bir siyasi parti görünümü kazanmıştır. Ancak ilerleyen zamanlarda hukuki zorunluluklar ve bazı beklentilerin gereği olarak Halk Fırkası'na dönüşmüştür. Cemiyet halinde iken bünyesindeki insan profili açısından çok farklı kişileri bir araya getirmiş ve belirli bir program dahilinde işleyişi olmamıştı. Yeni bir parti olarak başlangıç yaptığında daha çok düzen, ve homojenliğe sahip olması siyasi varlığının güçlü olmasında ve devamlılığın sağlanmasında stratejik rol oynamıştır.¹²³

1 Ağustos 1923 tarihinde yapılan seçimlerde İkinci Grup'tan hiç kimsenin aday gösterilmemesi sağlanmış, böylece İkinci Grup meclisten tasfiye edilmiştir. Bu gelişmenin üzerine Halk Fırkası Mecliste çoğunluğu oluşturmuştur. Sağlanan bu sayıca üstünlük 9 Eylül 1923 tarihinde bir siyasi parti şeklini almış ve Halk Fırkası'nın resmi olarak kuruluşu gerçekleşmiştir.¹²⁴

10 Kasım 1924 tarihinde de Cumhuriyet Halk Fırkası adını almıştır. 1946 yılına kadar iktidarda tek parti olarak mevcudiyetini sürdüren parti, önemli gelişmelere adını yazdırmıştır. Halk Fırkası'nın iktidarı elinde bulundurduğu sürede, 3 Mart 1924'te Halifelik kaldırılmış ve 5 Şubat 1937 tarihinde de laiklik, ilke olarak anayasada yerini almıştır.¹²⁵

¹²¹ Hamza Eroğlu, *Milli Egemenlik İlkesi ve Anayasalarımız*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 1984, s. 152.

¹²² Esat Öz, *Türkiye'de Tek Parti Yönetimi ve Siyasal Katılım*, 1. Basım, Gündoğdu Yayınları, Ankara, 1992, s. 82.

¹²³ Öz, *age*, 1992, s. 87.

¹²⁴ Erdogan Teziç, *100 Soruda Siyasal Partiler*, Gerçek Yayınevi, İstanbul, 1976, s. 236.

¹²⁵ Mete Tuncay, *Siyasal Tarih, 1908-1923*, Türkiye Tarihi 4, Çağdaş Türkiye, 1908-1980, Cem Yayınevi, İstanbul, 1990, s. 225.

Cumhuriyet Halk Fırkası döneminde hafta tatili Cuma günü yerine Pazar günü olarak değiştirilmiş, 1925 tarihinde Hicri ve Rumi takvimlerin yerlerine Miladi takvim kullanılmaya başlanmış, 1931 yılında da ölçülerde değişiklikler getirilmiştir. Yapılan değişiklikler ile İslam geleneklerinden uzaklaşma yönünde bir gelişim gösterilirken, batı dünyasına doğru da büyük orandayakınlaşma sağlanmıştır.¹²⁶

Eğitim alanında da 3 Mart 1924'te Tevhidi Tedrisat Kanunu (Eğitimin Birleştirilmesi Kanunu) çıkarılmıştır. Bu kanun kapsamında eğitimin tümünün Maarif Vekaletinin denetiminde toplanması ve bütüncübir eğitim sisteminin kurulması konusunda ilk adım atılması sağlanmıştır. Aynı kanunda dini eğitim kurumlarından olan medreselerin kapatılmasını öngören net bir hüküm olmamasına karşın, onlara yapılan tahsisatın Maarif Vekaleti'nin payına geçirilmesi üzerine tabii olarak bu kurumlar devam edemez duruma gelmiştir.¹²⁷

Bu dönemde yapılan bir diğer yenilik ise 1 Kasım 1928 tarihinde Latin Alfabeti'nin kabul edilmesi olmuştur. Bu alfabe Türk diline yapısı itibariyle en uygun olanıdır. 1 Ocak 1929 tarihi itibariyle de Millet Mektepleri açılmaya başlamıştır. Bu adımla halkın toplumda her alanda etkinleşmesini sağlamak amaçlanmıştır.¹²⁸

Hukuk alanında da bir takım düzenlemeler olmuştur. İlk olarak yabancı hukuk kaynaklarının Türkçeleştirilip benimsenmesi yoluna gidilmiştir. İsviçre'den Türk Medeni ve Borçlar Kanunları alınarak ve İtalya'dan Ceza Kanunu alınarak tamamı 1926'da yürürlüğe konulmuştur; 1927 tarihinde de Hukuk Muhakemeleri Usulü Kanunu İsviçre'den alınarak yürürlüğe konulmuştur. 1929 yılında ise Almanya'dan alınan Ceza Muhakemeleri Usulü Kanunu kabul edilmiştir.¹²⁹

2.3.5. Devrimlere Karşı Tepkiler

Çok partili yaşama geçiş denemelerinin yapıldığı 1925 yılında meydana gelen Şeyh Sait İsyanı, devrimlere karşı oluşan tepkinin sonucu ortaya çıkmıştır. Örneğin kılık kıyafet alanında yapılan yeniliklerden şapka devrimi de toplumda tepkilerle karşılanmıştır. Devrimlerin yapıldığı aynı sürede tarikatların tamamen yasaklanıp, tekke ve zaviyelerin kapatılması yine tepkilerin odak noktası olmuştur. Yurt genelinde dinin elden gittiği yönünde yorumlar, söylentiler yayılmış ve çeşitli tepkisel olayların meydana gelmesine neden olmuştur.¹³⁰

¹²⁶ Hamza Eroğlu, *Milli Egemenlik İlkesi ve Anayasalarımız*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 1984, s. 325.

¹²⁷ Eroğlu, *age*, 1984, s. 309.

¹²⁸ Eroğlu, *age*, 1984, s. 310.

¹²⁹ Eroğlu, *age*, 1984, s. 303.

¹³⁰ Eroğlu, *age*, 1984, s. 290.

Devrim hareketine karşı farklı zamanlarda ve Anadolu'nun çeşitli yerlerinde olumsuz olaylar yaşanmıştır. Örneğin 16 Haziran 1926 tarihinde İzmir'de Atatürk'e karşı yapılması düşünülen suikast girişimidir. Bir diğeri ise 1926 ve 1930 yıllarında olmak üzere yaşanan Ağrı isyanlarıdır. Karşı devrim hareketlerinden yine çok bilineni ise ikinci çok parti denemesinden sonra ortaya çıkan Menemen Olayı'dır.¹³¹

1946 yılına kadar çok partili yaşama geçiş için iki defa denemede bulunulmuştur. Cumhuriyet Halk Fırkası uzunca bir süre siyasette tek parti olarak iktidarda bulunmuştur. Tek parti olmasının doğal neticesi olarak, getirilen yeniliklerin yerleşmesi ve devrimlerin korunması açısından bir çeşit otoriter düzen kurduğu bir gerçektir. Devrimlere karşı bu hadiseler yaşanırken, tek partili düzeni tamamlama çalışmaları kapsamında Türk Ocaklarının, Halkevlerine dönüştürüldüğü de görülmektedir. Tek parti halkçılık anlayışı için Halkevleri, en mühim araç olarak kabul edilmiştir. Cumhuriyet Halk Fırkası ileri gelenleri bu tür kuruluşların parti grubuna şart koşarak köy düzeyine inmesini arzulamışlardır. Bu yolla amaçlanan şey Cumhuriyet devrimlerinin halka daha kolay benimsetilmesi olmuştur.¹³²

2.4. CUMHURİYET SONRASI ÇOK PARTİLİ DENEMELER

2.4.1. Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası

Cumhuriyet sonrası yıllarda Halk Fırkası her ne kadar Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde tek parti olarak varlığını korumuş olsa da, bu durum halen Meclis'in ve partinin aynı türden bir siyasal yapılanma içinde olduğu belitelerini yansıtmıyordu. Aksine Meclis'te yoğun bir şekilde uyuşmazlıklar bulunmaktaydı. Cumhuriyet'in ilanı ve halifeliğin kaldırılması sırasında oluşan muhalif yapı, 1924 Anayasası'nın görüşmeleri ve onaylanması esnasında da aralıksız olarak sürmekteydi. Cumhuriyet Fırkası Meclis Grubu ile Türkiye Büyük Millet Meclisi, her koşulda hükümete desteklerini göstermiyorlardı. Pek çok defa hükümetin sunduğu önerileri reddedebilen organ olmuşlardır.¹³³

Gerçekte Cumhuriyet ilan edildiği yıllarda hiç de, tek partili bir devlet ideolojisi amaçlanmamıştır. Başlangıç dönemi olan bu yıllarda tek parti olan Cumhuriyet Halk Partisi, bu tek partili rejimi sürekli devam edecek bir süreç olarak görmemiş ve bu süreci demokratikleşme yolunda bir geçiş aşaması olarak kabul etmiştir. İkinci Meclisi seçimleri yaklaştığında Anadolu ve Rumeli Müdafai Hukuk Cemiyetinin Halk Fırkasına dönüşmesi üzerine parti bünyesinde ve haricinde karşıt düşünceden olanlar

¹³¹ Eroğlu, *age*, 1984, s. 291.

¹³² İlhan Tekeli ve Şaylan Gencay, *Türkiye'de Halkçılık İdeolojisinin Evrimi*, Toplum ve Bilim Dergisi, Sayı: 6-7, İstanbul, 1978, s. 83.

¹³³ Sina Akşin, *Türkiye Tarihi 4 Çağdaş Türkiye 1908-198*, Cem Yayınevi, İstanbul, 2008, s. 138.

tarafından Cumhuriyet tarihindeki ilk muhalefet partisi olan Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası kurulmuştur. 17 Kasım 1924 tarihinde kurulan parti, Kazım Karabekir Paşa'nın Genel Başkanlığında, 29 kişilik meclis grubundan oluşmaktaydı. Kazım Karabekir, Ali Fuat Cebesoy, Rauf Orbay, Adnan Adıvar, Refet Paşa, İsmail Canbulat gibi isimlerin yanında birkaç milletvekili yeni partinin kurulum aşamasında rol almışlardır.¹³⁴

Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın temel aldığı görüş, karşıt görüş denetlemesi olmadan tüm güçlerin Meclis'te toplanması sonucu otoriter bir yönetim şekli oluşacağı fikriydi. Bu nedenle parti, sayılı kişilerin "oligarşik amaçlarına" karşı gelerek kişisel hürriyetleri korumak amacıyla yola çıkmıştır. Ayrıca parti, laikliği savunan hükümetin müdahalesi karşısında dini korumak fikrini taşıyordu. Öte yandan Mustafa Kemal Paşa çok partili düzen karşıtı bir düşünceye sahip olmadığını, lakin Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası hakkında endişelerinin olduğunu her fırsatta ifade ediyordu. Aynı kaygılar mevcut hükümette de bulunuyordu.¹³⁵

Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası kurulmasının üzerinden birkaç gün geçtikten sonra İsmet Paşa Hükümeti istifa etmiştir. Başbakanlıktan çekilen İsmet Paşa, yerini Fethi Okyar'a bırakmıştır. Bu durum ve muhalefet partisinin oluşumu ile birlikte siyasal bunalım ortamı meydana gelmişti. Yeni hükümeti kurmakla görevlendirilen Fethi Bey, İsmet Paşa'nın aksine yetkeli yönetim anlayışına karşı tavır sergileyen, hoşgörülü bir karaktere sahip biriydi. Bu nedenle Başbakanlıkta yapılan bu vazife değişikliği muhalefet açısından çok mühim bir siyasi kazanım olarak görülmüştür. Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanlığı makamına da Kazım Paşa getirilmiştir. 27 Kasım'da yeni kurulan hükümet hem meclisten hem de Terakki Cumhuriyet Fırkası üyelerinden güvenoyu almıştır. Fakat bu gelişmeler üzerine Cumhuriyet Halk Fırkası bünyesindeki siyasal çatışmalar artmaya başlamıştır.¹³⁶

Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın programı Türk ulusçuluğuna ters düşüyordu. Partiye karşı Doğu ve Güneydoğu'da yoğun ilgi besleniyordu. İlerleyen günlerde durum daha da haşin bir şekil almaya başladı. 13 Şubat günü Doğu Bölgesi'nde yer alan Elazığ, Diyarbakır ve Tunceli illerinde baş kaldırma patlak verdi. İsyanda hakim olan ideoloji Kürt milliyetçiliği ile İslamcı reaksiyon özelliğini içeriyordu. İsyana, Nakşibendi şeyhi olan Şeyh Sait tarafından yönetiliyordu.¹³⁷

Bu isyan ile doğu bölgesinde yaşayan kürt asıllı halk, bağımsız bir kürt devleti kurmayı ve halifeliliği tekrardan canlandırmayı amaçlamışlardır. Buna paralel olarak

¹³⁴ Eric Jan Zürcher, *Cumhuriyetin İlk Yıllarında Siyasal Muhalefet Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası*, 1324-1925, İletişim Yayınları, İstanbul, 2003, s. 83-84.

¹³⁵ Zürcher, *age*, 2003, s. 119.

¹³⁶ Akşin, *age*, 2008, s. 138.

¹³⁷ Zürcher, *age*, 2003, s. 115.

hükümetin doğuda kırmaya çalıştığı ağalık anlayışı üzerindeki otoriteyi devirmeye çalışmışlardır. İlk başta bu durumu çözmek adına iktidar tarafından bölgesel askeri birlikler ve jandarma kuvvetleri görevlendirilmiştir. Fakat bu birlikler yetersiz kalmıştır. Sonrasında civar bölgelerden takviye birlikler gönderilmiştir. İsyanın küçük çaplı olduğu sanılıyordu. Durum gerçekte hiç de öyle değildi, isyan çok geniş bir alanda boy gösteriyordu. 25 Şubat günü Fethi Bey sıkıyönetimgerektiğini belirtmiş ve isyanın ortaya çıkış sebebi, kimler tarafından kışkırtıldığı ve hareketin niteliği konusunda açıklamalarda bulunmuştur. Aynı toplantıda Vatana İhanet Kanunu'nda yer alacak değişiklik tasarısı görüşülmüş ve oy çokluğuyla onaylanmıştır.¹³⁸

Cumhuriyet Halk Fırkası üyelerinden olan Fethi Bey'in itidalli önerilerini işe yaramaz bulmuş ve iktidarı başarısızlıkla suçlamıştır. Tepkiler neticesinde Fethi Bey, Cumhuriyet Halk Fırkası Meclis Grubu'nda güvenoyu alamamış ve 2 Mart günü mecburen istifa etmiştir. İsmet İnönü Mustafa Kemal'inde desteğini alarak yeni hükümeti kurmuştur. Ayaklanmaların bastırılması için yeni hükümet daha sert önlemler almayı düşünüyordu. Bu amaçla 4 Mart 1925 tarihinde Takrir'i Sükun Kanunu kabul edilmiştir. Bu kanunla birlikte İsmet Paşa Hükümeti'ne daha geniş salahiyet verilmiştir. Sıkıyönetim ilan edilmiş ve İstiklal Mahkemeleri yetkileri artırılarak yeniden açılmıştır. Vatana ihanet, rejime karşı işlenen suçlar bu mahkemelerde yargılanacaktı. Çok zaman geçmeden Kürt İsyanı bastırılmıştır. Hükümet Takrir'i Sükun Kanunu ile İstiklal Mahkemelerinden aldığı destek ile, Terrakiperver Cumhuriyet Fırkası'nı 5 Haziran günü kapatma kararı vermiştir.¹³⁹

Şeyh Sait Ayaklanması, çok partili hayata geçiş aşamasında çok büyük engel olarak ortaya çıkmıştır. Ayaklanmanın siyasi sonuçları tek-parti yönetiminin kurulmasına katkı sağlamıştır. Hiç başlayamadan sona eren çok partili hayat ve Takriri Sükun Kanunu ile hükümet ülkeye tam anlamıyla otoriter, baskıcı bir yönetim tarzı getirmiştir. Siyasi muhalefetler ise hükümetin baskıları altında yaşamlarını devam ettirmeye çalışmışlardır.¹⁴⁰

2.4.2. Serbest Cumhuriyet Fırkası

1929 yılındaki Dünya'da gelişen Ekonomik Kriz, çok sayıda ülke gibi Türkiye'yi de ekonomik ve sosyal yönden derinden etkilemiştir. Ekonomik yönden kötü durumda olan genç Cumhuriyet, bu harici etkiden dolayı daha da içinden çıkılması zor bir duruma düşmüştür. Cumhuriyetin ilanından sonra gerçekleştirilen devrimlere karşı

¹³⁸ Kahraman Yusufoglu, *Hatıralar Işığında Atatürk ve Cumhuriyet Halk Fırkası*, Yılmaz Yayınevi, İstanbul, s. 155.

¹³⁹ Akşin, *age*, 2008, s. 142.

¹⁴⁰ Akşin, *age*, 2008, s. 142-143.

halkın geliştirdiği karşı tavırlar, gelişen olumsuz olayların önüne geçmek için kullanılan kaba kuvvet ve otorite yapıları ve yönetimin, finansal ve toplumsal yönden çok başarılı sonuçlar elde edememesi, ülke gelinde büyük bir hoşnutsuzluğun oluşmasına yol açmıştır.¹⁴¹

Mustafa Kemal Paşa'nın düşüncesine göre devletin içinde bulunduğu sıkıntılı durumun en önemli sebebi, Meclis'i eleştiren ve denetleyen bir yapının olmayışı idi. Bu sebeple Meclis bünyesinde bir muhalif partinin olması faydalı olabilirdi. Diğer taraftan, görünürde olmasa da gizli olarak bir muhalefet partisi vardı aslında, ancak siyasal baskılardan dolayı açığa çıkamıyordu. Bu gizli partinin artık ortaya çıkma zamanı geldiğini düşünen Mustafa Kemal'in isteği üzerine Ali Fethi Bey tarafından 1930 yılında Serbest Cumhuriyet Fırkası kurulmuştur. Bu parti, Cumhuriyet tarihindeki ikinci muhalefet partisi olmuştur. Tahsin Uzer, Mehmet Emin Yurdakul, Nakiyettin Yücekök, Süreyya İlmen ile Ahmet Ağaoğlu partinin kurucusu isimleridir. Partinin Genel Başkanı olarak Fethi Okyar görevlendirildi. Genel Sekreter olarak ise Nuri Conker görevlendirilmiştir. Mustafa Kemal'in isteği üzerine Serbest Cumhuriyet Fırkası'na, Cumhuriyet Halk Fırkası'ndan olduğu gibi katılanlar olduğu gibi, gönüllü olarak katılanlarda olmuştur.¹⁴²

SCF, ilk kurulan muhalefet partisi olan Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'ndan kuruluş yönüyle de kapanış yönüyle de farklı özellikler taşımaktadır. Aslından bu partilerin her ikisi de Cumhuriyet Halk Fırkası'nın içinden çıkmış olmasına rağmen farklıdırlar. Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası, Cumhuriyet Halk Fırkası'ndaki karşıt görüşten olan kişilerin kurduğu bir partidir. Serbest Cumhuriyet Fırkası ise tamamen Mustafa Kemal'in isteğiyle kurulmuş bir partidir.¹⁴³

Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın kuruluş nedeni üzerine yapılan yorumların en öne çıkanı, Meclis'teki denetim eksikliği için kurulduğu görüşüdür. Çünkü tek partili bir mecliste, milletvekilleri bazı kararları içten kabul ediyor olmasalar dahi, yönetimin aldığı kararlar karşısında ses çıkaramamıştır. Bu durumda da meclis denetim görevini yeterli bir şekilde yerine getirememektedir. Bu bakımdan hükümeti ve iktidar partisini eşit oranda denetleyebilecek bir tane daha partiye gereksinim hissedilmiştir. Serbest Cumhuriyet Fırkası'nı kurulmasını öneren Mustafa Kemal, tek partiden meydana gelen Meclis'te hükümet faaliyetlerinin yeteri oranda tartışma ve eleştiri

¹⁴¹ Kahraman Yusuföğlu, *Hatıralar Işığında Atatürk ve Cumhuriyet Halk Fırkası*, Yılmaz Yayınevi, İstanbul, 2011, s. 159.

¹⁴² Akşın, *age*, 2008, s. 147.

¹⁴³ Süleyman İnan ve Ercan Haytoğlu, *Yakın Dönem Türk Politika Tarihi*, Anı Yayıncılık, Ankara, 2011, s. 55.

mevzusu yapılamadığı görüşünü taşıyordu. Ayrıca bir diğer neden olarak da İsmet Paşa'nın sahip olduğu gücü devirmek ve onu alt etme isteği olmuştur.¹⁴⁴

SCF, bir program ile “*Serbest Cumhuriyet Yasası*” adı altında imar işleri ve demiryolları gibi alanlardaki mevduatların yüksek oranda tek bir nesle yüklenmemesini talep etmiştir. Buna ek olarak yabancı sermayenin kabul edilmesini, özel teşebbüsün öncelikli olarak alınmasını, tek aşamalı seçimlerle kadınlara seçme ve seçilme hakkının verilmesini, inanç, düşünce ve çalışma hürriyetinin sağlanmasını istemiştir. Hatta yürütme biriminin denetimi hususunda da ısrarcı davranmıştır. Halkın artık tam anlamıyla yönetime katılmasını ve yönetenleri denetleyebilmelerini talep etmiştir.¹⁴⁵

Serbest Cumhuriyet Fırkası, tahmin edilenden çok daha fazla halkın desteğini almıştır. Bu fırkanın işleyişinde ve Fethi Okyar'ın liderliğinde bir “halk hareketi” vardı. Bu harekette Fethi Bey kendini ve fırkasını Liberal olarak kabul ediyordu. 5. maddede de “*Fırka, vatandaşların, refahına, mali ve iktisadi her türlü teşebbüslerine engel olan hükümet müdahalelerini kabul etmez.*” ifadeleri, Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın ekonomik anlamda liberal yönünü belirtmekteydi.¹⁴⁶

Serbest Cumhuriyet Fırkası, arkasında destek arttıkça kendisini iktidar için alternatif olarak görmeye başlamış ve bu konuda gerekli girişimlerde bulunmaya başlamıştır. Lakin bu durum, Atatürk'ün dahi tepkisiyle karşılaşmıştır. Partinin amaçları, Atatürk'ün düşüncelerinin değişmesine neden olmuştur. Cumhuriyet Halk Fırkası ve bünyesinde bulunan elit grupları, Türkiye'nin birçok yerinde hızla yayılan yeni muhalefet hareketine dur demek gecikmemişlerdir. Serbest Cumhuriyet Fırkası'nı kapanışını hazırlayan iki önemli etken bulunmaktadır. Bunlardan birincisi, Cumhuriyet Halk Fırkası'nın iktidarın elinden gideceği korkusundan dolayı ilk günden beri bu muhalif fırkanın kuruluşuna karşı çıkmasıdır. İkinci etken de ülke genelindeki yerel seçimlerde Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın yeni bir parti olmasına karşın beklenin üzerinde bir kazanım sağlaması olmuştur. Bu kazanım fırkanın yönetime sahip olma arzusunu artırmış ve partinin yok oluşunu da bu arzu hazırlamıştır.¹⁴⁷

Cumhuriyet Halk Fırkası elitleri tarafından verilen uğraş ve çabalar başarıyla sonuçlanmıştır. Fethi Okyar bir “*Fesih Bildirisi*” hazırlamış ve Mustafa Kemal'e

¹⁴⁴ Abdülhamit Avşar, *Bir Partinin Kapanmasında Basının Rolü Serbest Cumhuriyet Fırkası*, Kitapevi Yayınları, İstanbul, 1998, s. 66.

¹⁴⁵ Akşin, *age*, 2008, s. 148.

¹⁴⁶ Şevket Süreyya Aydemir, *İkinci Adam 1884-1938*, 1.Cilt, IV. Baskı, Remzi Kitapevi, İstanbul, 1976, s. 387.

¹⁴⁷ Ali Kuyaksil, *Türkiye'de Yönetimi Yeniden Düzenleme Çalışmaları Çok Partili Dönem*, 1945-1963, DER Kitapevi ve Yayınevi, İstanbul, 1994, s. 85.

sunmuştur. Atatürk'ün beyannameyi onaylamasından sonra, 17 Kasım 1930 tarihinde fırka kapatılmıştır. Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın kapatılmasının üzerinden çok geçmeden, 23 Aralık 1930 günü Menemen hadisesi meydana geldi. Manisa dolaylarında kendisini Mehdi olarak tanıtan Giritli Mehmet isminde bir kişi, çevresinde topladığı kalabalıkla Menemen'e geldi. Şehrin merkezi yerinde zikir çekmeye ve halkı yanlarına katılmaları için çağrıda bulunmaya başladılar.¹⁴⁸

Büyüyen bu grup, yedek subay olarak görev yapan Öğretmen Mustafa Fehmi Kubilay'ın kesilmiş kafasını mızrağın ucuna takarak tekbir sesleriyle şehir içinde vahşice dolaştırmışlardır. Genel kuvvetler hızlı bir şekilde ayaklanmayı bastırılmış ve sıkıyönetim ilan edilmiştir. Askeri mahkemede bu olaylarda suçlu bulunan 28 sanığa idam cezası verilmiştir. Olay yurttan büyük yankılar uyandırmıştır. Bazı kesimler tarafından bu irtica hareketi Serbest Fırka ile ilişkilendirilmiş ve Fırka'nın kapatılmasının çok doğru bir karar olduğunu savunulmuştur.¹⁴⁹

2.5. Çok Partili Hayata Geçiş Süreci ve Muhalefet Partileri

Son dönemlerdeki gelişmeler bir muhalefet partisine duyulan ihtiyacın sinyalleri gibiydi. Çünkü hem yurt içinde yurt dışında yaşanan hadiseler bunu gösteriyordu. Yurt dışında meydana gelen en önemli gelişme İkinci Dünya Savaşı olmuştur. Yurt içinde de bastırılması güç olaylar patlak vermeye başlamıştır. San Francisco Konferansı'nda Türkiye, Birleşmiş Milletler'in kurucu üyesi olmayı kabul ederek geri dönüşü olmayan bir yola çıkmıştır. 25 Nisan 1945 tarihinde San Francisco'da toplanan müttefik devletler, demokrasi ilkelerini tüm dünyaya egemen kılmayı amaçlamışlardır. Bu durumu bir fırsat olarak gören muhalefet, iktidarın da ılımlı davranışlarından güç alarak bu yoldaki taleplerini belirtmiştir¹⁵⁰.

Batıda demokrasiyi güçlendirmek adına toplanan 22 devlet, 1 Ocak 1942'de Birleşmiş Milletler Beyannamesini imzalamışlardır. Bu beyannameyi kabul edenler arasına ilerleyen sürede İkinci Dünya Savaşı'nda yer alan Mihver devletleri ve aralarında Türkiye'nin de bulunduğu 20 devlet daha katılmıştır. Sempozyumun bitiminde, 26 Haziran 1945 tarihli Birleşmiş Milletler Antlaşması'na imza atılmıştır. Bu antlaşmanın onaylanmasıyla Türkiye, antlaşmada yer alan demokrasi ile alakalı hükümlere mutabık, daha özgür ve baskıdan uzak bir yönetim modeline adım atmaya kabul etmiştir. San Fransisco'da toplantıda yer alan Türk temsilci kurulu, Reuters haber ajansına, "*Türkiye'de Cumhuriyet rejiminin siyasi bakımdan kesinlikle modern*

¹⁴⁸ Akşin, *age*, 2008, s. 149.

¹⁴⁹ Kahraman Yusuföğlü, *Hatıralar Işığında Atatürk ve Cumhuriyet Halk Fırkası*, Yılmaz Yayınevi, İstanbul, 2011, s. 181.

¹⁵⁰ Feridun Cemal Erkin, *Dışişlerinde 34 Yıl, Anılar, Yorumlar*, Cilt I, T.T.K.B., Ankara, 1980, s. 200.

demokrasi yolunda ilerlediğini, Türk Anayasası'nın en ileri ülkelerin anayasalarıyla kıyaslanabileceğini, hatta bazılarında üstün bile olduğunu" ifadelerini dile getirmiştir.

151

2.5.1. Milli Kalkınma Partisi

Birleşmiş Milletler Konferansı'ndan sonra çok partili sistemi hayata geçirme kararı alınmasından itibaren açılan ilk muhalif parti, Milli Kalkınma Partisi olmuştur. Parti, meşhur bir ticaret adamı olan Nuri Demirağ liderliğinde 18 Temmuz 1945 tarihinde kurulmuştur. Hüseyin Avni Ulaş ve Cevat Rifat Atilhan partinin diğer kurucu isimleridir. Lütfi Bornovalı, Abdurrahman Şakar, Ziya Ok, Bekir Doğaç, İzzettin Mühürüoğlu ve Kemal Kaçar da parti üyeleri olmuştur.¹⁵²

Milli Kalkınma Partisi'nin programında ekonomik alanda devletçilik reddedilmiş ve hür rekabet savunulmuştur. Ayrıca seçimlerin tek aşamalı olması ve Cumhurbaşkanının millet oylarıyla belirlenmesi, bir ayan meclisinin kurulması istenmiştir. Eğitim alanında da milli ahlak ve geleneklere uyulması öngörülmüştür. Dış politik düşünceleri ise İslam Birliği ve Şark Federasyonunu hayata geçirmektir. MKP bu ilkelerini basına duyurmak için "kuzu ziyafeti" düzenlemiş ve bu durum parti adının basında ve halk arasında "kuzu partisi" adıyla anılmasına neden olmuştur. Basın önünde ilkelerini duyurduğu için parti, halk tarafından çok samimi olarak görülmemiştir. Cumhuriyet Halk Partisi de halktan uzak olarak değerlendirdiği bu partiyi dikkate almamıştır. 1 Kasım 1945'te İsmet İnönü tarafından gerçekleştirilen söyleşide bu parti görmezden gelinmiş ve Cumhuriyet Halk Partisinin karşısında yer alacak muhalif yapının olmadığı öne sürülmüştür.¹⁵³

Milli Kalkınma Partisi'nin isteklerinden tek kademeli seçim, yüksek okul özerkliği, demokrasiye aykırı olan hükümler gibi hususlardaki isteklerine hükümetin ilke olarak karşı çıkmayabileceği Başbakan Saraçoğlu tarafından bildirilmiştir.¹⁵⁴

MKP kısa sürede birçok ilde örgütlenmiştir. Ancak daha kurulu bir ay olmadan parti içinde anlaşmazlıklar baş göstermeye başlamıştır. Parti kurucularından biri aynı zamanda parti genel sekreteri olan Hüseyin Avni Ulaş ve parti yönetim kurulu üyelerinden olan Lütfi Bornovalı görevlerinden istifa etmiştir. Bu durum medya kanallarında "zihniyet uyuşmazlığı" ifadeleriyle yansıtıldı. İstifalardan sonra parti içinde sular hiç durulmamış ve Parti Genel Başkanı Nuri Demirağ ve Parti Genel Başkan vekili Cevat Rifat Atilhan arasında uyuşmazlık yaşanmıştır. Genel Başkan

¹⁵¹ Erkin, *age*, 1980, s. 201.

¹⁵² Erdoğan Teziç, *100 Soruda Siyasi Partiler*, Gerçek Yayınevi, İstanbul, 1976, s. 253.

¹⁵³ Ahmet Yeşil, *Türkiye'de Çok Partili Hayata Geçiş*, 1.Baskı, Kültür Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1988, s. 48.

¹⁵⁴ Taner Timur, *Türkiye'de Çok Partili Hayata Geçiş*, 3. Baskı, İmge Kitapevi, Ankara, 2003, s.18.

Demirağ, 3 Mart 1946 tarihinde divan kararıyla partiden ihraç edildiği açıklandı. Bu durum partinin, Nuri Demirağ taraftarları ve Cevat Rifat'ı savunanlar olarak iki ayrı parçaya bölünmesine neden olmuştur. Cevat Rifat ve yanında yer alanlar, partinin merkezini Cihangir'e taşıyarak partinin asıl temsilcilerinin kendileri olduğunu öne sürdüler. Bu hadisede Nuri Demirağ İstanbul Valiliği'nce haklı bulunmuş ve Cihangir'e çekilen parti merkezi de kapatılmıştır.¹⁵⁵

Bu arada parti içi tartışmalar devam ederken belediye seçimleri 4 ay öne çekilmiştir. Milli Kalkınma Partisi bu seçimlere katılıp katılmama üzerine aralarında fikir alış verişinde bulunduktan sonra 26 Mayıs 1946'daki belediye seçimlerine katılma yönünde karar vermiştir. Teşkilatının yer aldığı her bölgede seçimlere hazırlık faaliyetlerine start verilmiştir. Yapılan yerel seçimlerde muhalif tarafta bulunan tek parti olarak MKP, seçimlerin usulüne uygun, dürüst bir şekilde yürütülmediğini iddia ederek seçim günü yarısından önce çekildiğini bildirmiştir. Yine de her şeye karşı parti kısmi kazanımlar sahibi olmuştur.¹⁵⁶

Belediye seçimlerinin böyle bir atmosferde tamamlanmasının ardından sıra 21 Temmuz 1946 tarihindeki yapılması planlanan milletvekili genel seçimlerine geldi. Milli Kalkınma Partisi seçimlere gireceğini ve aday çıkaracağı illerin İstanbul, Samsun, Çanakkale, Giresun, Adana, Kırklareli, Tekirdağ, İzmit, Adana ve Edirne olmak üzere 10 il olduğunu bildirmiştir. Seçimlerin yaklaştığı bir süreçte Niğde, Amasya, Urfa, Kocaeli ve Zonguldak illerini de eklemiştir. Toplam olarak 15 ilde aday çıkararak seçimlere katılmıştır. Gerçekleşen milletvekili seçimlerinde Milli Kalkınma Partisi ümit ettiği başarıyı yakalayamamış ve bu süreçten sonra parti zayıflamaya başlamıştır.¹⁵⁷

Seçimlerdeki başarısızlık üzerine parti içi çekişmeler yeniden alevlenmiş ve genel seçimlerin gerçekleştirildiği gün parti yönetim heyeti, Nuri Demirağ'ı partiyi despotizmle yönetmekle suçlayarak partiden ihraç etmiştir. Bu durumu haber alan Nuri Demirağ bu hadiseyi şaşkınlık içinde karşılayarak, böylesi bir durumun mümkün olmayacağını, asıl kendisinin parti idare kurulu üyelerini partiden attığını duyurmuştur. Böylece parti yine iki parçaya ayrılmış ve her iki grup kendi haklılığını kanıtlama çabasına girmiştir. Durum İstanbul Valiliğine tekrar gönderilmiş ve bu defa Valilik Nuri Demirağ aleyhinde karar alarak Demirağ partiden ihraç edilmiştir. Bu karar Demirağ

¹⁵⁵ Önder Duman, *Meşrutiyet'ten "Beyaz Devrim"e, Canik Samsun'da Seçimler ve Siyaset*, 1877-1950, Canik Belediyesi Kültür Yayınları, Samsun, 2015, s. 229.

¹⁵⁶ B. Zakir Avşar ve Elif Emre Kaya, *Çok Partili Hayata Geçiş Sonrasında İlk Muhalefet Partisi, Milli Kalkınma Partisi*, Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi İdari Bilimler Dergisi, Sayı: 13(2), Sivas, 2012, s. 122.

¹⁵⁷ Orhan Özacun, *"Siyasi Tarihimizde Milli Kalkınma Partisi" Yakın dönem Türkiye Araştırmaları*, İstanbul Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Yayınları, İstanbul, 2002, s. 213-214.

tarafından reddedilmiş ve toplantı düzenlenmeden partiden ihracının isabetli bir karar olmayacağını dile getirmiştir.¹⁵⁸

Nuri Demirağ'ın partiden ihracında etkin olan grup, parti politikalarında bazı düzenlemeler yapmayı ve parti adını da "Milli Köylü Partisi" olarak değiştirmeyi istemiştir. Tüm bunlar yaşanırken Nuri Demirağ ise partiye tekrar dönebilmek için girişimlerde bulunmuştur. En sonunda parti yöneticileriyle görüşmelerinin ardından kongre toplanmış ve Demirağ önce başkanlığa sonra tekrardan genel başkanlığa seçilmiştir. Yapılan genel kongrede parti ilkeleri tekrardan vurgulanmıştır. Yeni kurulan idari kadro sayesinde parti bünyesinde bağlılık ve müsavat bir nebze de olsa sağlanmıştır.¹⁵⁹

Milli Kalkınma Partisi, 1950 yılına kadar yapılan hiçbir seçimde yer almamıştır. 14 Mayıs 1950 tarihindeki seçimlere gireceğini bildirmiştir. Seçimlere hazırlanırken propaganda faaliyetlerinde bulunması için "İrşad Heyeti" adında bir grup hazırlanmıştır. Parti her ne kadar 6 ilde seçimlere katılacağını bildirmişse de yalnızca İstanbul'dan aday çıkarmıştır. Parti içinden İstanbul'dan seçimde yer alacak 20 milletvekili adayı ismi 24 Nisan 1950'de Yüksek Seçim Kuruluna gönderilmiştir. Bu seçimlerden Demokrat Parti başarıyla çıkarken Milli Kalkınma Partisi istenilen sonucu elde edememiş ve milletvekili çıkaramamıştır. Bu başarısızlık üzerine parti içinde yine çekişmeler tekrar ortaya çıkmış ve bir daha bağlılık ve eşitlik bir türlü sağlayamamıştır.¹⁶⁰

14 Kasım 1957'de Nuri Demirağ'ın vefatından sonra Milli Kalkınma Partisi kurucusunu yitirmiştir. Bu durumdan sonra parti bir süre kurul toplantısı düzenleyememiş ve 22 Mayıs 1958'de kapatılmıştır.¹⁶¹

2.5.2. 1946-1950 Yılları Arası Demokrat Parti

7 Ocak 1946 tarihinde açılışı gerçekleştirilen Demokrat Parti ile Türkiye Cumhuriyeti tarihinde resmi anlamda çok partili hayat başlamıştır. Partinin kurucu isimleri Cumhuriyet Halk Partisi'nden ihraç edilen Celal Bayar, Adnan Menderes, Fuat Köprülü ve Refik Koraltan olmuştur. Partinin kısaltması DP ve halk arasında da "Demirkırat" adıyla anılmıştır. Hukuki işlemlerin tamamlanmadan önce, Celal Bayar tarafından parti programı İnönü'ye götürülmüştür. Bayar laiklik, eğitim ve dış politika

¹⁵⁸ Ercan Haytoğlu, *Türkiye'de Demokratikleşme Süreci ve 1945'te Çok Partili Siyasi Hayata Geçişin Nedenleri*, 1908-1945, PAÜ Eğitim Fakültesi Dergisi, Sayı: 3, 1997, s. 791.

¹⁵⁹ B. Zakir Avşar ve Elif Emre Kaya, *age*, 2012, s. 123.

¹⁶⁰ Haytoğlu, *age*, 1997, s. 796.

¹⁶¹ Muammer Öztürk, *Siyasi Ahlakın İmkânı ve Milli Kalkınma Partisi Nizamnamesi, Fatih Sultan Mehmed İlmî Araştırmalar İnsan ve Toplum Bilimler Dergisi*, Sayı: 3, 2014, s. 257.

mevzularında destek sağlamış ve görüşme sonunda bu konuda gerekli onayı almıştır.¹⁶²

Demokrat Parti'nin programında amaçlanan esas ilke, ülke demokrasinin geniş ve ileri düzeye ulaştırılmasıdır. Temel hak ve özgürlükler ile tek kademeli seçim sistemi üzerinde detaylı durulan ve gerçekleştirilmesi savunulan konular arasında yer almaktadır. Ayrıca program kapsamında vatandaşın bireysel ve toplumsal hak ve hürriyetlere sahip olmasını, insan haklarının güvence altına alınmasını ve devlet mevzuatının tamamında bu prensibe uymayan hükümlerin kaldırılmasını talep etmiş ve özel hayatta özel sermaye ve teşebbüsü savunmuştur. Özel teşebbüs ve sermaye alanlarında serbestlik ve güvence getirilmesini, çalışma şartlarının iyileştirilmesini, yeni iş sahalarının açılmasını istemiştir.¹⁶³

Demokrat Parti, laiklik konusuna programında geniş yer ayırmıştır. Programda laiklik ilkesinin tanımı şu şekilde ifade edilmiştir: "*Devletin din ile hiçbir ilgisinin bulunmaması ve hiçbir din düşüncesinin kanunları düzenleme ve uygulanmasında etkin olmamasıdır.*" İnsan temel hak ve özgürlükleri gibi din özgürlüğü insanların kutsal haklarından olarak kabul edilmiş ve dinin siyasetten ayrı tutulması, devlet işlerine alet edilmemesi savunulmuştur.¹⁶⁴

Cumhuriyet Halk Partisi'nin Demokrat Parti'ye karşı ilk başlarda tavrı gayet olumlu idi. Artık tek parti sisteminin, iç ve dış güçlerin baskısından dolayı devam edemeyeceğinin farkındaydı. Her şeyden öte parti yönetimi, tek partili sistemde ısrarcı olunmasının kendi partileri açısından olumsuz sonuçlar getireceğini düşünmüşlerdir. Demokrat partiye karşı bakış açıları, bir iktidar partisi olarak hükümet ve yönetimi denetleyecek bir araç konumunda görmeleriydi. Cumhuriyet Halk Partisi'nin bu olumlu tutumu karşısında, DP kuruluşundan itibaren kendisinin Serbest Cumhuriyet Fırkası gibi iktidarla anlaşmalı bir parti olmadığını kamuoyuna ispatlamaya çalışmıştır. Zira o sıralarda kurulan bu yeni partiyi, iktidarın denetiminde faal olacak bir parti olarak görenler olmuş ve Demokrat Parti'nin iktidarın sunduğu resmi olmayan bir takım güvencelere dayanan ruhsatlı bir parti olduğunu öne sürmüşlerdir.¹⁶⁵

İlerleyen süreçte Demokrat Parti'nin bir kukla veya figüran parti olmadığı anlaşılmiş ve yıllardır süren tek parti sisteminden rahatsız olan kesimler partiye ciddi alaka duymaya başlamışlardır. Cumhuriyet Halk Partisi'nin baskıcı yönetiminden

¹⁶² Taner Timur, *Türkiye'de Çok Partili Hayata Geçiş*, 3, Baskı, İmge Kitapevi, Ankara, 2003, s. 20.

¹⁶³ Ahmet Demirel, *Tek Partinin İktidarı Türkiye'de Seçimler ve Siyaset*, 1923-1946, İletişim Yayınları, İstanbul, 2013, s. 47.

¹⁶⁴ Mustafa Çufalı, *Türk Parlamento Tarihi, TBMM-VIII. Dönem*, 1946-1950, cilt-I, Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu Yayınları, Ankara, 2012, s. 65.

¹⁶⁵ Şükrü Karatepe, *Tek Parti Dönemi*, İz Yayıncılık, İstanbul, 1997, s. 116.

bıkmış olan halkın ekonomik problemler içinde olduğu bir dönemde Demokrat Parti'nin doğması, çevresinde çok sayıda kişinin birleşmesini sağlamıştır. Böylelikle partinin teşkilatlanması hız kazanmış ve ülkenin pek çok yerinde şubeler açılmıştır.¹⁶⁶

Demokrat Parti'nin halkın ilgi odağı haline gelmesi ve hızla teşkilatlanarak büyümesi, iktidar partisi olan Cumhuriyet Halk Partisi'ni rahatsız etmeye başlamıştır. İktidar, hızla güçlenen muhalefete karşı bazı önlemler almıştır. Bu amaçla iktidar, muhalefeti hazırlıksız yakalamak için 1947 yılında yapılacak olan seçimleri bir yıl öne çekerek 1946'da yapılması kararını almıştır.¹⁶⁷

DP, alınan bu kararı protesto etmiştir. Parti içinde seçimlere girilip girilmemesi hususunda tartışmalar olmuştur. Sonunda yeni kurulan partinin yasal bir platformda halka tanıtmanın gerekli olduğu ve bunun için seçime girilmesinin doğru olacağı doğrultusunda hüküm çıkmıştır. Tek aşamalı, açık oy, gizli sayım, çoğunluk seçim sistemi şeklinde gerçekleştirilen seçimlerde Demokrat Parti, Meclis'teki 465 sandalyeden 62'sinin sahibi olmuştur.¹⁶⁸

1946 seçimleri sonrasında Demokrat Parti ile Cumhuriyet Halk Partisi arasında sert tartışmalar başlamıştır. Demokrat parti, seçimlerin meşru olmadığını ve hile karıştığını belirtmiştir. Bu nedenle seçim kanununun değiştirilmesini talep etmiş fakat iktidar tarafından kabul edilmeyince durum daha da gerginleşmiştir. Talepleri yerine getirilmeyen Demokrat Parti, 6 Nisan 1947 tarihindeki yerel seçimlere katılmama kararı almıştır. Bu vaziyet iki parti arasındaki münasebeti kopma aşamasına getirmiş ve tartışmalar iyice alevlenmiştir. Tarafsız olarak devreye giren İnönü, tartışmalarda hangi tarafın haklı olduğunun aranmasının gereksiz olduğunu ifade etmiş ve muhalefete güvenceler veren bir bildiri yayınlamıştır. Bu bildiri ile ülkenin geri dönülmeyecek şekilde çok partili hayata geçmiş olduğu bir kez daha kesin bir dille vurgulanmıştır.¹⁶⁹

Yeni seçim kanunu çıkarılmadığından Demokrat Parti, 16 Ekim 1949'daki seçimlere yine katılmayarak protesto etmiştir. Bu durumun üzerine artık Şemseddin Günaltay Hükümeti, yeni bir seçim kanunu hazırlamış ve 16 Şubat 1950 tarihinde iki partinin de vekillerinin oyları ile kabul edilmiştir. Yeni kanunda tek kademeli, gizli oy, açık sayım ve çoğunluk seçim sistemi getirilmiştir. Partilerin, seçim çalışmalarında

¹⁶⁶ Ahmet Demirel, *Tek Partinin İktidarı Türkiye'de Seçimler ve Siyaset*, 1923-1946, İletişim Yayınları, İstanbul, 2013, s. 47.

¹⁶⁷ Karatepe, *age*, 1997, s. 117.

¹⁶⁸ Caner Sancaktar, *Türkiye'de Çok Partili Rekabetçi Siyasetin Doğuşu, Siyasal Değişimin İç ve Dış Dinamikleri*, Bilgi Strateji Dergisi, Sayı: 3(7), 2012, s. 55.

¹⁶⁹ Ahmet Demirel, *Tek Partinin İktidarı Türkiye'de Seçimler ve Siyaset*, 1923-1946, İletişim Yayınları, İstanbul, 2013, s. 61.

radyodan eşit oranda faydalanacağı belirtilmiştir. Ayrıca Danıştay ve Yargıtay üyelerinin oluşturduğu Yüksek Seçim Kurulu kurulmuştur. Bu yeni seçim kanunu belirlenirken Demokrat Parti, nispi temsil seçim sistemini savunmuş, Cumhuriyet Halk Partisi ise çoğunluk seçim sistemini istemiştir.¹⁷⁰

14 Mayıs 1950'de yapılan genel seçimler dürüst ve olaysız geçmiştir. Demokrat Parti, seçimden 408 milletvekili çıkararak önde gelen parti olmuş. Cumhuriyet Halk Partisi ise 69 milletvekili çıkarabilmiştir. Cumhuriyet Halk Partisi'nin 27 yıl süren iktidarını değiştiren bu seçimle şeflik sistemi de tasfiye edilmiştir. Aynı zamanda bu şu anlama geliyor; Türk siyasetinde ilk kez halkın oyları ile bir iktidar son bulmuştur.¹⁷¹

2.5.3. Sol Muhalefetler

Çok partili hayata geçiş yıllarında ele alınan sol partiler, çok kayda değer faaliyet göstermiş olmasalar da, açılışları ve parti kurulu ortaya çıkarabilmeleri yönüyle devrin dahili ve harici hareketlilikleri bakımından kritik önem taşımışlardır. Aslında sol partilerin çok fazla aktif olmamaları, iktidar karşısında hareket edebilecekleri bir ortam oluşturulmamasından kaynaklanmaktadır. Ancak bu partiler, İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra Batı bloğunda yer almış ve Türkiye'de baskıcı tek parti yönetim modelinin karşısında durmuşlardır. Dünya genelinde düşüncelerin ön plana çıktığı bir siyasi zeminde ortaya çıkmış olmaları bakımından sol partiler dikkate değer görülebilir.¹⁷²

İkinci Dünya Savaşı yıllarında sol düşünce Türk basınında kamuoyuna kendisini tanıtmıştır. İstanbul'da Tan Gazetesi, Ankara'da ise Yurt ve Dünya dergileri bu basın kuruluşlarına örnek olarak gösterilebilir. Türkiye'nin Birleşmiş Milletler Beyannamesi'ni imzalaması üzerine ülke siyasetinde çok sesliliğe doğru geçiş aşamaları hız kazanmıştır. Bu yıllarda öne çıkan önemli partiler Türkiye Sosyalist Partisi ve Türkiye Sosyalist Emekçi ve Köylü Partisi olmuştur. Bunların yanı sıra 1946'da sol görüntüye sahip başka partiler de yer almıştır. Ancak bu oluşumlar yurt genelinde sol hareket içerisinde çok önemli bir role sahip olamamışlardır.¹⁷³

Çok partili hayata geçiş için 10 Mayıs 1946 tarihi önemlidir. Bu tarihte Cumhuriyet Halk Partisi olağanüstü kurultayı toplanmış ve mühim kararlar alınmıştır.

¹⁷⁰ Caner Sancaktar, *Türkiye'de Çok Partili Rekabetçi Siyasetin Doğuşu: Siyasal Değişimin İç ve Dış Dinamikleri*, Bilgi Strateji Dergisi, Sayı: 3(7), 2012, s. 57.

¹⁷¹ Firizun Hüsrev Tökin, *Türk Tarihinde Siyasi Partiler ve Siyasi Düşüncenin Gelişmesi*, Elif Yayınları, İstanbul, 1965, s. 86.

¹⁷² Özgün Eler Bayır, *Türkiye'de Çok Partili Geçiş Sürecinde Solda Partileşme*, İ.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi, Sayı: 45, 2011, s. 45.

¹⁷³ Tefik Çavdar, *Türkiye'nin Demokrasi Tarihi*, 1839-1950, İmge Kitapevi Yayınları, Ankara, 2008, s. 450.

İsmet İnönü'nün burada yapmış olduğu konuşması, bu konuda atılacak önemli adımları işaret etmiştir. Bu adımlardan bir tanesi Cemiyetler Kanunu'nda yer alacak düzenleme ile Türkiye'de sınıf temelli dernek ve partilerin açılmasına müsaade edileceğiydi. Parti ve sendikaların açılmasına kanun yolu ile engel konulmamıştır. Lakin sıkıyönetim kararı bahanesi ile komünizm propagandası yaptıkları gerekçe gösterilerek kısa bir süre içinde kapatılmışlardır. Bu gelişmeler de iktidarın sol muhalif partilerin faaliyetlerine fiili olarak çok fazla izin vermediğinin kanıtıdır.¹⁷⁴

2.5.4. Türkiye Sosyalist Partisi

Türkiye Sosyalist Partisi 14 Mayıs 1946 tarihinde İstanbul'da kurulmuştur. Esad Adil Müstecaplıoğlu, Macid Güçlü, İhvan Kabacıoğlu ve Aziz Uçta partinin kurucu isimleridir. İstanbul Barosu avukatlarından olan Esat Adil, 1944 yılından sonra Tan gazetesinde Adiloğlu imzasıyla yazılar yazmaya başlamıştır. Esat Adil Aralık 1945 yılında Şefik Hüsnü Değmer ile görüşmelerde bulunmuş ve birlikte bir parti kurmaya karar vermişlerdir. Ancak Esat Adil daha önce hareket ederek partisini kurmuştur. Bu parti örgütlenmesini bilhassa işçiler arasında gerçekleştirmiştir. İşçi haklarını savunma amaçlı sendikaların kuruluşuna da öncülük etmiştir.¹⁷⁵

Türkiye Sosyalist Partisi (TSP) hazırladığı programında kendisini sosyalist, milliyetçi ve laik olarak tanıtmıştır. Programda talep ettiği esaslar şunlar olmuştur:

- ✓ Türkiye Cumhuriyeti'ni tam anlamıyla bir toplum devleti şekline dönüştürülmesini,
- ✓ Her nevi ekonomik ve toplumsal adaletsizliğe son verilmesini,
- ✓ Emek ve kabiliyetlerin en iyi şekilde değerlendirilmesini,
- ✓ Fikir, söz, haberleşme, iş bırakımı, gösteri, toplantı gibi her çeşit teşkilat oluşturma özgürlüklerinin daim olmasını istemiştir.¹⁷⁶

Gerçek gazetesi, o dönemde bu partinin yayın organı olmuştur. 1946 yılı seçimlerinde yer alan Türkiye Sosyalist Partisi, başarı sağlayamamıştır. Kurulmasının üzerinden henüz dört ay geçmişti ki Sıkıyönetim Komutanlığı kararı ile partinin faaliyetleri durdurulmuş ve parti içerisinde yönetici pozisyonundaki kişiler de komünizm propagandası yaptıkları gerekçesiyle İstanbul Ağır Ceza Mahkemesi'nde yargılanmışlardır. 1948 yılı Temmuz ayında bu kişiler beraat etmişler ve iki yıl sonra yine aynı isimle partilerini kurarak faaliyetlerini sürdürmüşlerdir. 1952 yılında ikinci

¹⁷⁴ Özgün Eler Bayır, *Türkiye'de Çok Partili Geçiş Sürecinde Solda Partileşme*, İ.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi, Sayı: 45, 2011, s. 53.

¹⁷⁵ Çavdar, *age*, 2008, s. 451.

¹⁷⁶ Tökin, *age*, 1965, s. 82.

defa Türkiye Komünist Partisi kapatılmıştır. Parti kurucuları da yine aynı gerekçe ile yargılanmışlar ve sekiz yıl sonra beraat etmişlerdir.¹⁷⁷

2.5.5. Türkiye Sosyalist Emekçi ve Köylü Partisi

Türkiye Sosyalist Emekçi ve Köylü Partisi, Türkiye Komünist Partisinin gizli, yasal biçimi olarak görülmüştür. 19 Haziran 1946 tarihinde Dr. Şefik Hüsnü Değmer, Fuad Bilge, Stefo Papadopulos, Ragıp Vakdar, Habil Amado, Aydın Vatan, Haraç Akman ve Mümtakim Ölçmen tarafından kurulmuştur. Dr. Şefik Hüsnü Değmer, daha önce 1919'da kurulmuş olan Türkiye İşçi ve Çiftçi Sosyalist Fırkasının da kurucuları arasında yer alan isimlerden olmuştur.¹⁷⁸

Parti kuruluş programında şu amaçları yerine getirmeyi planladığını ifade etmiştir:

- ✓ İşçi ve köylü kesimin, zamanla daha yaygın bir şekilde teşkilat kurmalarına ve ekonomik, politik hareketlerde yer almalarına katkıda bulunmak amacıyla yurttan sosyalist bir topluma geçiş olanaklarını olgunlaştırmayı,
- ✓ Geniş halk kitlelerinin zamanla yoksullaşması sonucunda oluşan iş gücünün sömürülmesinin önüne geçmeyi,
- ✓ Ülkedeki büyük üretim araçlarını milletin ortak mülkiyetine geçirmeyi,
- ✓ Sosyalist demokratik bir ortam inşa ederek tüm millete iyi düzeyde bir geçim ve mutlu bir yaşam şartları sunmayı,
- ✓ Örgütlü emekçi ve köylü halkın durmaksızın artan ekonomik talep etkinliklerine ve politik mücadelelere katılımlarına yardım etmeyi,
- ✓ Memlekette sosyalist bir topluma intikal koşullarının gelişmesini hızlandırmayı amaçlamıştır.¹⁷⁹

Türkiye Sosyalist Emekçi ve Köylü Partisi'nin medya kaynağı ise İstanbul'da bulunan Sendika gazetesi olmuştur. Aynı zamanda Yığın gazetesi de partinin destekçisi olmuştur. Diğer taraftan Ankara'da Söz, Adana'da Başak, İzmir'de Havadis gazeteleri partinin diğer yayın organları arasında gösterilebilir. Partinin şubesinin bulunduğu iller ise Adana, Ankara, İzmir, Samsun ve Gaziantep'tir. Parti Sıkıyönetim Komutanlığı'nca alınan kararla 16 Aralık 1946 tarihinde kapatılmış ve parti idarecileri de komünizm propagandası yapmakla suçlanarak tutuklanmışlardır. Aynı tarihte Türkiye Sosyalist Partisi ve Türkiye Sosyalist Emekçi ve Köylü Partisi tarafından açılmış olan on beş sendika da kapatılmıştır.¹⁸⁰

¹⁷⁷ Teziç, *age*, 1976, s. 282-283.

¹⁷⁸ Tefik Çavdar, *Türkiye'nin Demokrasi Tarihi*, 1839-1950, İmge Kitapevi Yayınları, Ankara, 2008, s. 451.

¹⁷⁹ Tökin, *age*, 1965, s. 83.

¹⁸⁰ Teziç, *age*, 1976, s. 284.

2.6. İlk Çok Partili Seçimler (1946)

Türkiye Cumhuriyeti tarihinde 1946'ya kadargeçen süre tek partili dönem olarak nitelendirilmiştir; ancak bu dönem süresince 1923'ten 1946'ya kadar dört yılda bir seçimler düzenli bir şekilde yapılmıştır. İki dereceli olarak uygulanan seçimlerde ilk aşamada seçmenler ikinci seçmenleri; seçilen ikinci seçmenler de ikinci aşamada milletvekillerini seçmişlerdir. 1935 yılındaki genel seçimlere kadar yalnızca erkeklerin seçilme hakkı bulunmaktaydı. 1935'ten itibaren bu haktan kadınlar da yararlanmaya başlamıştır. Seçimlerin ilk aşamasında ülke yönetiminde tek parti olarak yer alan Cumhuriyet Halk Partisi'nin örgütlü bir ikinci seçmen listesi de mevcut olduğu için, ikinci seçmenlerin hemen hemen tamamı bu partiden seçilen kişilerdi. Dolayısıyla seçimlerin ikinci aşamasında partiden aday olan kişiler zorlanmadan milletvekili olarak meclise girebilmişlerdir.¹⁸¹

Seçmen listeleri ise yargı denetim organları yerine her yörenin mülki amirlerinin oluşturduğu komisyonlar ve muhtarlar tarafından hazırlanmıştır. Listelere itiraz etme durumlarında ise pek kayda değer sonuçlar alınamamıştır. Listelerde isimleri yayınlanan seçmenler, oylarını açık bir şekilde kullanmışlardır. Bunun yanı sıra seçim kanunundaki daha da sakıncalı olan kısım, oyların gizlice sayılmasıydı. Oyların sayım işlemi ise çoğunlukla kamu görevlilerinden oluşan sandık kurulu ve üst komisyonlar tarafından yerine getirilmiştir.¹⁸²

Çok partili hayata geçiş denemesi ilk defa 1946 seçimlerinde olmuştur. O dönemin Türkiye'si koşullarıyla değerlendirildiğinde bu seçim Türk siyasi hayatında çok önemli bir yere sahiptir. Çünkü bu seçim, bir ilk olmasından dolayı demokratikleşme yolunda karşılaşılan bazı sıkıntıları ve sorunları da o devrede yanında getirmiştir. Seçimlerden önceki dönem savaş bitimine rastlayan yıllar, Türkiye'nin batılılaşma politikalarının en yoğun olduğu yıllardır. Bu nedenle devletçi ve seçkinci nitelikleri ağır basan Türkiye Cumhuriyeti, örnek olarak Batı'yı model almış ve kendini bu kültüre entegre etme çabaları onu otomatik olarak demokratikleşme hareketinin içine çekmiştir.¹⁸³

Bu gelişmeler yaşanırken muhalif bir parti olarak kurulan Demokrat Parti, tek dereceli ve demokratik bir seçimin yapılması için tepkisini belirtmiş ve diğer türlü seçimlere katılmayacağı şartını bildirmiştir. Bu durumun üzerine Cumhuriyet Halk Partisi, 5 Haziran 1946'da seçimlerinin tek dereceli olmasını, seçim kurullarının

¹⁸¹ Ahmet Demirel, *Tek Partinin İktidarı Türkiye'de Seçimler ve Siyaset*, 1923-1946, İletişim Yayınları, İstanbul, 2013, s. 48.

¹⁸² Çavdar, *age*, 2008, s. 45.

¹⁸³ Ahmet Demirel, *Tek Partinin İktidarı Türkiye'de Seçimler ve Siyaset*, 1923-1946, İletişim Yayınları, İstanbul, 2013, s. 49.

atanmış kişiler yerine belediye meclisi üyelerinden oluşmasını ve oyların gizli kullanılmasını öngören yasa çıkarmıştır. Alınan bu karar ile iki dereceli seçimler son bulmuş ve Türkiye Cumhuriyeti'nin demokrasiye geçişinde en büyük aşamalarından biri gerçekleştirilmiştir.¹⁸⁴

Demokrat Parti kuruluşundan itibaren büyümesi çok hızlı olmuştur. Kurulalı bir yıl bile olmadan partiye üye olanların sayısının bir milyonu geçtiği açıklanmıştır. Her ne kadar üye kabulünde titiz davranılmaya çalışılsa da çok sayıda kişi Demokrat Parti'ye katılmıştır. Birkaç kişi toplanıp bir araya gelip parti şubesi kurmuş ve parti merkezine haber etmişlerdir. Cumhuriyet Halk Partisi ilçe ve köy örgütleri Demokrat Parti'ye geçmeye başlamışlardır.¹⁸⁵

DP büyümeye devam ettikçe, partinin niteliği de değişmeye başlamıştır. İlk başlarda tek varlık nedeni olarak tek partili sisteme muhalefet konumunda gören halk, partiye katılmaya başlamıştır. Bu durumun oluşmasında Cumhuriyet Halk Partisi'nin halka karşı sert politik tutumlar içinde olmasının da etkisi vardı. Demokrat Parti, bürokratik devlet düzenine son verecek esaslı bir reform programını hedefleyerek iktidara gelmek istemiştir. Bu noktada halkın gözünde tüm baskılardan kurtulmak için büyük çare olarak görülmüştür.¹⁸⁶

Demokrat Parti'nin hızla genişlemesinin karşısında Cumhuriyet Halk Partisi 1947 genel seçimlerini bir yıl öne çekme kararı almıştır. Bu kararın temel amacı muhalefeti hazırlıksız yakalamak ve daha fazla güçlenmesini engellemektir. Böylelikle iktidar bir seçimi daha kendisinin kazanabileceğini ve dört yıl daha yönetimi elinde tutabileceğini düşünmüştü.¹⁸⁷

Demokrat Parti, henüz örgütlenmesini tamamlamış olmamasına rağmen seçim kampanyalarını yürütmüş ve yeni siyasi mücadele yolları belirlemiştir. Bu mücadelesine, seçim güvenliğinin sağlanması ve bu güvencenin yargı organlarıyla mümkün olduğunu vurgulamıştır. Seçimlere karşı hükümet ve bürokrasinin tarafsız olması gerektiğini, muhalefet tarafına ise baskı yapılmasının doğru olmadığını ifade etmiştir. Bu aşamada çoğunluk sisteminin bırakılıp nispi temsil sistemine geçilmesini, cumhurbaşkanlığı ile parti başkanlığının birbirinden ayrılmasını, anayasa ve yasaların gerektiği gibi uygulanmasını talep etmiştir.¹⁸⁸

¹⁸⁴ Mahmut Goloğlu, *Demokrasiye Geçiş 1946-1950*, Kaynak Yayınları, İstanbul, 1982, s.51.

¹⁸⁵ Kemal H. Karpat, *Türk Demokrasi Tarihi, Sosyal, Kültürel, Ekonomik Temeller*, Timaş Yayınları, İstanbul, 2010, s. 488-489.

¹⁸⁶ Feroz Ahmad, *Demokrasi Sürecinde Türkiye 1945-1980*, Hil Yayın, İstanbul, 2010, s. 31-32.

¹⁸⁷ Karpat, *age*, 2010, s.489.

¹⁸⁸ Şükrü Karatepe, *Tek Parti Dönemi*. İz Yayıncılık, İstanbul, 1997, s. 117.

21 Temmuz 1946 seçimleri adli denetim dışında, tek aşamalı, açık oy, gizli tasnif, çoğunluk seçim sistemi şeklinde yapılmıştır. CHP, 395 milletvekilliği alarak başarılı olan tarafken, DP ise 66 milletvekili alarak muhalif tarafta kalmıştır. Ayrıca 4 bağımsız aday da milletvekili olarak bu seçimlerde meclise girebilmiştir.¹⁸⁹

Bu seçimlerde sonraları çok eleştirilere maruz kalan iki temel sıkıntı ön plana çıkmıştır. Bunlardan birincisi seçimin gizliliğinin hiçbir şekilde sağlanmaması, ikincisi de seçim sonuçlarının olduğu gibi tarafsız bir şekilde açıklanmasına imkan sağlayacak herhangi bir denetim organının bulunmamış olmasıdır.¹⁹⁰

Demokrat Parti yapılan seçimde baskı, hile ve yolsuzluk yapıldığını ileri sürerek itirazda bulunmuştur. Hatta seçim öncesinde insanlara baskı yapıldığı ve oylar sayılırken hile yapıldığı savunulmuştur. İtirazlarda muhalefet partisinin aldığı oyların tutanaklara eksik olarak geçirildiği ve diğer yandan iktidar partisinin oylarının ise daha fazla gösterildiği belirtilmiştir. Yapılan bu itirazlardan hiçbir şekilde sonuç alınamamış ve 1946 seçimleri de tarihte Türkiye'nin en şaibeli seçimleri olarak yerini almıştır.¹⁹¹

1946 seçimlerinden Cumhuriyet Halk Partisi üstünlük sağlayarak çıkmış olsa da; Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde ilk defa kendisine rakip olacak bir muhalif parti ile sandalyeleri paylaşmıştır. İlk başlarda rakibini küçük gören, önemsemeyen iktidar partisi, muhalefetin aldığı sonuçlar ve hızla gelişmesi ilerleyen yıllara dair derin bir endişe uyandırmaktaydı.¹⁹²

1946 yılı seçimleri Türksiyasi hayatı için birçok bakımdan dönüm noktası olmuş ve bünyesinde farklı özellikleri barındırmıştır. En önemli özelliği Cumhuriyet tarihinde yapılan ilk çok partili seçim olmasıdır. Diğer bir yönü ise bu kadar önem arz ederken, demokratik olmayan bir biçimde uygulanmış olmasıdır. Seçimin gerçek tarihinden erkene alınması muhalefet tarafından yoğun tepkilerle karşılanmış ve bu hareket, muhalefet tarafından partinin güçlenmesine fırsat tanımadan acele ile seçime gidilmesi olarak tanımlanmıştır. Her ne kadar Cumhuriyet Halk Partisi kazanan taraf olsa da, artık kendisinin tek olmadığını ve karşısında ciddi bir güç olarak rakip olduğunu fark etmiştir. Bu durum da iktidar partisine demokrasi yolunda gerekli adımları atması gerektiğini ve kendisinde değişiklikler yapmasının zorunlu olduğunu hissettirmiştir. 1946 seçimleri, Türk halkının demokrasiye geçiş aşamasında

¹⁸⁹ Ahmet Demirel, *Tek Partinin İktidarı Türkiye'de Seçimler ve Siyaset (1923-1946)*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2013, s. 48.

¹⁹⁰ Taner Timur, *Türkiye'de Çok Partili Hayata Geçiş*, 3. Baskı, İmge Kitapevi, Ankara, 2003, s. 71.

¹⁹¹ Ahmet Demirel, *Tek Partinin İktidarı Türkiye'de Seçimler ve Siyaset, 1923-1946*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2013. s. 48.

¹⁹² Taner Timur, *Türkiye'de Çok Partili Hayata Geçiş*, 3. Baskı, İmge Kitapevi, Ankara, 2003, s. 72.

olgunlaştığının bir göstergesi olmuş ve sonraki aşamalarda bu yolda devam edileceğinin kanıtı sayılmıştır.¹⁹³

¹⁹³ Hakkı Uyar, **Tek Parti Dönemi ve Cumhuriyet Halk Partisi**, Boyut Yayıncılık, İstanbul, 2012, s. 91.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

TÜRKİYE'DE ÇOK PARTİLİ HAYATA GEÇİŞTE İÇ FAKTÖRLER

1929 yılından sonra dünya genelinde etkisi olan ekonomik kriz, Türkiye'de de ekonomik, siyasi ve sosyal alanları doğrudan ve dolaylı olarak etkilemiştir. Bu bakımdan hükümet tarafından ülkenin içinde bulunduğu ekonomik şartlar çerçevesinde bazı tedbirler alınmıştır. Alınan önlemler kriz yıllarını en az hasarla atlattı amaçlarken, savaş şartlarının yanı sıra dış politika da ihmal edilmemeye çalışılmıştır. Yaşam koşullarını iyileştirmeye yönelik olarak da bir dizi faaliyetler yapılmıştır. Varlık Vergisi, Toprak Mahsulleri Vergisi ve Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu bu faaliyetlere örnek olarak gösterilebilir. II. Dünya Savaşı sonrası uluslararası platformda oluşan siyasi ve ekonomik alanlardaki değişikliklerin Türkiye'nin siyasi ve ekonomik hayatına olan etkileri üzerinde durulacaktır. Ayrıca Türkiye'nin çok partili siyasi yaşama geçişindeki ülke içinde oluşan nedenler ve gerekçeleri ele alınacaktır.

3.1. Ekonomik Bunalımların Siyasetle İlişkisi

Coğrafi keşifler sonrasında dünyada siyaset ile ekonomi arasındaki etkileşim göz önüne alındığında siyasetin ağırlığının ekonomi lehine dönmeye başladığı görülmektedir. Sanayi devrimi sonrasında sosyal yaşamda önemli rol sahibi olan burjuva sınıfı siyasal alanda boy göstermeye başlamıştır. Bu durum yaşanan değişim ve dönüşüm sürecine öncülük ederek ekonomik, siyasal ve sosyal yaşamdaki faaliyetlerde daha belirleyici bir rol almıştır. Ekonomik şartlarda meydana gelen değişimler ülkelerin yönetim biçimini, devlet yapısını ve resmi kurumların kendi içlerinde işleyişi ile birbirleri arasındaki ilişkilerin ilerleyiş sürecini büyük oranda etkisi altına almıştır. Normal düzen dahilinde meydana gelen ekonomik gelişmeler, siyasal ve sosyal yaşamda dolaylı ve aşamalı bir etki yapmıştır. Ancak olağandışı durumlarda ise ekonominin siyasal ve sosyal yaşama olan etkisi farklı bir boyut kazanmıştır. Demokratik prensiplerin tam anlamıyla oturmadığı ve uygulanmadığı Türkiye gibi ülkelerde ülke içi ya da dışından kaynaklı ekonomik bunalım dönemlerinin politik ve idari yaşama olan tesiri gelişmiş ülkelere kıyasla oldukça farklı boyutta olmuştur. Yine aynı şekilde siyaset kurumu ile kamu bürokrasisi arasındaki ilişkilerde de gelişmiş ülkelere farklı özellikler yaşandığı görülmektedir. Bu ilişkilerde uluslararası sistem veya ülke içi kaynaklı ekonomik krizler belirleyici rol almaktadır. Ülkeyi tamamen etkileyen ekonomik krizler, siyaset ve bürokrasi ilişkilerini doğrudan ve dolaylı

etkilemişve bu etkilerin ülkenin demokratikleşme sürecine olan katkısı tartışma konusu olmuştur.¹⁹⁴

3.2. Türkiye’de Çok Partili Hayata Geçiş Öncesinde Ekonomik Durum

Cumhuriyetin kurulduğu yıllarda her alanda geri kalmış olan ülkeyi refah düzeye çıkarmak için kararlı bir ekonomik politikaya gereksinim duyuluyordu. Başlangıçta, Osmanlı döneminden kalan geleneksel ekonomi sistemi Cumhuriyet rejimiyle birlikte bir değişim geçirdiyse de ekonomik alandaki sorunların çözümü için yeterli olmamıştır. Osmanlı dönemine ait ekonomide usta-çırak ilişkisi üzerine bir yapılanma söz konusuydu. Bu durum da ekonominin devlet tekelinden bağımsız hareket etmesini engellemiş ve rekabete dayalı liberal ekonomi kurallarını geçersiz saymıştır. Devlet, piyasadaki rekabet ortamının hareketli kalmasını sağlarken rekabetin rekabeti bitirmemesi için de dikkatli davranmıştır. Bu durumun mümkün kılınması için, piyasada etkili bir denetimi sürekli tutmuş, tekelci eğilimlere müsaade etmemiş ve sosyal yaşamda refahın devamı için fiyat istikrarını şart olarak görmüştür. Kısacası "makul bir kârla yetinip aşırı rekabeti reddetme konusundaki genel eğilim" söz konusu olmuştur. Bu anlayış devlet için olduğu gibi zanaat mensupları ve tüccarlar için de yıllarca süren gelenek halini almıştır¹⁹⁵.

Cumhuriyet döneminde, Türk Devleti’ni içinden çıkılmaz vaziyette koyan bir başka sorun ise, Osmanlı İmparatorluğu’nu Avrupa’lı devletlerin açık pazarı konumuna getiren kapitülasyonlar olmuştur. Kapitülasyonlardan dolayı İmparatorluk içindeki el sanatları alanındaki üretim canlılığını kaybetmiş ve finansal yönden zor durumda kalınca Batı’ya bağımlı hale gelmiştir. İlk başlarda kapitülasyonlar verilirken bazı şartlar göz önünde bulunduruluyordu. Ekonomik alandaki ayrıcalıklarda fıkhi hükümlere ters düşmemesine, devletin siyasî, ekonomik ve malî yönden beklentilerini karşılmasına dikkat edilmiştir. Kapitülasyonlar konusunda özen gösterilen bir diğer husus, devlet sınırları dahilinde üretimi yapılmayan veya çok az olan kumaş, kalay ve çelik gibi maddeleri sağlamak ve hazinenin temel gelir kaynağı olan gümrük gelirlerini artırmayı esas almaktı. Fakat sanayi devrimi sonrası değişime uğrayan ekonomik şartlar Osmanlı’nın bu alandaki denetim gücünü azaltmış, Batılıların pazarı konumuna getirmiştir.¹⁹⁶

Türkiye Cumhuriyeti’nin, Osmanlı’dan devraldığı tüm bu olumsuz durumlara rağmen, Atatürk Lozan Antlaşması ile kazanılan siyasi özgürlüğü kaybetmemek için

¹⁹⁴ Gökhan Tuncel, *Ekonomik Krizlerin Türkiye’de Siyaset. Bürokrasi İlişkisine Etkisi*, Turgut Özal Uluslararası Ekonomi ve Siyaset Kongresi Bildiriler Kitabı Cilt I, 2010, s. 765.

¹⁹⁵ Ecehan Balta, *1945 Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu Reform mu? Karşı Reform mu?* Praksis Yayınları, İstanbul, 2002, s. 17.

¹⁹⁶ Karpat, *age*, 2010, s. 166.

ekonomik özgürlüğün de kaçınılmaz olduğunu savunuyordu. 17 Şubat 1923 tarihinde düzenlenen İzmir İktisat Kongresi'nin açılışında Atatürk bu düşüncesini şu sözleriyle dile getirmiştir: "Ulusal egemenlikiktisadi egemenlik ile pekiştirilmelidir." Atatürk'ün önderliğindeolan bu kongre ile Türkiye, liberal ekonomik sisteme geçmeye başlamış, özel teşebbüse gerekli destek sağlanarak korunması ve geliştirilmesi amaçlanmıştır.¹⁹⁷

İktisat kongresi sonrasında ekonomik alanda faaliyetler durmamış ve hükümet tarafından 1924 yılında Türkiye'nin ilk ulusal ticaret bankası olan İş Bankası açılmıştır. 1925 yılında da Sanayi ve Maadin Bankası kurulmuş ve bu banka ile sanayiye destekleyici kredi sağlanmıştır.Yıllardır çiftçilerden alınan ve devlet bütçesinin neredeyse %30'luk kısmını karşılayan Aşar vergisi, çiftçilerin de talepleri göz önüne alınarak kaldırılmıştır. Ekonomik alandaki bir diğer olumlu adım olan 1927'de çıkarılan "Teşvik-i Sanayi Kanunu" ile sanayi sektöründeki yatırımlara teşvik edilmeye çalışılmıştır.¹⁹⁸

1929 yılı ekonomik krizinden diğer dünya ülkeleri gibi Türkiye de derin yara almıştır. 1923 yılından itibaren hedeflenen liberal ekonomi anlayışı, zorunlu şartlardan dolayı yerini devletin müdahalesine bırakmıştır. Atatürk tarafından Dünyanın ve Türkiye'nin içine düştüğü ekonomik durum çok iyi tahlil edilmiş ve 1930 yılı itibariyle ülkenin içinde bulunduğu şartlara göre bazı tedbirler alınmaya başlanmıştır. Daha net bir ifade ile ekonomide devletin ağırlığı zamanla daha da artmış, devletçiliğin gerekli kıldığı ekonomik yasalar ve kurallar yürürlüğe konulmuştur. Aralarında tüccar, sanayici, işçi ve çiftçi temsilcilerinin yer aldığı bir grup ile kongre toplanmış olmasına karşın, alınan kararların büyük bir kısmı tüccarların ve büyük çiftçilerin lehine olduğu görülmektedir. Çünkü çiftçiler, kongrede büyük toprak sahiplerince temsil edilirken, işçi ve köylülerin talepleri, diğer kesimlerin çıkarlarıyla ters düştüğü için istenilen sonuç alınamamıştır. Bir süre sonra bürokrat ve eşraf kesimin yanında bulunduğu köylüler toprak reformu gibi radikal teklifler de bulunmuş ve hükümet kabul etmek zorunda kalmıştı. Bu durum hükümetin eşrafı karşısına almak istemediğini gösteriyordu.¹⁹⁹

1931 yılında açılan Merkez Bankası'yla ulusal ekonominin korunması daha kolay hale gelmiştir. Diğer yandan Osmanlı Bankası kapatılırken ve azınlıklara tanınan ulusal çıkarlara uygun olmayan karar ve uygulamaları da son bulmuştur. Devletçiliğe ait olan taşıyıcı ve sürükleyici nitelik, 1933 yılı itibariyle kurulan

¹⁹⁷ Balta, *age*, 2002, s. 3.

¹⁹⁸ Karpat, *age*, 2010, s. 176.

¹⁹⁹ Sina Akşin, *Türkiye Tarihi 4 Çağdaş Türkiye 1908-1980*, Cem Yayınevi, İstanbul, 2008, s. 54.

Sümerbank ile ulusal ekonomide yeni bir model oluşmasını sağlamıştır. Sovyet uzmanlarından alınan yardım ve Sovyet hükümetinin finansal desteği ile 1934 yılında da Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı düzenlenmiştir. 1935 yılında ise enerji ve maden işletmelerinin devlet denetiminde bulundurmak ve merkezden yönetimini sağlamak için Etibank kurulmuştur. Böylelikle Etibank hemen icraatta bulunarak yabancıların elinde bulunan bakır ve demir işletmelerini satın almıştır.²⁰⁰

Türkiye'nin yeraltı kaynaklarının araştırılması için Maden Tetkik ve Arama Enstitü kurulmuştur. 1938 yılında ise bir kamu bankası olarak örgütlenen Halk Bankası açılmıştır. Devletçilik ilkesinin etkin bir şekilde uygulamaya konulduğu bu dönemde dış ticaret ikili antlaşmalar çerçevesinde yürütülmüştür. İthalatta sınırlama getirilerek ülkenin dış borçlarında denge sağlanmış ve yabancı ülkeler karşısında Türk lirasının değeri korunmuştur. Birinci Sanayi Planı uygulamaya devam edilirken 1936 yılında Sanayi Kongresi toplanma kararı alınmış ve İkinci Sanayi Planı için hazırlıklara başlanılmıştır. Fakat dünya genelinde savaş rüzgarlarının esmesi üzerine bu plan geri çekilmiş ve 1938'de İktisadî Savunma Planı kabul edilmiştir.²⁰¹

3.2.1. İkinci Dünya Savaşı Esnasında Ülkenin Genel Durumu

Mustafa Kemal'in önderliğinde sürdürülen reform faaliyetleri siyasal, ekonomik ve kültürel alanlarda derinlemesine değişimleri getirmiştir. Cumhuriyet rejimi, Cumhuriyet Halk Parti'sinin yetkesi altında halk oylaması ve ulusal egemenlik ilkesi üstüne kurulu bir şekilde meşruluğunu sağlamlaştırmıştır. Cumhuriyet kurumlarının böylesine sağlam temeller üzerine kurulması sayesinde, 1938 yılı Atatürk'ün hayata gözlerini kapamasından itibaren de miras yine aynı kararlılıkla yerine getirilmeye devam ediyordu. Atatürk'ün bıraktığı yerden görevini devralma işi, en yakın çalışma arkadaşı ve dostu olan İsmet İnönü'ye düşmüştü. Cumhurbaşkanlığı görevine yeni geldiği sıralarda İnönü, Avrupa üzerinde çoktan kara bulutlar dolaşmaya başlamıştı.²⁰²

İkinci Dünya Savaşı yıllarında İnönü, Roma-Berlin mihverine bir takım ödünler vermek durumunda kalmıştı. Burada asıl amaç müttefik devletlerinin yanında yer almaktı. Savaş esnasında Türkiye tarafsızlığını koruyabilmiş ve savaşın etkileri rejimi güçlendirmişti. Yurt genelinde sıkıyönetim, basın-yayın organlarını sıkı denetim altında tutulmuş, güvenlik güçlerinin gücünün ve etkisinin artırılması yönünde uygulamalar başlamıştı. Bu süreçteki gelişmeler, ekonomi alanına da devlet müdahalesinin daha güçlü olmasına yol açmıştı. Bunun yanı sıra Türk ürünlerine olan talebin fazlalığı ve uygun fiyatlı oluşu dış ticaretin gelişimini sürdürmesini sağlamıştır.

²⁰⁰ Karpat, *age*, 2010, s. 165.

²⁰¹ Balta, *age*, 2002, s. 5.

²⁰² Orcun Türkay, *Türkiye'de Asker ve Siyaset*. Kitap Yayınevi, İstanbul, 2008, s. 53.

Ülke böylesine dar bir boğazdan geçerken bazı fırsatçı üretici ve tüccarlar büyük ölçüde vergi kaçırıp devlet denetiminden de sıyrılmış ve büyük servet sahibi olmuşlardır. Bilhassa iki grup savaştan büyük kazançlar elde etmiştir. Bunlardan birincisi yüksek tarım fiyatlarından yararlanarak kendilerine olağanüstü kar sağlayan Müslüman Türklerden oluşan toptancılardır. Diğer grup ise Türk dış satımının yüksek değerinden olduğu kadar vazgeçilmez dış alım kıtlığından da yararlanmasını çok iyi bilen İstanbul tüccarlarıdır ki, bunların çoğu Rum, Ermeni ve Yahudi asıllıydı.²⁰³

Stratejik konumundan dolayı hem “Müttefik devletler” hem de “Mihver Devletler” savaşta kendi taraflarında yer alması için Türkiye üzerinde baskı kuruyorlardı. Türkiye ise bu durumun tersine mümkün olduğunca savaşın içinde yer almamaya ve aynı zamanda savaşın maddi ve sosyal etkilerinden en yüksek derecede korunmaya gayret göstermiştir.²⁰⁴

Ekonomik yönden ülkeyi en fazla sarsan sebep ise savaş öncesinde yapılan hazırlık olmuştur. Çünkü savaş başladığı esnada Türk Silahlı Kuvvetleri donanım bakımından çok fazla eksiklikleri vardı ve bu eksikliklerin karşılanması için de ciddi oranda bir kaynak gerekiyordu. Bununla birlikte seferberlikten dolayı ordu büyütülmeye çalışıldığından gıda maddelerine olan talep de iyiden iyiye artmıştı. Ancak üretim yapan kesim bu talebi karşılaması gereken taraf iken, seferberlik durumundan dolayı orduya alındıkları için onlar da tüketici konumuna geçmişti. Bu durum da doğal olarak arz-talep arasındaki dengenin bozulmasına ve fiyatların hızlı bir şekilde artmasına yol açmıştı.²⁰⁵

Savaşın sürdüğü yıllarda ülkede uygulanan ekonomik politikalar ve tek parti işleyişi, halk arasında huzursuzluğun iyice artmasına neden olmuştu. Bu durum karşısında muhalefet büyümede hız gösterirken, iktidar partisi olan Cumhuriyet Halk Partisi içindeki bazı milletvekilleri de bu uygulamalara karşı ses çıkarmaya başlamışlardır. İç ve dış şartların da olgunlaşması ve hazır hale gelmesi, muhalefet uygulamaları için en önemli destekleyici olmuştur. Halk kanadında da güçlü bir potansiyel meydana gelmişti. Bu dönemde Türkiye’de oluşan burjuva sınıfı ve özel teşebbüs artık savaşın yol açtığı ekonomik şartlardan da faydalanarak siyasi olarak faaliyette bulunacak konuma gelmiştir. Savaş koşullarının yanı sıra 1945 yılı sonrasında başlayan dış dünyaya açılma, halk açısından da değişimlere neden olmuştur. Daha iyi hayat şartlarına sahip olmak ve kişisel ekonomik durumu iyileştirme

²⁰³ Türkay, *age*, 2008, s. 53.

²⁰⁴ Kamuran Gürün, *Türkiye’yi II. Dünya Savaşı’na Sokma Çabaları*, Belleken Yayınları, Ankara, 1998, s. 204.

²⁰⁵ Selcuk Özkan ve Abiden Temizer, *II. Dünya Savaşı Yıllarında Türkiye’de Karaborsacılık*. Cem Yayınevi, İstanbul, 2009, s. 1-2.

amacıyla faaliyetler başlamıştır. Tüm bu gelişmeler içinde Türk toplumu da yeni bir yapıya bürünmeye başlamıştır. Bu değişime verilecek ilk örnek halkın siyasi açıdan bilinçlenmeye başlaması olabilir. Artık vatandaş biliyordu ki, siyasi kimliği onun siyasi, ekonomik ve sosyal alanlarda isteklerini ifade edebileceği önemli bir araçtır. Çünkü dönem itibariyle iktidarda bulunan Cumhuriyet Halk Partisi, elit tabakaya doğru eğilim içinde olmaları, baskıcı muamelelerde bulunmaları ve Atatürk dönemine ait özelliklerinden uzaklaşmaya başlamaları halkın siyasette yeni bir oluşuma olan isteğini artırmıştır. Bu istek savaşın getirdiği ağır koşullarla daha da artmıştır. Şöyle ki, ülkede tarım alanında düşüş başlamış, halk daha da fakir hale gelmiş, ihracat azalmış, yatırımlar durma noktasına gelmiş, devlete mali kaynak sağlayabilmek için halktan ek ve yüksek oranlı vergiler alınmaya başlamıştır. Hükümet de tüm bu olumsuz gidişatı sebep göstererek çözüm uygulayamamıştır. Diğer yandan bu yıllarda sürekli yükselişte olan enflasyon ve karaborsacılık, Türkiye’de gayri resmi yollardan kârlar elde eden bir sermaye kesimi meydana getirmiştir. İktidarın sürdürdüğü devletçi ekonomik modelde oluşan bu kesim önemli bir sayıya ulaşarak muhalefet etmeye başlamıştır.²⁰⁶

II. Dünya Savaşı yıllarında fiyat artışının önüne geçemeyen hükümet, ordunun iâşesini karşılamak için yeni gelirlere ihtiyaç duymuştur. Normal vergiler yeterli olmayınca, olağanüstü vergiler tercih edilmeye başlanmıştır. Bunlardan birisi de Varlık Vergisi uygulamaları olmuştur. Bu uygulama ekonomik yönden çok siyasi yönden öne çıkmış ve ülkedeki ekonomik canlılığın önemli bir kaynağını oluşturan azınlıkların da ülkeyi terk etmesine neden olmuştur.²⁰⁷

II. Dünya Savaşı, ABD ve müttefik devletlerin galibiyeti ile son bulmuştur. Savaştan sonra uluslararası platformda oluşan siyasi ve ekonomik durum, Türkiye’nin siyasi ve ekonomik hayatına da yön vermiştir. Tek partili sistem ve kamu bürokrasisi yerini ülkede çok partili hayatabırakmış ve ekonomik alanda da serbest piyasa uygulanmalarına başlanmıştır.²⁰⁸

Savaşın ortaya çıkması, devlet eliyle yürütülen ithal ikameci sanayileşme politikalarının sekteye uğramasına yol açmıştır. Bilhassa ihracat ve ithalat sektöründe oluşan tıkanmalar, harp şartlarında bu politikaların devam ettirilmesini zor hale getirmiştir. Buna karşın, ekonomik yönden oluşan bu kaos ortamında, vurgun amaçlı kazançlarını büyüten ticaret ve tarım burjuvazisi, savaşın rantına el koyarak kısa

²⁰⁶ Kerem Karabulut, **1942 Tarihli Varlık Vergisine Bir Bakış**, Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmalar Enstitüsü Dergisi, Sayı: 11(27), 2005, s. 327.

²⁰⁷ Osman Akandere, **Türkiye’de Çok Partili Hayata Geçişte Rol Oynayan İç ve Dış Tesirler**, Doktora Tezi, Selçuk Üniversitesi, Konya, 1992, s. 133.

²⁰⁸ Karabulut, **age**, 2005, s. 327.

zamanda zenginleşmiştir. Savaşın ağır ekonomisini taşımak ise bilhassa emekçiler ve toplumdaki sabit gelir sahiplerine düşmüştür. Böylesine dengesiz bir ortam yaşanırken, artan karaborsa ve vurgunculuk süreci, siyasal yönetimin de önemli oranda içinden çıkılmaz bir duruma düşmesine sebep olmuştur. Temel tüketim ürünlerinde kıtlık yaşanması ve durmayan enflasyon, büyük halk kitlelerini yoksulluğa iterken, tarım ve ticaret burjuva kesimi ise kendisine rant elde etme peşindeydi. Siyasal iktidar bu duruma tepki göstermiş ve böyle kişilerin sorumsuz davranışlarına eleştiriler yöneltmiştir.²⁰⁹

Ülke hızla dar bir boğazın içine sürüklenirken siyasal iktidar, toplumun bütünlüğünü tehdit etmeye başlayan spekülasyon kazançlara karşı müdahalede bulunmaya ve bir takım önlemler almaya çalışmıştır. Bu haksız kazançları vergilendirmek için yeni bir iktisadi politika uygulamaya konulmuştur. Bu çerçevede Milli Koruma Kanunu ve Toprak Mahsulleri Vergisi yürürlüğe konulmuştur. Alınan önlemler kriz ortamına çözüm getirmek yerine siyasi iktidarın meşruiyetini zedelemiş, hakimiyet ve temsil bunalımının derinleşmesine yol açmıştır.²¹⁰

3.2.2. Milli Korunma Kanunu ve Etkileri

II. Dünya Savaşı'nın ilk zamanlarında Refik Saydam hükümeti ekonomik zorlukları bertaraf edebilmek için 18 Ocak 1940 tarihinde 3780 sayılı Milli Koruma Kanunu'nu yürürlüğe koymuştur. Milli Korunma Kanunu ile iktidar ekonomi üzerinde olağanüstü yetkilere sahip olmuştur. Bu kanunun hazırlanışındaki asıl gaye, harp esnasında bozulan ekonominin tamamını düzeltmek ve böylelikle toplumsal hayattaki dengeyi sağlamaktır. Yani kanun savaş süresince geçerli olacaktır.²¹¹

Kıtlık, enflasyon ve savaşın etkilerinin yansıdığı ekonomik koşullar; fiyatlar, kar oranları ve önemli ürünlerin dağıtımı gibi hususlarda tedbirlerin daha artırılmasını gerekli kılmıştır. Ayrıca kanun gereğince hükümet üretilen mal miktarını belirleyebilecek, gerekli görüldüğünde fabrika ve madenlere el koyabilecek, üretim ve dağıtımı kendi eliyle yürütebilecek, tüm fiyatları denetim altına alabilecek ve sıkıyönetim ilan edip mülk zapt etme yetkisine sahip olabilecekti. Milli Koruma Kanunu kapsamında vurgunculuğa yasak getirilmiş, bu işi yapanların ise para, hapis ve sürgün cezalarına çarptırılacağı belirtilmiştir. Bunun yanı sıra bilhassa ticareti millileştirme kapsamında birtakım eylemler öne sürülerek, kanunun uygulanmasıyla birlikte ithalat ve ihracat işi yapanları denetlemeye ve dış ticaretin bir kısmının devlet

²⁰⁹ Pınar Kaya Özçelik, *Demokrat Parti'nin Demokrasi Söylemi*, Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi, Sayı: 65(3), 2010, s. 1.

²¹⁰ Özçelik, *age*, 2010, s. 8.

²¹¹ Mahmut Goloğlu, *Demokrasiye Geçiş 1946-1950*, Kaynak Yayınları, İstanbul, 1982, s. 59.

eliyle yürütülmesini içeren kararlar alınmaya başlandığı belirtilmiştir. Bu alanda iç ve dış ticarete denetimleri sıkılaştırmak adına “ticaret ofisi” ve “iaşe müsteşarlığı” açılmıştır.²¹²

Bu kanun, her ne kadar bütçedeki açığı gidermek ve dengesiz gelir dağılımını yeniden ayarlamak amacıyla çıkarılmış olsa da, uygulama aşamasında amacından sapmıştır. Kanundaki bazı maddelerde üleştirmeler yapılması, fiyat denetimindeki tutarsızlıklar ve ithalat ve ihracat imkanları oluşturma, toprak ağaları ve burjuvazi içinde bir kesimin daha da palazlanmasını sağlamıştır. Hatta karaborsa, istifçilik, rüşvet ve nüfuz ticaretini tetikleyerek artırmıştır. Refik Saydam’ın vefatının üzerine yerine kurulan Saraçoğlu hükümeti bu durum karşısında strateji değişikliği yapmış ve Milli Koruma Kanunu’nu kaldırmıştır. Yeni kurulan hükümet ise bu zorlu ortamda çözümü vergilendirme alanında aramaya başlamıştır.²¹³

3.2.3. Varlık Vergisi ve Toprak Mahsulleri Vergisi

Yaşanılan savaşın olumsuz etkileri sebebiyle meydana gelen ekonomik sıkıntıları gidermek amacıyla çıkarılan Milli Koruma Kanunu’nun yetersiz kalması ve olumsuz neticeleri yeni tedbirler alınmasını gerekli kılmıştır. Şükrü Saraçoğlu yönetimindeki hükümet sıkıntıları azaltmak için 11 Kasım 1942 de 4305 sayılı Varlık Kanunu’nu yasalaştırmıştır. Kanunda verginin ne kadar alınacağı, ilgili mevzuatı, çıkarılış tarihi, verginin bildiri gibi bölümlerden oluşan 17 madde yer almaktadır²¹⁴.

Milli Koruma Kanununun uygulanması esnasında yapılan mal ve ürün fiyatlarına müdahalelerle istenen sonucun alınamaması ve savaş yıllarında varlıklı kesimin daha fazla zenginleştiği şikayetlerinin artması ekonomik kriz altında bunalan hükümetin savaş soyguncuları adı verdiği zenginleri hedefe koymasına neden olmuştur. Varlık Vergisinin asıl hedefi vergiye tabi olan yüksek kazançlı çiftçiler, emlak geliri 2500 ile 5000 Lira olan mülk sahipleri, ticari şirketler ve alım satım işiyle uğraşan büyük tüccarlardı. Çıkarılan bu vergi yasasının asıl hedefi bu kesimler olmasına rağmen uygulamada ülkede yaşayan yabancılara ve ecnebilere yönelik olmuştur. Yerli çiftçiler, şirketler ve tüccarlara uygulanan vergi miktarının dört katı oranında vergilendirme yapılmıştır. Aslında savaş yılları yerli ve yabancılar arasında yaşanan dengesizliklerin giderilmesi için zemin hazırlamıştır.²¹⁵

Ülkedeki yabancı tüccarların yaşam için önem arz eden malları ellerinde tutmaları, serbest piyasa koşulları nedeniyle istedikleri gibi fiyatlandırmaları ve

²¹² Cahit Kayra, *Savaş Türkiye Varlık Vergisi*, Tarihçi Kitapevi, İstanbul, 2011, s. 39.

²¹³ Akşin, *age*, 2008, s. 170.

²¹⁴ Cahit Kayra, *Savaş Türkiye Varlık Vergisi*, Tarihçi Kitapevi, İstanbul, 2011, s. 47.

²¹⁵ Akşin, *age*, 2008, s. 171.

karaborsa nedeniyle pahalılığın artması varlık vergisinin bunları önlemede bir araç olarak kullanılmasına yol açmıştır. Azınlık tüccar kesimi ithalatı ellerinde tutuyor, yerli tüccar ve iş yerleriyle çalışmamaya özen gösteriyordu. Yerli firmaların iş yapmaya uygun olmadığını deklare ediyorlardı. Böylece dış ülke tüccarlarıyla ticareti kendi tekellerinde barındırmak istiyorlardı. Bu kesim varlık vergisinin kendileri için yasalaştırıldığını öne sürerek şikayetçi olmuşlardır. Bu durum ülkenin özellikle Avrupa da eleştirilmesine sebep olmuştur. Ülkeler arasında yapılan tüm toplantılarda bu durum eleştirilerek devlet adamlarının yüzüne vurulmuştur. Birleşmiş Milletler Topluluğu'na üye olma sürecinde de kara bir leke olarak önlerine konulmuştur. İstanbul başta olmak üzere tüm büyük şehirlerde uygulanan Varlık Vergisi'ni veremeyenlerin bedensel çalışmaya yönlendirilmesi gibi uygulamalar ve artan şikayetler yüzünden daha fazla sürdürülemez olarak 1944 yılında bu uygulama yürürlükten kaldırılmıştır.²¹⁶

Bu vergi bir buçuk yıl kadar uygulamada kalmış ve bu süre sonunda elde edilen vergi gelirin neredeyse %85'ini oluşturmuştur. Varlık Vergisi uygulama aşamasında iktidar partisi ile muhalefet partisi arasında tartışmaların gündemini teşkil etmiştir. 1950 yılındaki seçimlerde Demokrat Parti'nin çoğunluğu kazanmasında bu durumun önemli fonksiyonu olmuştur. Türkiye'de ekonomik, sosyal ve siyasal alanlarda yaşanan değişimlerde Varlık Vergisi'nin de payı az olmamıştır.²¹⁷

Aslında bir tek ülkemizde değil dünyada pek çok ülkede Varlık Vergisi ile benzerlik gösteren uygulamalara rastlamak mümkündür. Bu kanun bugün bile hala tartışılmasının esas nedeni uygulama aşamasında yaşanan yanlışlıklar olduğu ifade edilebilir. Varlık Vergisi, kanunda belirtilen amacını fazlasıyla aşmış ve kısa süre içinde de haklılığını ve hukukliliğini yitirmiştir. Kanun çıkarıldığında toplanması beklenen rakam 465 milyon lira iken 311 milyon liraya ulaşılabilmiştir. Varlık Vergisi ile beklenen kazanç sağlanamadığı gibi zengin daha da zenginleşmiş, küçük esnaf yok olmaya sürüklenmiştir.²¹⁸

Varlık Vergisi'nden sonra çiftçileri de yüksek rakamlarda vergiye tabii tutan Toprak Mahsülleri Vergisi 1943 yılının Haziran ayında Türkiye Büyük Millet Meclisi tarafından kabul edilmiştir. Bu verginin çıkarılmasının temel nedeni, tarım ürünlerindeki artışlardan yararlananları hedef almaktı. Bir diğer neden de, diğer vergilerde olduğu gibi İkinci Dünya Savaşı süresinde devletin olağan dışı giderlerini karşılamak ve ekonomide dengeyi sağlamaktı. Bu vergi de yine olağanüstü özellikler

²¹⁶ Karpat, *age*, 2010, s. 205.

²¹⁷ Mahmu Goloğlu, *Demokrasiye Geçiş 1946-1950*, Kaynak Yayınları, İstanbul, 1982, s. 174.

²¹⁸ Cahit Kayra, *Savaş Türkiye Varlık Vergisi*, Tarihçi Kitapevi, İstanbul, 2011, s. 52.

taşımakta ve geçici olduğu bilinmekteydi. Cumhuriyet'in kuruluşu ile birlikte yürürlükten kaldırılan eski Aşar Vergisi'nin farklı bir modeli olup, devlete sağladığı gelir miktarı 223 milyon lira olmuştur.²¹⁹

Çiftçiden alınan bu vergi tahıldan, bakliyattan ve diğer şekli ürünlerden mal olarak ya da nakit para şeklinde alım gerçekleştirilmekteydi. İlk zamanlarda ürünün elde edildiği köylerde vergi tahsil edilirken, daha sonraları belli bölgelerde toplama merkezlerinde bu işlem gerçekleştirilmeye başlanmıştır. Vergi oranı olarak ise ilk başlarda % 8 ile %12 arasında değişirken, sonradan %10 olarak sabit hale getirilmiştir. Toprak Mahsulleri Vergisi, Varlık Vergisinin bütünleyicisi gibi görülse de ikisi arasında uygulama açısından ayrılıklar bulunmaktadır.²²⁰

Toprak Mahsulleri Vergisi kapsamında haciz şeklinde bir yaptırım yer almamaktadır. Vergiye mükellef olanlar da birkaç tane çiftlik sahipleri dışında tamamı fakir çiftçilerden oluşmaktaydı. Bu çiftçilerin çocukları da askere alınmıştı ve üstüne bir de askerlik vergisi ödemek zorunda bırakılmışlardı. Toprak Mahsulleri Vergisi eksiksiz bir şekilde toplanmış ve bu vergiyi ödemediğinden dolayı kimse hapis cezası almamıştır. Bu vergi ile istenen sonuca ulaşılmıştır. 1943 ve 1944 yıllarında Türkiye'de hükümet bütçedeki açığı bu vergi sayesinde kapatabilmiştir.²²¹

3.2.4. Topraklandırma Kanunu ve Etkileri

II. Dünya Savaşı sonrasında 1945 yılı itibariyle Türkiye'de politik kuvvet ile ekonomik kuvvet arasındaki kavga bambaşka bir boyuta bürünmüştür. Cumhuriyet Halk Partisi, milli birliğin ve sermaye birikiminin güvenceye alınması amacıyla tekrar üretimin yeterli seviyeye getirilmesini öngören politikalarla git gide keskinleşmeye başlamıştır. Dayatılan politikalar, bilhassa ticaret ve tarım burjuva kesiminin menfaatlerini geçmeye başladığında ise, siyasal iktidar mücadelesinde şiddet artmış ve Cumhuriyet Halk Partisi'ni iktidardan uzaklaştıracak olan parti içindeki çatışmanın düğmesine basılmasına sebep olmuştur. Çiftçiyi topraklandırma Kanunu da bu çatışmanın ortaya çıkışında büyük role sahiptir.²²²

Savaş bitmesine karşın İsmet İnönü'nün ağırlığıyla yürürlüğe giren 4753 Sayılı Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu, Varlık Vergisi'ne göre halkı daha fazla oranda alakadar eden bir yasa olup yönetime karşı eleştirilerin yoğunlaşmasına neden olmuştur. Kanun, toprağı olmayan ya da az olan köylüler ile çiftçilikle uğraşmak isteyen kişilere, geçimlerini karşılayacak kadar toprak dağıtımında bulunmak ve

²¹⁹ Kayra, *age*, 2011, s. 207.

²²⁰ Karpat, *age*, 2010, s. 202.

²²¹ Karpat, *age*, 2010, s. 204.

²²² Erdal İnce, *Köylüyü Topraklandırma Kanunu'nun Türk Siyasal Yapısının Oluşumu Üzerine Etkileri*, Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi, Sayı: 13, 2006, s. 59.

verilen toprağın aralıksız bir şekilde işletilmesi için gerekli donanımı sağlamak amacını taşımıştır. Kanunda sözü geçen dağıtım yapılacak topraklar; hazine, vakıf ve belediye arazilerinden ve 5.000 dönümden büyük çiftlik sahiplerinden istimplâk yoluyla elde edilecekti.²²³

Bu kanun, iktidar kanadındaki gruplar arasında yaşanan çekişmeler doğrultusunda, tarım ve ticaret burjuva kesiminin ekonomik yönden güçlenmesini, siyasi ortamlarda da etkin olmaya başlamaları ve yönlendirme girişimlerinden kaynaklı bir bilinçle, bilhassa geniş toprak sahiplerinin, topraklarına el koyma yetkisine sahip olma imkanını sağlayacaktı. Böylelikle bu zengin kitlenin maddi güçleri kırılacak, denetim altında olacak ve siyasi varlıklarının aza indirgenmesi amacına bu kanunun hizmet ettiği söylenebilir. Kanunun maddeleri görüşülürken tartışmalar yaşanmış ve özellikle 17. madde gerginliği zirve noktasına taşımıştır. Topraklandırma Kanunu'nun 17. maddesi şu şekildedir:

“Topraksız veya az topraklı olan ortakçılar, kiracılar veya tarım işçileri tarafından işlenmekte bulunan arazi, o bölgede 39. madde gereğince dağıtmaya esas tutulan miktarın bir çiftçi ailesinin geçinmesine ve aile fertlerinin iş kuvvetlerinin değerlendirilmesine yetecek kadar arazi kendi seçtiği yerde üç katı sahibine bırakılmak şartıyla yukarıda yazılı çiftçi ve işçilere dağıtılmak üzere kamulaştırılabilir. Sahibine bırakılacak olan arazi 50 dönümden aşağı olamaz. Bu madde hükmünün uygulanmasında 15. ve 16. maddelerin hükümleri (geniş ve orta topraklarda dağıtım düzeni) işlemez. Geçici mevsim işçileri hakkında bu hüküm uygulanmaz. İşçinin geçici işçi olup olmadığını Tarım Bakanlığı belli eder.”²²⁴

Aslında bu madde nüfusun en yoğun olduğu bölgelerle alakalı hükümler içermektedir. Kanun gereğince devlete, vakıflara ve belediyelere ait topraklar yeterli olmazsa, yarıcılar, kiracılar ve ırgatların işlettiği 2000 veya daha az dönümden oluşan mülkler dahi kamulaştırılacak, bu arazilerin değerleri ise sahiplerine, uzun süreli vadeler biçimde karışık bir yöntemle ödeneceği belirtilmektedir. 17. maddenin hakikaten uygulamaya geçirilmesi, köy ve kasabalarda orta büyüklükte toprak sahipleri sınıfının yok olması anlamını taşımaktaydı. Bu madde 1950 yılına kadar yürürlükte kalmasına karşın hiçbir şekilde uygulanmamıştır.

Topraklandırma Kanunu görüşülmeye başlanmasıyla beraber, Meclis içinde iki grup oluşmuştur. Gruplardan birisi kanunu desteklerken diğer taraf kabul etmemiştir. Cumhuriyet Halk Partisi, bu kanun ile köylülere vaadini yerine getirmek ve onların desteğini almak istiyordu. Kanun tasarısı, Meclis Genel Kurulu'na ulaşmadan önce

²²³ Karpat, *age*, 2010, s. 207.

²²⁴ Doğan Avcioğlu, *Türkiye'nin Düzeni*, Tekin Yayınları, İstanbul, 1987, s. 495.

geçici komisyonda 3 ay kadar üzerinde tartışılmıştır. Bu komisyona başkan olarak İzmir Milletvekili Rahmi Köken, sözcü olarak da Aydın Milletvekili Adnan Menderes görevlendirilmiştir. Meclis'te tartışmalar sürerken 17 Haziran seçimleri için de çalışmalar hızlanmıştı. Muhalefetin artık partileşeceği kesin gibi görünüyordu.²²⁵

7 ay süren bütçe görüşmeleri ardından, Başbakan Saraçoğlu tarafından 29 Mayıs 1945'te Meclis'te güvenoyuna gidilmesine karar verilmiştir. Oylamanın neticesinde 359 milletvekili hükümete güvenoyu verirken ve 7 milletvekili ret oyu kullanmıştır. Bu durum muhalefetin hangi isimlerden oluşacağını ortaya koymuştur. 7 muhalif vekilinin bu oylamayla belirmesi ve Recep Peker gibi birisinin de muhalefetin arasında yer alması CHP içinde herkesi şaşırtmıştır. CHP karşısında yer alan tehlikeyi ortadan kaldırmak ve bu grubu dağıtmak için hükümet bünyesinde değişikliğe karar vermiş ve 7 Haziran 1945'te yeni bir muhalefet grubunun oluşumunu sağlamıştır.²²⁶

Menderes, 17. madde dışında, Topraklandırma Kanunu için desteğini duyurmuştur. Fakat gerçekleştirilen görüşmelerde Alaeddin Tiritöğlu ve yanında yer alan 321 kişinin verdiği soru önergesi ile 17. madde onaylanmıştır. Kanundaki diğer maddeler de hızlıca görüşülüp kabul edilmiştir. Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu'nun etkisiyle ortaya çıkan en mühim hadise karşıt görüş hareketinin ortaya çıkması olmuştur. Bu kanun CHP'nin ileri gelen destekçilerinden toprak ağaları tarafından da tepkiyle karşılanmıştır. Kanun tam olarak uygulanma imkanı bulamamış ve 1950 genel seçimlerinden önce toprak beylerine bir taviz olarak değişiklik yoluna gidilmiştir. Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu'nun Meclis'te görüşülmesinin bir diğer etkisi de Aydın Milletvekili olan Adnan Menderes'in siyasette tanınması ve kamuoyu ve basında ön plana çıkması olmuştur.²²⁷

3.3. Politika ve Ordu İlişkisi

II. Dünya Savaşı'nın ağır etkileri yaşanırken uluslararası platformda ülkeler için politika ve ordu ilişkisi öne çıkan konu olmuştur. Diğer ülkelerde olduğu gibi Türkiye'de de dış politik adımlarda ordunun görüşü alınmaya başlanmıştır. Özellikle bağımsızlığını yeni elde eden ülkelere bakıldığında ordunun daha önemli role sahip olduğu görülmektedir. Öncelikle bu durumun nedeni bu ülkelerin birçoğunda bağımsızlık mücadelesi verilmiş ve bu mücadelenin sonunda zaferle çıktığında silahlı mücadelede bulunan grup bağımsızlık sonrası düzenli silahlı kuvvetlere

²²⁵ Goloğlu, *age*, 1982, s. 28.

²²⁶ Haytoğlu, *age*, 1997, s. 84.

²²⁷ Osman Akandere, *Türkiye'de Çok Partili Hayata Geçişte Rol Oynayan İç ve Dış Tesirler*, Doktora Tezi, Selçuk Üniversitesi, Konya, 1992, s. 366.

dönüşerek ülke yönetiminde söz sahibi olmuştur. Kısacası bu ülkeler kurtuluşunu ve bağımsızlığını sahip oldukları orduya borçludurlar. İkinci bir neden de, bu ülkelerde sivil toplum tam olarak oluşumunu tamamlamadığı için ordu elindeki silahla daha güçlü yere sahiptir. Üçüncü sebep olarak ise bu ülkelerde askeri darbelerin çok sık yaşanması gösterilebilir. Tüm bu sebeplerden ötürü ordu siyasal alanda önemli bir konum edinmiştir. Tarihi süreç göz önüne alındığında gelişmekte olan ülkelerde modernleşmenin önünün açılmasında ve milliyetçiliğin gelişmesinde ordunun önemli rolü üstlendiği görülmektedir. Çünkü siyasal sistemin kendine ait meşruiyet kazanmasında ordu bir tür hegemonik araç konumundadır. Türkiye açısından değerlendirildiğinde ise ordunun dış politikada ciddi söz sahibi olmasının sebebi, bu kurumun siyaset ortamında ve halkın gözünde ayrıcalıklı yerde olmasındandır. Türk devleti yapı itibarıyla pretoryen nitelik taşımaktadır. Politika–ordu ilişkilerini ifade etmekte sıklıkla kullanılan bu kavram ordunun siyaseti, gözetim ve denetim altında bulundurması anlamını taşımaktadır.²²⁸

İlk olarak ordunun Türk toplum ve siyasi hayatında yerini ele almak doğru olacaktır. Bu mevzu ile ilgili olarak başlangıçta Türk ordusunun sahip olduğu ağırlıklı konumunun, temeline inmek konuyu daha anlaşılır hale getirecektir. Türk ordusu pek çok bakımdan pretoryen niteliklere sahiptir. David Rapaport tarafından pretoryen devlet yapılanması, gücün öneminin en zirveye çıkarıldığı devlet türü şeklinde tanımlanmıştır. Bunun yanı sıra, Pretoryenizm illaki belirli bir yönetim şekli ile bağlantılı olmak zorunda da değildir. Daha açık ifade etmek gerekirse, protoryenist devletler muhakkak en demokratik ya da en despotik devletlerdir demek mümkün değildir. Türk siyasetinde ‘korumak ve kollamak’ şeklinde anlama gelen bu ordu modelinin temel özelliği ‘muhafız’ ordu niteliğine sahip olmasıydı. Türk ordusu bu muhafız olma özelliğini rejimi koruyup kollamak şeklinde yerine getirmektedir. Bu özelliğin altında yatan en önemli etken bu ordunun Cumhuriyeti kurmuş bir kurum olmasıdır. Türkiye genelinde bilhassa Kemalist rejim hakkında, mevcut rejime karşı yöneltilen eleştirileri bu nedenle direkt olarak kendi üstüne alma eğilimi göstermektedir. Diğer bir açıdan ele alındığında ordu, devleti meydana getiren parçalardan bir tanesidir. Bu nedenle geniş bir açıdan konuya yaklaşarak devletin toplum ve siyaset için ne anlam ifade ettiğini belirlemek gerekir. Ülkemizde ordunun yanı sıra bir bütün olarak devlet de toplum üzerinde bir güç olarak durmaktadır. Yani ordu-devlet özdeşliği, ordunun devleti etkileme ve hatta denetimi altına alma gücünün kaynaklarından birini teşkil etmektedir. Ordu kendisini devlet ile bir bütün

²²⁸ İlhan Uzgel, *Türk Dış Politikasında “Sivilleşme” ve Demokratikleşme Sorunları, Körfez Savaşı Örneği*, AÜSBF Dergisi, Sayı: 53(1), 1998, s. 309.

olarak görmekte, devleti oluşturan bir parça olmasına rağmen çoğu zaman kendisini bütünü yerine koymaktadır. Tarihi açıdan devlet, topluma tepeden hükmeden konumuyla zaten zayıf durumda olan sivil halka ve onun önemli bir bölümünü oluşturan burjuvaziye karşı da göreceli özerkliğini korumuştur. Ordu ise daha hususi sebeplerden ötürü devlet diğer kurumlarına kıyasla daha fazla özerk bir yer edinmiştir.²²⁹

Türk siyasi hayatında Türk Silahlı Kuvvetleri'nin rolü her daim önlerde olmuştur. Bu durumun başlamasına neden olan olay 27 Mayıs darbesidir. 1826 yılına gidildiğinde Yeniçeri Ocağı'na son verilmesi ve Tanzimat döneminde sivil bürokratları güçlenmesiyle sistemde nüfuz kaybeden askerlerin siyasetteki ağırlığı, II. Meşrutiyet'in ilan edilmesiyle tekrar görünmeye başlamış ve 1913 Bab-ı Ali Baskını ile zirveye ulaşmıştır. İlerleyen zamanlarda İmparatorluk ve Cumhuriyet için asker, kaderini yönlendirme de önemli rol oynamıştır. Türk ordusu, Cumhuriyet'in kurulmasıyla koruyuculuk misyonunu en ileri seviyeye taşımıştır. Her ne kadar Türk Silahlı Kuvvetleri, 1945 yılı sonrası demokratikleşme sürecinin karşısında yer almışsa da, 1954'ten ordunun içindeki bazı bireyler sonra müdahalede bulunmak için hazırlık yapan cuntalara sahip çıkmıştır.²³⁰

Halk Partisi, çok partili rejime geçiş kararından ve Demokrat Parti'nin örgütlenmeye başlamasından sonra uyum problemiyle karşı karşıya kalmıştır. 5 Mayıs 1949 tarihinde 5396 sayılı Milli Savunma Bakanlığı'nın kuruluş ve görevlerine dair kanun ile Türk Silahlı Kuvvetlerinin de rejimdeki hukuki konumu belirli hale gelmiştir. Demokratik yönetimin gereği olarak Genel Kurmay Başkanlığı, Milli Savunma Bakanlığı'na bağlanmıştır. Ancak bu iki kurum arasında 1960 yılına kadar devamlı bir gerginlik olmuştur. Ordu demokrasiye ait ümidini ilk olarak Cumhuriyet Halk Partisi'nin gidişine bağlamış, ama Demokrat Parti ile umduğunu bulamayınca; bu defa da bu partinin gidişine aynı duyguları yöneltmiştir. Her şeye rağmen demokrasiye kavuşan Türkiye'de siyasi hayatın ayrılmaz bir parçası olan ordu, devamlı olarak demokrasiye olan bağlılığını hatırlatma gereksinimi duymuştur. Açıkçası ordu, rejimin bekçiliğini yaparken aynı zamanda vatanın da iyiliği için hizmet ettiğini düşünmektedir. Bu durum ayrıca ordunun etkinliğini ve otoritesini yitirmemek istediğinin en açık kanıtıdır.²³¹

²²⁹ Uzgel, *age*, 1998, s. 310-312.

²³⁰ Tanel Demirel, *2000'li Yıllarda Asker Ve Siyaset Kontrollü Değişim İle Statüko Arasında Türk Ordusu*, SETA Analiz, Sayı: 8, 2010, s. 4-5.

²³¹ Ümit Özdağ, *Demokrat Parti Döneminde Ordu-Siyaset İlişkileri ve İhtilalin Nedenleri*, Boyut Yayınları, İstanbul, 1997, s. 23.

Bu dönemde ordunun iktidardan bir takım beklentileri ve talepleri bulunmaktaydı. Öncelikli olarak modern silahlar, subay heyetinin ve yaşlanan Yüksek Kumanda Heyetinin yeniden ele alınması ve subayın toplumdaki saygınlığının korunması beklentiler arasındaydı. Milli Savunma artık tam anlamıyla anlayış inkılabı ihtiyacı içindeydi. Çünkü artık aranan nitelik yaşta olgunluk yerine ehliyet ve bilgi üzerine donanımlı personel politikası izlenmeliydi. Demokrat Parti de milli savunma için ileri sürdüğü köklü ve rasyonel bir reformu öngören fikirleri, partinin temsil ettiği sınıfların arzu ve hedefleri ile bağdaştırmanın mümkün olamayacağına inanıyordu. Atatürk'ün vefatından önce bile siviller arasındaki gibi askerler arasında da fikir akımları vardı. Çoğunlukla genç subaylarla yüksek rütbeli subaylar arasındaki tartışmalar kimi zaman gizliden kimi zaman da açıktan yapılıyordu. Aslında bu tartışmalar siyasi gibi görünse de askeri anlayış üzerineydi. Genç subaylar "Topyekün seferberlik prensibi" adını verdikleri yenilikler etrafında düşünce birliği yapıyorlardı. Bu prensip, halkın her alanda seferberliğe hazırlanması ve hazırlatılması ilkesini taşıyordu. Yani eğitimden ekonomiye kadar her sahada hazırlıktan bahsediliyordu.²³²

²³² Özdağ, *age*, 1997, s. 28.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

TÜRKİYE'DE ÇOK PARTİLİ HAYATA GEÇİŞTE DIŞ FAKTÖRLER

II. Dünya Savaşı devam ederken Türkiye'nin izlediği politika, ülkenin stratejik durumu ve konumunun önemi savaşta yer alan Müttefik ve Mihver devletlerin dikkatlerini Türkiye'nin üzerine yoğunlaştırmalarına neden olmuştur. II. Dünya Savaşı sırasında ve sonrasında bu ülkelerin Türkiye üzerinde etkileri görülmeye başlanmıştır. Yaşanan olumsuzluklardan doğan iç ve dış güvenlik endişesi, Türkiye'nin savaş ülkeleriyle özellikle Batı Bloğu ülkeleriyle görüşme ve mutabakatlar yapmasına katkı sağlamıştır. Bu durum iktidarda olan Cumhuriyet Halk Partisi'nin hem siyasal anlayışında hem de çok partili hayata geçme konusunda fikirlerinin değişmesine neden olmuştur. Bu dönemde en büyük etki Amerika Birleşik Devletleri ile olan ilişkilerle ortaya çıkmıştır. Bu ilişki ülkenin NATO'ya girmesini, Truman ve Marshall yardımı gibi sonuçları sağlamıştır.

4.1. II. Dünya Savaşı Sırasında ve Sonrasında Dünyadaki Genel Durum

I. Dünya Savaşı sonrasında Fransız ve İngilizlerin öncü olduğu ve diğer batı ülkeleri tarafından adil bulunmayan Versay Barış Antlaşması 1939 yılında bozuldu. Arnavutluk, İtalya tarafından işgale maruz kaldı. Almanya ise 1938 de önce Çekoslovakya'yı sonrasında ise Amerika'nın tüm uyarılarına rağmen 1 Eylül 1939'da sosyal ve ekonomik yönden kendisi için önem arz eden Polonya'yı işgal etti. Bu işgal öncesi Sovyetler Birliği ile antlaşma yapılmıştı. Diktatör yönetiminde bulunan bu iki devletin böyle bir durum yaşamaları diğer batı ülkelerinin dikkatini çekmiştir. Bu gelişmeler üzerine İngiltere ve Fransa Almanya'ya savaş ilan ettiler. Böylece II. Dünya Savaşı başlatılmış oldu.²³³

Almanya'nın sürdürdüğü saldırgan politikası gereği 1940 yılında Hitler Danimarka ve Norveç'i işgal etti. Sonrasında Hollanda ve Belçika'ya girerek Fransa'yı kuşattı. Aniden gerçekleştirilen bu kuşatmaya direnemeyen Fransa 22 Haziran 1940'ta Almanya'ya teslim oldu. Müttefik İtalya, Yunanistan'a saldırdı fakat başarısız oldu. İtalya'ya yardım etmek isteyen Hitler daha sonra gerçekleştireceği Sovyet Rusya hareketinde kendisini tehdit edebilecek Yugoslavya'yı daha sonra ise Nisan 1941'de Yunanistan'ı işgal etti. Hitler kendi izlediği politikalara uymayan Josef Stalin'in SSCB'sine karşı 22 Haziran 1941'de savaşarak kısa sürede Avrupa'da Rusya'ya ait olan tüm topraklara el koydu. 27 Eylül 1940 tarihinde Almanya ve İtalya antlaşma imzaladılar. Bu tarihlerde Uzak Doğu'da Japonya Almanya gibi işgal politikası izleyerek egemenlik alanını genişletmişti. Bu durum ABD'nin çıkarlarına dokunmuştur. ABD'nin tüm uyarılarına rağmen işgale devam eden Japon askeri hükümeti 7 Aralık

²³³ Fahir Armaoğlu, *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi, 1914 - 1980*, İş Bankası Yayınları, İstanbul, 1988, s. 359.

1941'de ABD'nin Hawaii'de bulunan Pearl Harbor limanındaki askeri üs ve gemilerine ani bir baskın yaparak ABD'ye savaş ilan etmiştir. Amerika Birleşik Devletleri önce Japonya'ya daha sonrada Almanya'ya savaş ilan etti. Hitler Sovyetler Birliği'ne saldırdı. Bunun üzerine Sovyetler Birliği İngiltere ile mütabakat imzaladı. Bu mütabakata ABD de katılınca bir tarafta Almanya, İtalya, Japonya diğer tarafta ABD, İngiltere ve Sovyetler Birliği olmak üzere savaşın tarafları netleşti.²³⁴

ABD Pasifikte Japonya'ya, İngiltere ile beraber Avrupa'da İtalyan ve Alman askeri birliklerine saldırarak onların ilerlemelerini durdurdu. Almanya'nın Sovyet Rusya'daki ilerlemesi de durduruldu. Almanya tüm cephelerde gerilemeye başladı. 1944'te Almanya ve müttefikleri savaştıkları tüm cephelerde yenilgi almaya başladılar. 7 Mayıs 1945'te Almanya teslim oldu. Almanya'nın yenilgisi üzerine müttefiki Japonya'nın teslim olmak istemesi üzerine Amerika Japonya'nın Hiroşima ve Nagazaki şehirlerine atom bombasıyla saldırdı. Büyük tahribat yaratan bu saldırının ardından 2 Eylül 1945'de teslim oldu. Savaşın galibi ülkeler yeni antlaşmalar imzalayarak yeni dünya dengesini belirlemeye başladılar. Bu durum savaş sonrasında yeni bir ayrışma ve kutuplaşmanın da ortaya çıkmasına neden olmuştur.²³⁵

4.2. Türkiye'nin II. Dünya Savaşı'nda ve Sonrasında Uyguladığı Politikalar

Türkiye, coğrafi ve jeopolitik konumundan dolayı savaşın tüm maddi, siyasi ve askeri ağırlığını taşımak mecburiyetinde kalmıştır. 1945 yılında savaşta galip gelen Müttefik devletler, Mihver bloğundaki yıkılışla ortaya çıkan boşlukta iyi bir yer alabilmek için, karşılıklı başlayacak bir yarışın da hazırlığı içerisindeydiler. Aynı yılın Ocak ayında Sovyet orduları Berlin'e yaklaşmışken, İngiltere ve Amerika tarafı Almanya sınırlarına ancak gelebilmişlerdi. Aslında İnönü ve Saraçoğlu, Sovyetler Birliği'nin gücü konusunda Churchill'e çok önceden uyarılarda bulunmuşlardı. Bu sebeple, Müttefiklerin Türkiye'yi savaşa çekme baskıları karşısında Türkiye şart olarak, Sovyetler ile anlaşma yapmayı ve kendisi ile Müttefiklerin savaş planını birleştirmeyi sunmuştur. Almanya'nın çöküşünden itibaren, Avrupa'daki güç dengelerini Sovyetler bozarak Balkanlara yerleşmesi Türkiye'yi endişelendirmiştir. Bu şartlarda, Türkiye, Müttefik devletlerinin isteklerine uyarak Mihver ülkeleriyle olan tüm ekonomik ve siyasi ilişkilerini bitirmiştir. İngiltere ve Amerika'dan talep edilen ekonomik ve siyasal güvenceler alınmasıyla birlikte Almanya ile olan bağlar koparılmıştır. Türkiye'nin Amerika ve İngiltere'den bu tür bir talepte bulunmasının bir

²³⁴ Armaoğlu, *age*, 1988, s.419.

²³⁵ Necdet Ekinci, *Türkiye'de Çok Partili Düzene Geçişte Dış Etkenler*, Toplumsal Dönüşüm Yayınları, İstanbul, 1997, s. 248.

tek sebebi vardı; karşısından bir tehdit olarak gördüğü Sovyetler Birliği karşısında toprak bütünlüğüne ve bağımsızlığına sahip çıkabilmektir. Savaşın sonlarına doğru yaklaşıldıkça Müttefikler Almanya'yı tamamen bitirmek için daha kararlı bir şekilde ilerliyorlardı. Bu durum Türkiye için de zorlu bir sürecin başlayacağını sinyallerini veriyordu. Bundan sonra karşı tarafta yer alan ülkeler arasında, önceki siyasetini devam ettiremeyeceğinin farkındaydı. Tüm bu bunalımlar içerisinde olan Türkiye, haklı bir şekilde kendisini "Sovyet tehdidi"nin bir hedefi olarak görüyordu.²³⁶

Savaş, Avrupa'da hakimiyet kurmak isteyen Almanya ve İtalya, Uzakdoğu'da hakimiyet kurmak isteyen Japonya için yenilgi getirmişti. Bu durum aynı zamanda bu ülkelerin sahip olduğu ideolojilerden faşizm ve ırkçılığın da yenilgisi demek oluyordu. İlerleyen sürede dünyada boy gösterecek olan ideolojiler demokratik-kapitalist ve komünist düşünceler olacaktı. Türkiye de 1939 yılından itibaren Batı burjuva demokrasileri ile aynı tarafta bulunmaya başlamıştı. Sovyetler Birliği ile aynı safta yer alan Almanya birlik olmuş, Türkiye'ye yönelik yayılcı hedeflerini yansıtmışlardı. Ancak sonraları Almanya'nın saldırılarına maruz kalan Sovyetler Birliği, bulunduğu tarafı değiştirerek Batı demokrasilerinin yanına geçmiştir. Her şeye rağmen yayılcı politikasından vazgeçmiyordu. Stalin yönetiminde olan Sovyetler Birliği, I. Dünya Savaşı öncesinde hakimiyeti altında bulunan toprakları olan ülkeleri tekrar almak istiyordu. Türkiye'den istediği topraklar, Osmanlı döneminde Brest Litovsk Antlaşması ile kaybettiği yerlerdi.²³⁷

Savaş daha tam sona ermemişken 19 Mart 1945 tarihinde Moskova Türkiye Büyükelçisi, Sovyet hükümeti tarafından kabul edilmiş ve savaş sonunda oluşan durum ve şartlar uygun olmadığından 17 Aralık 1925 tarihli Türk-Sovyet Dostluk ve Tarafsızlık Antlaşmasını bozduğunu duyurmuştur. Türkiye ise Sovyetler Birliği ile aralarındaki beraberlik ve pozitif ilişkilerin sürmesi için yeni bir anlaşma düzenlenebileceğini bir nota ile duyurmuştur. Lakin üzerinden çok zaman geçmeden Türkiye'nin bağımsızlık ve toprak bütünlüğünden bir takım tavizlerde bulunmadan Sovyetler Birliğiyle antlaşma yapabilmeyi mümkün olamayacağı anlaşılmıştır. Türkiye ülkeler arasında bulunan dengenin bozulmaması adına sessizliğini korumayı uygun görmüştür. Ama Sovyet tarafı baskıyı azaltmak yerine daha da artırma yoluna gidiyordu. Uluslararası platformda Türkiye'nin durumunu zorlaştırmak için, Sovyet radyosundan Türkiye'nin demokratik ilkeler yerine faşizm ile yönetildiğine dikkat çekmekte, bu yönetim şeklinin kesinlikle değişmesi gerektiği belirtilmekteydi. Türkiye'nin gönderdiği nota karşılığında Sovyetler tarafının cevabı gecikmemişti.

²³⁶ Ekinci, *age*, 1997, s. 249.

²³⁷ Ekinci, *age*, 1997, s. 250.

Daha önceki düşüncelerini yineleyerek Türkiye'nin açıklamalarını yetersiz bulduklarını, savaş esnasında Boğazların güvenliğini sağlamadığını ve düşman gemilerin geçişine engel olmadığını ifade etmiştir. Böylesi tehditkar ifadeler, Türkiye'nin Batı bloğunda yer almasını ve bunun ön koşulu olarak da çok partili rejime geçişini hızlandırmıştır.²³⁸

7 Haziran 1945'te Sovyetler, yeni antlaşma ile; Türk boğazlarının güvenliğinde söz sahibi olmak için kendisine üs verilmesini, Montrö Sözleşmesi'nin değiştirilmesini ve Kars, Ardahan illerinin kendisine iade edilmesini şart koşturmuştur. Bu ağır istekler Türkiye tarafından kabul edilmeyince, Sovyetler siyasi baskısını artırmaya devam etmiştir. Bu isteklerden Boğazların birlikte savunulması, Türkiye'nin egemenlik haklarına dönük bir adım olarak görülmüştür. Amerika ve İngiltere'nin savaş sonunda Sovyetler ile işbirliği yapmak için gerçekleştirilen Potsdam Konferansı'nda üzerinde durulan en mühim konulardan biri Türk Boğazlarının durumu idi. Sovyetler Birliği ise bu durumun sadece iki ülke arasında olduğunu vurgulayarak Boğazlarda askeri üsler isteğini tekrarlamıştır. Böylece İngiltere ve ABD, Türkiye'nin tarafını tutarak Sovyetler Birliği'ni uyaran nota vermişlerdir. Türkiye de duruşunu netleştirerek 22 Ağustos 1946 tarihinde bir karşı nota ile Sovyetler'e cevabını vermiştir. Bu notada ülkemizin egemenlik ve güvenliğini bir başka devletle paylaşılmasının mümkün olmayacağı ve her türlü gözdağına cevap verebilecek yapıda olduğunu bildirilmiştir. Bu gelişmeler yaşanırken, Sovyetler Birliği Doğu Avrupa ülkelerini birer ikişer hakimiyeti altına alıyordu. İngiltere ve Amerika savaştan yeni çıktıkları için bu duruma ses çıkarmıyorlardı. Türkiye için savaş sonrasında bulunacağı nokta artık netleşmişti ve 1945 yılında San Francisco Konferansına katılarak Birleşmiş Milletlere üye olmuştur.²³⁹

Türkiye ilk olarak diplomatik olarak Amerika'nın desteğini almıştı, askeri ve ekonomik yönden de desteğini isteyecekken yakın komşusu olan Yunanistan'da iç savaş baş göstermiş ve bu duruma bağlı olarak ortaya çıkan komünizm de tehlike arz etmeye başlamıştır. İngiltere, II. Dünya Savaşı'ndan bu yana Türkiye ve Yunanistan'a askeri yardımda bulunuyordu. 21 Şubat 1947 tarihinde Amerika'ya muhtıra vererek artık yardımlarını sürdüremeyeceğini, ancak batı dünyasının savunması için bu iki ülkenin bağımsız olmaları gerektiğini, bu nedenle Amerika'nın askeri ve ekonomik yönden yardımlarının şart olduğunu belirtmiştir. Bu muhtıra üzerine ABD, Doğu Avrupa'da kurulan komünizm ve Türkiye ile Yunanistan'ın durumlarını

²³⁸ Ekinci, *age*, 1997, s. 253.

²³⁹ Sait Dinç, *Atatürk Sonrası Türkiye'de İç ve Dış Politikada Gelişmeler*, Çukurova Üniversitesi Türkoloji Araştırmaları Merkezi Atatürk araştırmaları Dergisi, Adana, 2008, s. 4.

değerlendirerek Sovyetler Birliği'nin yayılmacı politikasına engellemek amacıyla harekete geçme kararı almıştır. 12 Mart 1947 tarihinde Amerika devlet başkanı Truman tarafından bir kongre düzenlenmiş ve kendi adını alan Truman Doktrini ile mesajını duyurmuştur. Ayrıca bu kongrede Türkiye ve Yunanistan'a askeri alanında gerekli yardımların yapılmasını kabul etmiştir. 12 Temmuz 1947 tarihli Türk-Amerikan antlaşmasının imzalanması üzerine ABD Türkiye'ye askeri yardıma başlamıştır. Türkiye ile Amerika arasında ilişkiler devam etmiş ve 4 Temmuz 1948'de iki ülke arasında ekonomik işbirliği antlaşması yapılmıştır. Bu antlaşmadan sonra Marshall Planı kapsamında 1949-1951 yılları arasında Amerika, Türkiye'ye ekonomik yardımlarda bulunmuştur. 1951 tarihi sonrasında bu yardım "*Ortak Savunma Programı*"na dahil edilmiştir.²⁴⁰

4.2.1. Demokrasinin Zaferi ve Türkiye'nin Durumu

II. Dünya Savaşı'nın müttefik devlerin zaferi ile sonuçlanması sonucu demokrasi cephesi de zafer kazanmıştır. Dünya genelinde tek partiye dayanan diktatör yönetim anlayışı çökmeye başlarken bu ülkelerdeki serbest seçime bağlı siyasal düzen önemini yitirmiş ve demokrasiye doğru ilerleyen siyasal sistemler canlanmaya başlamıştır. Bu durum aynı zamanda Batılı müttefik devletlerin yanında olmak isteyen ülkelerin kendi sistemlerini bir kez daha yeniden gözden geçirmek zorunda bırakmıştır. Bu, savaşın bitiminden bugüne kadar sürecektir olan "demokrasi patlaması" anlamına geliyordu. Uluslararası ortam siyasi açıdan liberalleşmeyi gerektirdiği için Türkiye de bu duruma ayak uydurmak zorunda kalmıştır. Bilhassa Sovyet tehdidi ve dış gelişmeler karşısında Türkiye, Batılı devletlerin desteğini alabilmek adına tepeden inme bir biçimde demokrasiye geçme kararı almıştır. Bu kararda etkili olan en önemli etken, Batı kamuoyunda tek partili rejime karşı duyulan antipati olmuştur. Diğer yandan bu konuda aşırı hassas olan Amerika Birleşik Devletleri, tek partili rejimleri kamuoyu önünde sıklıkla eleştirmektedir. Aslına bakılacak olursa Amerika'nın Türkiye adına isteği demokrasiden çok güvenilir bir müttefik olarak "*ileri bir karakol*" ihtiyacıdır. II. Dünya Savaşı sonrası ABD bir dünya lideri olmuş ve yoluna emperyalist amaçlarla devam etmeye başlamıştır. Bu amaçlardan biri de Türkiye ve Yunanistan'ı egemenliği altına almaktı ve bu çizgideki faaliyetlerini artırmıştır. Türkiye de hammadde ve stratejik bölge olma özelliğinden dolayı Amerika'nın çekim alanına dahil olmuştur.²⁴¹

²⁴⁰ Dinç, *age*, 2008, s. 5-6.

²⁴¹ Bayram Kaçmazoğlu, *Demokrat Parti Dönemi Toplumsal Tartışmalar*, Birey Yayıncılık, Ankara, 1998, s. 13-14.

Türkiye Batı'dan yana tercih yapmış, uluslararası kapitalizm kurumlarına üye olmuş ve kendi içinde de ekonomik ve siyasi alanlarda düzenlemelere başlamıştır. Türkiye'nin uluslararası kapitalizme tam olarak geçişi, 1945 yılı Nisan ayında San Francisco Konferansına kurucu üye olarak katılması ve Birleşmiş Milletler anlaşmasını imzalamasıyla başlamıştır. Bu imzalar atılırken "demokratik idealler" için de sözler vermiştir. İsmet İnönü, bu entegrasyon sürecinin aşamalı ve tedrici olmasını tercih etmiştir. 1945 yılında İnönü tarafından Türkiye'de çok partili yaşama geçiş için alınan kararlar, zamanlama, gerekli siyasi kadrolar ayrıntılı olarak üzerinde durulan konular arasında olmuştur. Aynı yıl Nisan ayında San Francisco Konferansı'na katılan Türk Heyeti çok partili sisteme geçileceği yönde mesaj vermiştir.²⁴²

Türkiye'nin demokratikleşmesi yolunda tek sorunun güvenlik olduğunu ifade etmek, gerçekçi ve tam bir cevap olmayabilir. Zira Cumhuriyet'in ilanından itibaren finansal, politik ve toplumsal sebeplerden dolayı yönetici ve halk arasında oluşan bölünmenin giderilmesi gerekiyordu. Tek partili dönemin beraberinde getirdiği problemler ve II. Dünya Savaşı'nın ülkede oluşturduğu yeni sosyal düzen arayışı, Türkiye'yi çok partili rejime zorlayan nedenlerden olmuştur. İnönü, Batılı ülkelerin askeri ve ekonomik yardımlarını alabilmenin, içteki siyasi açılımlara bağlı olduğunu biliyordu. Bu nedenle savaşın üzerinden çok geçmeden San Francisco Konferansı'na Hasan Saka liderliğinde bir Türk temsil kurulunu göndermiştir. Orada bulunan heyet konferansa katılan ülkelere Türkiye'nin çok partili sisteme en kısa sürede geçeceği mesajı verilmiştir.²⁴³

19 Mayıs 1945 tarihinde düzenlenen şenliklerde İnönü, çok partili yaşama geçiş hakkındaki görüşlerini şu sözleriyle ifade etmiştir:

*"Memleketimizin siyasi idaresi Cumhuriyetle kurulan halk idaresinin her istikamette ilerlemeleri şartlarıyla devam edecektir. Harp zamanlarının ihtiyatlı tedbirlere lüzum gösteren darlıkları kalktıkça memleketin siyaset ve fikir hayatında demokrasi prensipleri daha geniş ölçüde hüküm sürecektir. Büyük Meclis, az zaman içinde büyük inkılâplar geçirmiş bir memleketin, sarsıntılara uğramadan, daha ziyade ilerlemesini temin edecektir. Büyük Millet Meclisi'nin kudretli elinde olan millet iradesi, demokrasi yolunda gelişmesine devam edecektir."*²⁴⁴

Bu konuşmada, İnönü daha önceki yıllardaki çok partili rejime geçiş denemelerinin özetini yapmış, bunların başarılı olmasını istediğini ancak şartların

²⁴² Cemil Koçak, *Türkiye'de Milli Şef Dönemi, 1938-1945*, Cilt 2. İletişim Yayınları, İstanbul, 2009, s. 141.

²⁴³ Koçak, *age*, 2009, s. 142.

²⁴⁴ Hüseyin Seyhanlıoğlu, *Demokrat Parti ve Siyasal Muhafazakârlık*, Doktora Tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi, Isparta, 2009, s. 119.

şimdi uygun olduğunu ifade etmiştir. Bununla birlikte çok partili rejime geçilmesini arzulayan bir başka kesim ise ülkenin içinde bulunduğu zor koşullardan faydalanan, karaborsa düşkün zenginlere karşı ezilen fakir halkı savunmak için iktidara gelmek isteyen taraftı. Bu durum ilerleyen zamanlarda Demokrat Parti'nin iktidara gelmesi için itici bir kuvvet olarak katkıda bulunacaktır.

II. Dünya Savaşı'nın sona ermesiyle gelişen yenedünya düzeninde, Türkiye demokratik sistemde yer alarak çok partili siyasal yaşama geçmiştir. Batı kamuoyunun tek partili sisteme karşı antipati beslemesi, Türkiye'nin çok partili rejime geçişinde önemli etki oluşturmuştur. Dünyanın yeni lideri olan Amerika'da bu konuda düşüncesini açıkça ilan etmekteydi.²⁴⁵

4.2.2. CHP'nin Demokrasi Anlayışındaki Değişim

1 Kasım 1945 İsmet İnönü Türkiye'nin Cumhurbaşkanı olarak Meclis'te gerçekleştirdiği konuşmasında demokrasinin faşizmi yendiğini ve ülkemizin de artık demokratikleşmesinin zamanı geldiğini belirtmiştir. Bu tarihten itibaren yeni partilerin kurulması için fırsat verilmiş, tekelci ve otoriter anlayışın doğurduğu siyasal yapıya son vermeye başlanmıştır. "Milli Şef" İnönü 1 Kasım 1945 tarihinde yeni siyasal sürecin artık işlerlik kazandığını Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin açılış konuşmasında duyurmuştur. Konuşmasında İnönü, ehemmiyetli bir devirden geçildiğini ifade etmiştir. Böyle düşünmesinin temel nedeni, daha savaş devam ederken Amerika ve İngiltere başta olmak üzere demokratik cephede yer alan ülkelerin, savaşta asıl amaçlarının dünyaya demokrasiyi hakim kılmak olduğunu ve demokrasi ile yönetilmeyen ülkelere destekte bulunulmayacağını açıklamışlardır. Ayrıca İnönü, Amerika ve İngiltere'nin Türkiye için karşı tutum sergilemeleri ve ülkeye karşı başlayan Sovyet tehdidine karşı sessiz kalmalarının altında yatan nedeni ülkedeki yönetimin demokratik olmayışına bağlıyordu. Ülkeyi zor duruma götüren bu baskı ve tehditten kurtulmanın bir tek yolu vardı, o da ABD ve İngiltere'nin yanında yer alıp desteklerini almaktı. Bu desteğin elde edilmesi ise, ülkede bir an önce demokratik sistemin uygulanmasıyla mümkündü. Hükümetin ileri gelenleri tarafından basında bu durum net bir şekilde ifade ediliyordu. Örneğin Cumhuriyet Halk Partisi'nin önemli yazarlarından biri olan Falih Rıfkı Atay; "*Amerika hürriyet ve hukuk temelleri üzerine dayanan bir dünya nizamı ister...*" sözleriyle bu durumu açıkça dile getirmiştir.²⁴⁶

Amerika'nın demokratikleşme üzerindeki etkisi iktidar üzerinde olduğu gibi muhalefet üzerinde de açık bir şekilde görülmekteydi. Bu duruma, II. Dünya Savaşı

²⁴⁵ Bayram Kaçmazoğlu, *Demokrat Parti Dönemi Toplumsal Tartışmalar*, Birey Yayıncılık, Ankara, 1998, s. 15.

²⁴⁶ Orcun Türkay, *Türkiye'de Asker ve Siyaset*, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2008, s. 54.

sonunda Amerika'nın galip gelen ülkelerden olması ve bir anda lider bir ülke konumuna gelmesinin payı büyüktü. Amerika Devlet Başkanı Truman 6 Mart 1946 tarihinde New York'ta bulunduğu bir söyleşisinde önceki konuşmalarında olduğu gibi baskıcı rejimleri kınamış, demokrasiye ve kişi hak ve özgürlüklerine bağlılığını ifade etmiş, Birleşmiş Milletler Anayasası'ndaki ilkelerin dünyada uygulanması için gereken gayretlerde bulunacağını bildirmiştir. ABD'nin benimsediği demokrasiyi yayma ve demokratik ülkeleri destekleme politikasından, en çok Halk Partisi'ne karşı olanlar yararlanmıştı. Aralarında Demokrat Parti'nin de yer aldığı muhalifler, Amerika'nın bu tavrını iktidar partisine karşı bir baskı aracı olarak kullanmaktaydılar. İçinde bulunduğu durumdan dolayı Cumhuriyet Halk Partisi iktidarı bu çerçevede kendisine yöneltilen suçlamaları göğüslemek mecburiyetinde kalmıştır. Basında yer alan yazılar şu anki iktidarın demokrasiye geçişi sağlayacak durumda olmadığı şeklindeydi. Bu nedenle İnönü ve Halk Partisi tüm bu eleştiriler karşısında verecek cevap ararken, bir yandan da demokrasi yanlısı olduklarını ispatlamak için demokrasiye uymayan yasa ve uygulamaları kaldırıyordu.²⁴⁷

4.2.3. Türkiye'de Siyasal Dönüşüm

Dış politik gelişmeler, Türkiye'yi siyasi bakımdan iki seçenek arasında bırakmıştır. Çünkü savaş bitiminde dünya ikiye ayrılmıştı ki, Türkiye'de bir tarafı seçmek zorundaydı. Bu nedenle Türkiye de tercihini Batı bloğundan yana kullanmıştır. Bu tercih içinde kendisinde bir takım düzenlemeler, yenilikler yapması gerekiyordu. Öncelikli olarak tek partili bir yönetim şekli ile Batı dünyasında bulunması mümkün değildi. İnönü pragmatist yönü ile Türkiye'yi Batı'ya daha yakın hale getirecek önemli reform hareketlerini başlatmıştır. Aslında bu durum, otoriter bir yönetimin kendi iradesini devreye koyarak kendi sonunu hazırlayışının en açık örneğidir. Çok partili yaşama iten tek etmen bu değildi. Çünkü neredeyse yirmi yıldır süren tek partili rejim, savaş şartlarının beraberinde getirdiği ekonomik sıkıntılar, karaborsa iktidarı halkın gözünde bir hayli zor duruma itmiştir. Halk partisi ileri gelenleri halkın nazarında statüsünü geri kazanmak ve eski gücüne ulaşmak için çok partili rejimi bir çıkış yolu olarak görmüşlerdi.

Diğer yandan, iktidara sınırlama getirecek ve paylaşımında bulunacak güçlü bir teşebbüs sahibi bir orta sınıf da mevcut değildi. CHP'nin üstsınıf yöneticileri Demokrat Partinin bu kadar hızlı ve güçlü olarak ülke yönetimine geleceğini düşünememişlerdi. Demokrat Parti'yi 1930'da kurulan Serbest Cumhuriyet Fırkası gibi iktidara demokratik bir görünüm havası getirecek etkisiz ve şeklen muhalif bir parti olarak görüyorlardı.

²⁴⁷ Necdet Ekinci, *Türkiye'de Çok Partili Düzene Geçişte Dış Etkenler*, Toplumsal Dönüşüm Yayınları, İstanbul, 1997, s. 310.

Demokrat Parti, CHP'de beraber çalıştıkları partilileri tarafından kurulmuştu. Bu nedenle onlara güvenerek halktan gelecek tepkileri umursamamışlardı. Demokrat partilileri kırsal kesimde çalışmalar yapmamaları için uyarıyorlardı. Celal Bayar'ın yurt gezilerinde karşılaştığı kalabalık halkı küçümseyerek ayak takımı olarak nitelendiriyorlardı. İktidar değişimini ayak takımınının baş olması olarak görüyor halkın çok partili hayata geçiş için hazır olmadığını düşünüyorlardı. Demokrat Parti'nin iktidara gelmesiyle halkın iktidardan gelen isteklere boyun eğme dönemi bitmiş, artık iktidarın halktan gelen istekleri gerçekleştirme dönemi başlamıştı.²⁴⁸

Demokrat Partinin ortaya çıkışı hem iç hem de dış faktörlerin bir bileşkesidir. II. Dünya Savaşı bu durumda en belirleyici unsur olmuştur. Savaşın yaşattığı etkiler çok partili hayata ve dolayısıyla demokrasiye geçişte hızlı bir etki oluşturmuştur. İktidar değişiminin önemli bir unsuru da tarım ve ticaret burjuvasınınve II. Dünya savaşının galip ülkesi ABD'nin çıkarlarıyla DP'nin politikalarının uyuşmasıydı. Savaş sırasında ve sonrasında ülkede yaşanan mali krizi aşmak ve finans temin etmek için ABD'nin önderliğinde dünyada oluşan serbest piyasa ve siyasal düzene ayak uydurma dönemi başladı.Mali ve iktisadi krizin yanı sıra siyasal bunalımında kısılcı altında siyasal iktidar ekonomik ve sosyal politikalarında değişikliğe gitmiştir. Muhalefet karşısında zorlanan hükümet ilk etapta sertlik yanlısı Recep Peker'i başbakan yaptı. Ancak yaşanan sıkıntılar sonucu muhalefetle uzlaşma yoluna gitmişlerdir.²⁴⁹

Demokrat parti ile İktidar partisi arasındaki anlaşmazlıklar doruğa çıkması üzerine İnönü, iki partiyi anlaştırmak için girişimde bulunmuştur. 12 Temmuz Beyannamesi olarak tarihe geçen bildiriye hazırlamış ve muhalefetin de iktidar partisinin koşulları içinde çalışacağı teminatını vermiş ve çok partili sistemin devamlılığını sağlamıştır.²⁵⁰

4.3. Türkiye-Amerika İlişkileri ve Demokrasiye Geçişte ABD'nin Rolü

Türk dış politikasında Türkiye'nin ABD'den ilk beklentisi Sovyet Rusya'nın yayılmacı politikasına ve kendisine dönük tahakkümlerine dikkat çekmekti. Savaş esnasında ABD diğer müttefiklere olduğu gibi Türkiye'ye de yardımda bulunmuş, fakat Türkiye'nin tüm üstemelerine karşın savaşa katılmamasından dolayı desteklerini geri çekmişti. Bu sıra da Türkiye'nin savunma açısından daha da zarar görmemesi için Amerikan desteği İngiltere vasıtasıyla Türkiye'ye ulaştırılmaya devam etmiştir. Harp bitmişti ama Türkiye Sovyet Rusya baskılarından ötürü askeri birliklerini salamıyordu,

²⁴⁸ İlyas Söğütlü, *Cumhuriyet Türkiyesi'nde Modernleşme ve Bürokratik Vesayet*, Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Sayı: 19, Kocaeli, 2010, s. 12.

²⁴⁹ Pınar Kaya Özçelik *Demokrat Parti'nin Demokrasi Söylemi*, Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi, Sayı: 65(3), Ankara, 2010, s. 8.

²⁵⁰ Rıdvan Akın, *Türk Siyasal Tarihi 1908-2000*, Oniki Levha Yayıncılık, İstanbul, 2010, s. 7.

maddi yönden bunalım içinde dışardan gelebilecek bir yardımı bekliyordu. Türkiye yardım bulabileceği tek güç olarak ABD'nin olacağını düşünüyordu. Türkiye ve Amerika dış politikasında kilit taşı, 1945 Nisan ayı itibarıyla Truman'ın Amerika başkanı oluşu teşkil etmiştir. Yeni Başkan Truman, Sovyetler Birliği'ne karşı daha sert bir politika takip etmeye başlamıştır.²⁵¹

1948 yılı dışında kalan gelişmelerin çoğunluğu Türk- Amerika yakınlaşması üzerineydi. Türk hükümeti ülkenin ihtiyaç duyduğu yardımı Amerika'dan kolay bir şekilde elde edebileceği görüşünü taşıyordu. Lakin bu beklenti tam olarak karşılanamamıştı. 500 milyon ABD Doları yardım talebi karşılığında Washington'dan yalnızca 25 milyon dolar kadar yardım gelmiştir. Aynı hayal kırıklığı askeri yardımlar hususunda da yaşanmıştır. 23 Ağustos 1946 tarihinde ABD Genel Kurmay Başkanlığı'ndan verilen notada Türkiye'ye savunmasını güçlendirmesi için ABD'den silah, askeri uçak ve diğer askeri donanımları satın alma izni verilmiştir. Fakat Türkiye'nin askeri donanmanın sağlanması için esas ihtiyaç duyduğu kredi sağlanmamıştır. 1946 yılı Ekim ayında Amerika ve İngiltere aralarında yaptıkları görüşme sonucunda İngiltere Türklere askeri yardım sağlayacak ve Amerika da ekonomik yardımdan sorumlu olacaktı.²⁵²

Bu anlaşma çok uzun sürmedi. İngiltere iki nota gönderdi ve bu iki ülkenin yükünü kaldıramayacaklarını belirtti. ABD'yi, Türkiye ve Yunanistan'ın ekonomik ve askeri gereksinimlerini karşılamak için desteğe çağırdı. Ayrıca, bu konuda hızlı davranılmasını, aksi halde bu ülkelerin bağımsızlığının tehlikeye düşeceğini bildiriyordu. Bu durum üzerine, ABD yardım konusunu incelemeye almak için bir komite gönderdi. Komiteden olumlu sonuç çıktı ve ABD Başbakanı yardım yapılmasını onayladı. Ayrıca Sovyet tehdidi ve yayılcı politikası karşısında ABD, "Monro Doktrini"ni terk ederek Sovyetlere karşı sert ve kararlı bir duruş başlatılmıştır. Truman Doktrini adı altında Mayıs 1947'de Sovyetlere karşı Türkiye ve Yunanistan'a yardım sağlama kararı almıştır. Bu Doktrin, Amerika'nın Rusya'ya karşı Türkiye'ye desteğinin açık ilanıydı.²⁵³

Truman Doktrini dünya genelinde yankı uyandırdı ve Türk dış politikasında inkılap özelliğinde değişimlere kapı aralamıştır. Türkiye açısından Doktrin Türkiye ve ABD arasında samimi ilişkilerin ilerlemesine katkı sağlamıştır. Türk kamuoyu Amerika tarzı demokrasiyi daha yakından tanıma fırsatı elde etmiştir. Askeri alanda esaslı

²⁵¹ Timur, **age**, Ankara, 2003, s. 65.

²⁵² Ayşegül Sever, **Soğuk Savaş Kuşatmasında Türkiye, Batı ve Ortadoğu, 1945-1958** Boyut Matbaacılık, İstanbul, 1997, s. 45.

²⁵³ Necdet Ekinci, **Türkiye'de Çok Partili Düzene Geçişte Dış Etkenler**, Toplumsal Dönüşüm Yayınları, İstanbul, 1997, s. 337.

değişikliklere gidilerek, ordu hükümetin tam yetkisi altına alınmıştır. 1949 Haziran ayında TBMM tarafından tüm ulusal güvenlik birimleri Milli Savunma Bakanlığı'na bağlanmıştır. Bu düzenlemelerin ardında, Amerikan yardım anlaşmasının küçümsenmeyecek bir payı bulunmaktadır.²⁵⁴

²⁵⁴ Sever, *age*, 1997, s. 53.

SONUÇ

Türkiye Cumhuriyeti tarihi açısından değerlendirildiğinde mevcut demokratikleşme süreci; Osmanlı Sadrazamı Alemdar Mustafa Paşa'nın 29 Eylül 1808 tarihinde Rumeli ve Anadolu ayanlarını İstanbul'da toplayarak yapmış olduğu anayasal bazı vasıflar içeren bir antlaşma olan Sened-i İttifakla başlamış, 1839 Tanzimat Fermanıyla gelişmiş ve 1923 Cumhuriyetin ilanından sonra da devam etmekte olan bir süreç olduğu görülmektedir. Öncelikle demokrasiyi, her şartta geri adım atılmayacak çağdaşlaşma ve modernleşmenin bir parçası olarak kabul etmek gerekir.

Türkiye Cumhuriyeti, 21 Temmuz 1946 seçimleriyle çok partili sistemde yerini alırken oldukça zorlu ve uzun bir süreç geçirmiştir. Çağdaşlaşma yolunda atılan bu adım aslında Türk siyasal yaşamında bir tür zorunluluk olarak ortaya çıkmıştır. Osmanlı'nın son dönemlerinde devleti kurtarmak amacıyla başlatılan birçok teşebbüs ilerleyen yıllarda oluşan demokratikleşme yolundaki zorunluluklara zemin teşkil etmiştir. Söz konusu dönem ele alındığında İnci Meşrutiyet, Avrupalı devletlerin baskısı ve aynı zamanda devleti yenileme ve yaşatma amacını taşımıştır. Türkiye demokrasi tarihinde anayasal sürecin başlangıç noktası olması yönüyle de önemli bir yere sahiptir.

İnci Meşrutiyet ise çöküşe doğru hızla giden bir devleti kurtarmak için ve yıllarca süren baskı rejimine karşı bir tepki olarak doğmuştur. Bu konuda önemli rolü üstlenen İttihat ve Terakki Cemiyeti, ülkenin kaderine 1918 yılına kadar yön vermiş ve Türk siyasi yaşamında önemli gelişmelere imza atmıştır. Kanun-u Esasinin yeniden uygulanmaya başlaması Meclis-i Mebusan seçimlerinin de yine yapılacağı anlamını taşıyordu. İnci Meşrutiyet yılları, dış görünüş itibariyle çok partili sistemi yansıtmıştır. Bu dönemin en önemli özelliği siyasi gelişmeler gizli kapılar ardından çıkarak siyaset sahnesinde yerini almaya başlamıştır.

Bu süreçte çok sayıda parti kurulmasına karşın, bu dönem her yönüyle çok partili bir yaşam niteliğini tam olarak sergilememiştir. Ancak dönemin iki önemli partisi Meşrutiyet yıllarında oldukça etkili olmuşlardır. Bu partiler, "*İttihat ve Terakki Partisi*" ile "*Hürriyet ve İtilaf Partisi*"ydi. Bu partiler arasındaki siyasi mücadeleler, bu dönemin öne çıkan önemli siyasi gelişmeleri olmuştur. Bilhassa İttihat ve Terakki Partisi tek parti olarak etkisini sürdürmüş ve bu dönemi tam olarak tesiri altında almıştır. Dönemin kurulan diğer partileri ise çok ileri gidemeyen muhalefet partileri olarak kalmışlardır. İttihat ve Terakki Partisi arzu ettiği iktidarı parlamentoda sağlayamayınca, hükümet darbeleri ve şaibeli seçimlere başvurmuştur. Ülkedeki yönetim anlayışı bu çizgide ilerlemeye devam edince, bir süre sonra kaos içeren hadiseler yaşanmaya başlamıştır. 31 Mart olayı ve Babıali Baskını gibi çok sayıda

kaotik olaylar yaşanmıştır. Yaşanan tüm bu sistematik olaylar neticesinde bu millet, Birinci Dünya Savaşı, Sevres Antlaşması ve Mondros Ateşkes Anlaşmasıyla yüzleşmek zorunda kalmıştır. Böylelikle Türk demokrasi hayatı kesinti yaşamış ve Osmanlı İmparatorluğu parçalanma sürecine girmiştir.

Mustafa Kemal Atatürk'ün önderliğinde yürütülen yeniden bir varoluş savaşı olan Türk Kurtuluş Savaşı'yla verilen mücadele sonucunda genç Türkiye Cumhuriyeti yeniden kurulmuştur. Yeni Cumhuriyet yine Mustafa Kemal Atatürk'ün önderliğinde 1808-1923 arasındaki yaşanan tüm acı tecrübelerden ders alınarak gerçekleştirilmiştir. Demokratikleşme gayretleri ve demokrasinin gelişimi için uygun ortamların sağlanması yine Mustafa Kemal Atatürk'ün önderliğindeki inkılaplar vasıtasıyla oluşturulduğu tartışma götürmez bir hakikattir. 1923 ile 1938 yılları arası dönem tam olarak onursal bir dönem olmuş ve yok edilmek istenen bir millet yeniden var olduğunu tüm dünyaya büyük bir mucize gerçekleştirmek suretiyle ispat etmiştir. 1935 yılına kadar iki defa çok partili sisteme geçiş deneme girişimleri olmuşsa da maalesef yukarıda metin içinde arz edilen durumlardan dolayı muvaffak olunamamıştır.

1937'de ise tek partiye anayasal bir statü verilerek, inkılapların yerleşmesi uğruna partisizleşme niteliğinde bir yapıya doğru gidilmiştir. Türkiye'de tek parti rejimi, Mustafa Kemal Atatürk'ün ölümünden sonra değişikliklerden geçerek belli bir aşamaya getirilmiş ve İkinci Dünya Savaşı'ndan kaynaklanan ağır koşullarla birlikte yeni bir şekil almıştır.

İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra Türkiye yalnızlığa düşmüş ve bu duruma Sovyet tehdidinin artarak devam etmesi de eklenince, ülkedeki bunalımlı süreç çok partili sisteme doğru geçişi hızlandırmıştır. İçinde bulunduğu durumda bir desteğe ihtiyaç duyan Türkiye, ABD başta olmak üzere, Batının yanında yer almaya karar vermiştir. Bu amaçla da Batının her fırsatta ifade ettiği demokratik düzene geçme süreci başlatılmıştır. Çok partili hayata geçiş sürecinde Cumhuriyet Halk Partisi karşısında kurulan Demokrat Parti'yi siyasi yaşamdaki sürekliliği adına şimdiye kadar kurulan diğer muhalefet partilerden farklı kılan bir özellik bulunmaktadır. Bu da Sovyet baskısından bunalmış olan tek parti yönetiminin, ABD ve İngiltere'nin desteğini elde edebilmek için demokratikleşme yolunu seçmiş olmasıyla birlikte, artık tek partili rejime geri dönüş olmayacağına açık bir şekilde ortaya çıkmış olmasıdır.

KAYNAKÇA

KİTAPLAR

ACAR, Mustafa ve Ömer Demir, *Sosyal Bilimler Sözlüğü*, Adres Yayınları, Ankara, 2005.

AHMAD, Feroz, *İttihat ve Terakki*, 1908-1914, Çev. Nuran, Ülken Sander Yayınları, İstanbul, 1971.

AHMAD, Feroz, *Modern Türkiye'nin Oluşumu*, Çev. Yavuz Alogan, Kaynak Yayınları, İstanbul, 1994.

AHMAD, Feroz, *Demokrasi Sürecinde Türkiye, 1945-1980*, Hil Yayın, İstanbul, 2010.

AKIN, Rıdvan, *Türk Siyasal Tarihi, 1908-2000*, Oniki Levha Yayıncılık, İstanbul, 2010.

AKŞİN, Sina, *Türkiye Tarihi 4 Çağdaş Türkiye 1908-1980*, Cem Yayınevi, İstanbul, 2008.

ARMAOĞLU, Fahir, *20. Yüzyıl Siyasal Tarihi, 1914-1980*, İş Bankası Yayınları, İstanbul, 1988.

ARSEL, İlhan, *Teokratik Devlet Anlayışından Demokratik Devlet Anlayışına*, A.Ü. Hukuk Fakültesi Yayınları, Ankara, 1975.

ATASEVER, Gülbahar, *Siyasal Parti Tipolojisi*, Editör, Turgay Uzun, *İttihat ve Terakki'den Günümüze Siyasal Partiler*, Orion Kitabevi, Ankara, 2013.

ATATÜRK, Mustafa Kemal, *Nutuk, 1919-1920*, Cilt 1. Haz. Zeynep Korkmaz. Başbakanlık Basımevi, Ankara, 1984.

AVCIOĞLU, Doğan, *Türkiye'nin Düzeni*, Tekin Yayınları, İstanbul, 1987.

AVŞAR, Abdülhamit, *Bir Partinin Kapanmasında Basının Rolü Serbest Cumhuriyet Fırkası*, İstanbul Kitapevi Yayın, İstanbul, 1998.

AYBARS, Ergün, *İstiklal Mahkemeleri*, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1975.

AYBARS, Ergün, *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi*, 3. Baskı, Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Döner Sermaye İşletmesi Yayınları, İzmir, 1996.

AYDEMİR, Şevket Süreyya, *İkinci Adam, 1884-1938*, 1.Cilt, IV.Baskı, Remzi Kitapevi, İstanbul, 1976.

BALTA, Ecehan, *1945 Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu Reform mu? Karşı Reform mu?*, Praksis Yayınları, İstanbul, 2002.

BAYUR, Yusuf Hikmet, *Türk İnkılabı Tarihi*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1964.

BERKES, Niyazi, *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, Doğu-Batı Yayınları, İstanbul, 1978.

ÇAĞLA, Cengiz, *Yeni Başlayanlar İçin Siyaset Bilimi; Siyasal Düşünce ve İdeolojiler-Siyaset Sosyolojisi-Siyasal Seçkinler ve Aydınlar-Devlet Teorileri*. Omnia Yayınları, İstanbul, 2010.

ÇAM, Esat, *Siyaset Bilimine Giriş*, Der Yayınları, İstanbul, 1997.

- ÇAVDAR, Tevfik, *Türkiye'nin Demokrasi Tarihi, 1839-1950*, İmge Kitapevi Yayınları, Ankara, 2008.
- ÇEÇEN, Anıl, *Atatürk ve Cumhuriyet*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 1981.
- ÇUFALI, Mustafa, *Türk Parlamento Tarihi, TBMM-VIII. Dönem, 1946-1950, Cilt-I. Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu Yayınları*, Ankara, 2012.
- ÇUKURÇAYIR, Mehmet Akif, *Siyasal Katılma ve Yerel Demokrasi*, Yargı Yayınevi, Ankara, 2000.
- DAHL, Alan, *Demokrasi Üzerine*, Çev. Betül Kadioğlu, Phoneix Yayınevi, Ankara, 2002.
- DEMİREL, Ahmet, *Tek Partinin İktidarı Türkiye'de Seçimler ve Siyaset, 1923-1946*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2013.
- DOĞAN, Orhan, *Türk İnkılap Tarihi*, Fa Ajans Yayınları, Kahramanmaraş, 2009.
- DUMAN, Önder, *Meşrutiyet'ten "Beyaz Devrim"e, Canik Samsun'da Seçimler ve Siyaset (1877-1950)*, Canik Belediyesi Kültür Yayınları, Samsun, 2015.
- DURSUN, Davut, *Demokrasi Sorunu ve Türk Demokrasisi*, Şehir Yayınları, İstanbul, 2001.
- DURSUN, Davut, *Siyaset Bilimi*, 1. Baskı, Beta Yayınları, İstanbul, 2002.
- DUVERGER, Maurice, *Siyasi Partiler*, Çev. Ergun Özbudun, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1993.
- EKİNCİ, Necdet, *Türkiye'de Çok Partili Düzene Geçişte Dış Etkenler*, Toplumsal Dönüşüm Yayınları, İstanbul, 1997.
- ERASLAN, Cezmi, *Siyasal Alanda Yeniden Yapılanma*, Editör, Cemil Öztürk, İmparatorluktan Ulus Devlete Türk İnkılap Tarihi, 159-182, Pegem Akademi Yayıncılık, Ankara, 2009.
- ERKİN, Feridun Cemal, *Dışişlerinde 34 Yıl, Anılar, Yorumlar*, Cilt I, T.T.K.B., Ankara, 1980.
- EROĞLU, Hamza, *Milli Egemenlik İlkesi ve Anayasalarımız*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 1984.
- ERYILMAZ, Bilal, *Kamu Yönetimi, Düşünceler-Yapılar-Fonksiyonlar-Politikalar*, Umuttepe Yayınları, Kocaeli, 2010.
- ESEN, Bülent Nuri, *Türk Anayasa Hukuku*, 2.Basım Ayyıldız Matbaası, Ankara, 1971.
- ESMER, Yılmaz, *Türkiye Değerler Atlası*, İstanbul Bahçeşehir Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2012.
- GOLOĞLU, Mahmut, *Demokrasiye Geçiş, 1946-1950*, Kaynak Yayınları, İstanbul, 1982.
- GÖZÜBÜYÜK, Şeref, *Anayasa Hukuku*, Turhan Kitabevi, Ankara, 1999.

- GÜRBOĞA, Nurşen, *II. Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e Siyasal Yaşam, Türk Siyasal Hayatı Ünite*, Anadolu Üniversitesi Açıköğretim Yayınları, Eskişehir, 2013.
- GÜRÜN, Kamuran, *Türkiye'yi II. Dünya Savaşı'na Sokma Çabaları*, Belleken Yayınları, Ankara, 1998.
- GÜN, Mine Alpay, *Çöküşün adı İttihat ve Terakki*, Milli Gazete, 2017.
- HEPER, Metin, *Türkiye'de Devlet Geleneği*, Çev. Nalan Soyarık, Doğu Batı Yayıncılık, Ankara, 2006.
- HEYWOOD, Andrew, *Siyaset*, Editör: Buğra Kalkan, Çev. Bekir Berat Özipek, Liberte Yayınları, Ankara, 2006.
- İNAN, Süleyman ve Ercan Haytoğlu, *Yakın Dönem Türk Politika Tarihi*, Anı Yayıncılık, Ankara, 2011.
- İŞÇİ, Metin, *Genel Olarak ve Türkiye'de Siyasal Değişme*, Der Yayınları, İstanbul, 1998.
- KAÇMAZOĞLU, Bayram, *Demokrat Parti Dönemi Toplumsal Tartışmalar*, Birey Yayıncılık, Ankara, 2001.
- KALAYCIOĞLU, Ersin, *Siyasal Katılmanın Koşullarına Genel Bir Bakış, Türkiye Örneği, Türkiye'de Siyaset, Süreklilik ve Değişim*, Der Yayınları, İstanbul, 1998.
- KAPANİ, Münci, *Politika Bilimine Giriş*, Bilgi Yayınevi, Ankara, 2013.
- KARATEPE, Şükrü *Tek Parti Dönemi*. İz Yayıncılık, İstanbul, 1997.
- KARPAT, Kemal H, *Türk Demokrasi Tarihi, Sosyal, Kültürel, Ekonomik Temeller*, Timaş Yayınları, İstanbul, 2010.
- KAYRA, Cahit, *Savaş ve Türkiye Varlık Vergisi*, Tarihçi Kitapevi, İstanbul, 2011.
- KIŞLALI, Ahmet Taner, *Siyaset Bilimi*, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara, 2011.
- KOÇAK, Cemil, *Türkiye'de Milli Şef Dönemi, 1938-1945*, Cilt 2. İletişim Yayınları, İstanbul, 2009.
- KONGAR, Emre, *İmparatorluktan Günümüze Türkiye'nin Toplumsal Yapısı*, 4.Basım, Remzi Kitapevi, İstanbul, 1981.
- KUYAKSİL, Ali, *Türkiye'de Yönetimi Yeniden Düzenleme Çalışmaları Çok Partili Dönem (1945-1963)*, DER Kitapevi ve Yayınevi, İstanbul, 1994.
- MARDİN, Şeref, *Jön Türklerin Siyasi Fikirleri, 1895-1908*, 2. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 1983.
- NOHUTÇU, Ahmet, *Kamu Yönetimi*, Savaş Yayınevi, Ankara, 2012.
- ÖZ, Esat, *Türkiye'de Tek Parti Yönetimi ve Siyasal Katılım*, 1.Basım, Gündoğdu Yayınları, Ankara, 1992.
- ÖZACUN, Orhan, *Siyasi Tarihimizde Milli Kalkınma Partisi*, Yakın dönem Türkiye Araştırmaları, İstanbul Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Yayınları, İstanbul, 2002.

- ÖZBUDUN, Ergün, *Siyasal Partiler*, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, Ankara, 1979.
- ÖZDAĞ, Ümit, *Demokrat Parti Döneminde Ordu-Siyaset İlişkileri ve İhtilalin Nedenleri*, Boyut Yayınları, İstanbul, 1997.
- ÖZDAĞ, Ümit, *Ordu Siyaset İlişkileri*, Bilge Oğuz yayınları, İstanbul, 1998.
- ÖZKAN, Selcuk ve Abiden Temizer, *II. Dünya Savaşı Yıllarında Türkiye'de Karaborsacılık*, Cem Yayınevi, İstanbul, 2009.
- ÖZTEKİN, Ali, *Siyaset Bilimine Giriş*, 5. Baskı, Siyasal Kitabevi, Ankara, 2007.
- SARIBAY, Ali Yaşar, *Türkiye'de Demokrasi ve Politik Partiler*, Alfa Yayınları, İstanbul, 2001.
- SARTORİ, Giovanni, *European Political Parties: The Case of Polarized Pluralism*, Edt. J.La Palombara, M. Weiner, Political Parties and Political Development, Princeton University Press, 1966.
- SENCER, Muzaffer, *Türkiye'de Siyasal Partilerin Sosyal Temelleri*, May Yayınları, İstanbul, 1974.
- SEVER, Ayşegül, *Soğuk Savaş Kuşatmasında Türkiye, Batı ve Orta Doğu 1945-1958*, Boyut Matbaacılık, İstanbul, 1997.
- SEYHANLIOĞLU, Hüseyin, *Demokrat Parti ve Siyasal Muhafazakârlık*, Doktora Tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi, Isparta, 2009.
- SEZER, Baykan, *XIX Yüzyıl*, Haz. Ertan Eğribel, XIX. Yüzyıl, Türkiye Sosyolojisi 2, Sosyoloji Yıllığı Kitabı 8. Kardeşler Matbaası, İstanbul, 2001.
- SOYSAL, Mümtaz, *Anayasaya Giriş*, 2. Baskı, A. Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara, 1969.
- TEKELİ, İlhan ve Şaylan Gencay, *Türkiye'de Halkçılık İdeolojisinin Evrimi*, Toplum ve Bilim Dergisi, Sayı: 6-7, s. 73-83, 1978.
- TEZİÇ, Erdoğan, *100 Soruda Siyasi Partiler*, Gerçek Yayınevi, İstanbul, 1976.
- TİMUR, Taner, *Türk Devrimi ve Sonrası, 1919-1946*, Doğan Yayınları, Ankara, 1971.
- TİMUR, Taner, *Türkiye'de Çok Partili Hayata Geçiş*, 3. Baskı, İmge Kitapevi, Ankara, 2003.
- TÖKİN, Firuzen Hüsrev, *Türk Tarihinde Siyasi Partiler ve Siyasi Düşüncenin Gelişmesi*, Elif Yayınları, İstanbul, 1965.
- TUNCAY, Mete, *Siyasal Tarih, 1908-1923*, Türkiye Tarihi 4, Çağdaş Türkiye, 1908-1980, Cem Yayınevi, İstanbul, 1990.
- TUNAYA, Tarık Zafer, *Türkiye'de Siyasal Partiler, İkinci Meşrutiyet Dönemi*, 2. Basım, Hürriyet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1988.
- TÜRKAY, Orçun, *Türkiye'de Asker ve Siyaset*, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2008.

UYAR, Hakkı, *Tek Parti Dönemi ve Cumhuriyet Halk Partisi*, Boyut Yayıncılık, İstanbul, 2012.

UZUN, Tugay, *İttihat ve Terakkiden Günümüze Siyasal Partiler ve Türkiye*, Orion Kitabevi, Ankara, 2013.

YEŞİL, Ahmet, *Türkiye’de Çok Partili Hayata Geçiş*, 1.Baskı, Kültür Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1988.

YILDIZ, Yılmaz, *Atatürk İlkeleri ve İnkılapları Tarihi*, Nobel Yayınları, Ankara, 2009.

YUSUFOĞLU, Kahraman, *Hatıralar Işığında Atatürk ve Cumhuriyet Halk Fırkası*, Yılmaz Yayınevi, İstanbul, 2011.

ZÜRCHER, Eric Jan, *Modernleşen Türkiye’nin Tarihi*, Çev. Yasemin Saner Gönen, İletişim Yayınları, İstanbul, 1998.

ZÜRCHER, Eric Jan, *Cumhuriyetin İlk Yıllarında Siyasal Muhalefet ve Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2003.

MAKALELER VE TEZLER

Akandere, Osman, *Türkiye’de Çok Partili Hayata Geçişte Rol Oynayan İç ve Dış Tesirler*, Doktora Tezi, Selçuk Üniversitesi, Konya, 1992.

AVŞAR, B. Zakir ve Elif Emre Kaya, “Çok Partili Hayata Geçiş Sonrasında İlk Muhalefet Partisi, Milli Kalkınma Partisi”, *Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi İdari Bilimler Dergisi*, Sayı: 13(2), s. 113-132, 2012.

AYDEMİR, Süleyman Ruhi, “Siyasal Toplumsallaşma”, *Mevzuat Dergisi*, Sayı: 46(4), s. 102-105, 2001.

BAYIR, Özgün Erler, “Türkiye’de Çok Partili Geçiş Sürecinde Solda Partileşme”, *İ.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, Sayı: 45, s. 45-72, 2011.

ÇALIŞIR, Vahit, “Kırda Siyasal Davranış, Çukurova Örneği”, *Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 7(12), 2017, s. 145-147.

DEMİREL, Tanel, “2000’li Yıllarda Asker ve Siyaset Kontrollü Değişim İle Statüko Arasında Türk Ordusu”, *SETA Analiz Dergi*, Sayı: 8, 2010.

DİNÇ, Sait, “Atatürk Sonrası Türkiye’de İç ve Dış Politikada Gelişmeler”, *Çukurova Üniversitesi Türkoloji Araştırmaları Merkezi Atatürk araştırmaları Dergisi*, Sayı: 3-11, s. 93-112, 2008.

ERZEN, Meltem Ünal ve Bahar Eroglu Yalın, “Siyasal Kültürün Temel Paradigmaları Üzerine: Kültürden, Siyasal Toplumsallaşma, Örgütlenme ve Katılma Süreçlerine Yansıyanlar”, *İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi*, Sayı: 41, s. 50-52, 2011.

HAYTOĞLU, Ercan, “Türkiye’de Demokratikleşme Süreci ve 1945’te Çok Partili Siyasi Hayata Geçişin Nedenleri, 1908-1945”, *PAÜ Eğitim Fakültesi Dergisi*, Sayı: 3, s. 47-54, 1997.

İNCE, Erdal, "Köylüyü Topraklandırma Kanunu'nun Türk Siyasal Yapısının Oluşumu Üzerine Etkileri", *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 13, s. 59-78, 2006.

KARABULUT, Kerem, "1942 Tarihli Varlık Vergisine Bir Bakış", *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmalar Enstitüsü Dergisi*, Sayı: 11(27), s. 310-327, 2005.

ÖZTÜRK, Muammer, "Siyasi Ahlakın İmkânı ve Milli Kalkınma Partisi Nizamnamesi", *Fatih Sultan Mehmed İlmî Araştırmalar İnsan ve Toplum Bilimler Dergisi*, Sayı: 3, s. 246-266, 2014.

SANCAKTAR, Caner, "Türkiye'de Çok Partili Rekabetçi Siyasetin Doğuşu, Siyasal Değişimin İç ve Dış Dinamikleri", *Bilgi Strateji Dergisi*, Sayı: 3(7), s. 31-64, 2012.

ÖZÇELİK, Pınar Kaya, "Demokrat Parti'nin Demokrasi Söylemi", *Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, Sayı: 65(3), s. 1-8, 2010.

Söğütlü, İlyas, "Cumhuriyet Türkiye'sinde Modernleşme ve Bürokratik Vesayet", *Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı: 19, s. 12-13, 2010.

TUNCEL, Gökhan, "Ekonomik Krizlerin Türkiye'de Siyaset Bürokrasi İlişkisine Etkisi", *Turgut Özal Uluslararası Ekonomi ve Siyaset Kongresi Bildiri Kitabı*, s. 765-768, 2010.

UZGEL, İlhan, "Türk Dış Politikasında Sivilleşme ve Demokratikleşme Sorunları, Körfez Savaşı Örneği", *AÜSBF Dergisi*, Sayı: 53(1), s. 309-310, Ankara, 1998.